Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı: 12
Ocak 1968-250 kuruş

1968

Yeni yılınızı kutlar
sağlıklar ve başarılar
dileriz

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Hayat TARİH MECMUASI

Afyon'daki Zafer Anıtı
Fotoğraf: Dikmen Diköz

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Bosnasarayı 4
Kâzım Taşkent'le Konuşma 7
«Türkçe Kudretli Bir Dildir» 9
Ahmed Midhat Efendi 12
Türkülerle Girit Savaşı 17
Mareşal Fevzi Çakmak İstanbul'dan Nasıl Kaçtı? 23
Kıbrıs'ın Fethi 27
«Amerika'yı Aldığımız Zaman» (Penkovski'nin notları) . . 35
Türk Mareşali Liman von Sanders'in Hatıraları 42
100 Yıl Önceki Afrika 49
Tarihe Akan Bir Ay 57
Resimlerle Eski Türkiye 58
Karikatür 62
Kitaplar Arasında 64
Tarih Postası 65

Vilâyetlerimizin Tarihi

Afyon 193
Bitlis 199
Zonguldak 206
Sinop 210
Adıyaman 217
Gümüşane 222

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Ocak 1968 Yıl: 3 Cilt: 2
Sayı: 12 Sıra: 36

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 12 07

30 yıl önce Prof. T. Krizman tarafından yapılmış bir resim: Bosnasarayı'nın çarşısı.

BOSNA SARAYI

Yazan: Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan

1932'DE Balkan milletleri arasında esen dostluk ve samimiyet havası, bir «Balkan Tıp Birliği» doğurmuş, ilk toplantıyı Bükreş'te yapan zamanın otoriteleri bu teşekkülü, Balkan ittifakı çerçevesi içinde tescil ettirmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar alfabe sırası takip edilerek her iki yılda bir Balkan şehirlerinden birinde yapılan toplantılara, İkinci Dünya Savaşı ara vermişti. Savaştan sonra Bükreş, Sofya, Atina'da yapılan kongrelerle sayı sekizi buldu, dokuzuncu kongre ise önümüzdeki yılın eylül ayında İstanbul'da toplanacaktır.

Geçen yıl Atina kongresinde, idare heyeti; kongreler iki yılda bir olduğuna göre arada boş kalan yılda da bir faaliyet göstermeyi karar altına alarak serbest yıllarda pratisiyen hekimler için günün aktüalitesini toplayan bir seminer hazırlamayı ve bunu başkentlerin dışındaki şehirlerde yapmayı münasip gördü. Bu suretle yapılan teklife ilk cevap veren Bosnasarayı (Sarajevo)'nın davetlisi olarak 15-20 ekim 1967 arasında bu şehrin tıp fakültesinde çalıştık.

●

Bosnasarayı'nda bir toplantıya çağırıldığım zaman ilk tedaî şu oldu:

1914 yılının bir haziran ayında evimizde büyüklerin «Saraybosna cinayeti»'ni tartıştıklarını, çocukluğumun heyecanlı hatıraları arasında buldum. Yeşilköy'den kalkan uçak beni Belgrad'a yaklaştırdıkca tedaî genişliyor, hep o günleri düşünüyorum. Birinci Dünya Savaşı'na **«casus belli»** olan bu cinayette, «Gavrilo Princip» adlı üniversite öğrencisi, Bosnasarayı kasabasında, derenin üstünden geçen köprünün başında Avusturya - Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand ile karısı Sofi'yi öldürmüştü. Sebep, bizden kopardığı Bosna - Hersek'i işgal altında tutan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun bu diyardan çekilmesini istemekti. Cinayeti hazırlayanlar da «Genç Bosna» teşkilâtı idi.

Olayın hemen arkasından Ausvturya - Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a harp ilân etti ve böylece Birinci Dünya Savaşı açıldı.

●

Osmanlı devletinin felâket zincirine bir halka daha ekleyen «Berlin Andlaşması», Balkanlar'da mevcut müzmin kavgalar arasında en çok dikkati çeken Bosna - Hersek eyaletinde büyük devletlerden Avusturya - Macaristan'a bir manda tanımıştı. Böylece, Bosna'yı terkeden Osmanlı devletine, oradaki millî emlâk karşılığı bir buçuk milyon Osmanlı lirası tutarında bir para da ödendiği için «Sultan Hamid, Bosna - Hersek'i sattı» iddiası da ortaya çıkıverdi.

1878'de başlayan bu manda, yukarıda söylediğimiz şekilde bir cinayetle açılan Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Avusturya'nın da dahil bulunduğu Merkezî Devletler'in mağlûbiyeti sonucu ile bitti. Demek ki, beş asırlık Osmanlı hâkimiyeti (1435-1878)'ni takip eden Avusturya - Macaristan hükümranlığı bu diyarda sadece kırk yıl sürebilmişti.

Bu kırk yıllık süre içinde Avusturya'nın bu şehri ve dolaylarını imar etmemiş olduğunu söylemek, günah olur. Bugün şe-

Bosnasarayı'nda Ali Paşa Camii.

hirde lise, hastane, otel, banka, tiyatro diye ne görürseniz onların eseri. Tramvay, tren, elektrik, su gibi tesisler de yine onlarındır. Yani Avusturya burada bir işgal kuvveti olarak değil, tam bir sömürgeci gibi hareket etmiştir. Verdiği bunlar, aldığı ise **«hürriyet»**'tir.

Bununla beraber, Osmanlı hükümetinin en yumuşak, en insanî davranışlarına bile ta Gazi Hüsrev Bey gününden, daha doğrusu Fâtih devrinden beri baş eğmemiş bulunan yerli Hıristiyan ahali, her devirde «istiklâl» fikrinin peşinde koşmuş, İkinci Dünya Savaşı devamınca, Hitler'in işgaline de aynı mukavemeti göstermiştir.

Köprünün karşı köşesinde «Pirincip»'in yere yapılmış olan ayak izleriyle duvarda yazılmış olan levha, şimdi seyyahlara, bugünkü rejimin müjdecisi gibi gösteriliyor.

●

250 bin nüfuslu Bosnasarayı, Bosna - Hersek Cumhuriyeti'nin başkentidir. Yugoslavya birliğinde önemli bir yeri olan bu cumhuriyetin özelliklerinden biri de, Müslüman halkın çokluğudur. Balkanlar' da Müslüman ahalinin bu kadar büyük nisbet aldığı bir başka şehir, yok gibidir.

Bu şehirde nüfusun hemen yarısı Müslüman... Sokaklarda, parklarda, Türk mezar taşları, çeşmeler, birer âbide halinde muhafaza edilmiş olduğu gibi, şehirde faal halde, altmıştan fazla da cami var.

Gazi Hüsrev Bey Camii ve kütüphanesi, Ali Paşa Camii bunların başta gelenleridir. Son on beş yıl içinde tedricî açılan fakülteleriyle güzel bir üniversiteye de sahip olan Bosnasarayı, tarihî varlığı ile övünmekte ve ayakta durmaktadır. Çeşitli köklerden gelmiş, değişik ırklara mensup insanlar burada azamî derecede kaynaşmış yaşıyorlar. Boşnak dili üstünde dil birliği kurulmuş, din ayrılığı çok önemli bir faktör gibi görünmüyor!...

Temiz sokaklarında, asırlar görmüş ağaçlarının gölgesinde çok faal, aynı zamanda sakin bir hayat süren bu insanların munis bakışları arasında daima, sevildiğinizi görüyor ve garip bir tahassür hissi içinde kendinizi geçmiş hatıralar arasında buluyorsunuz.

Romen, Bulgar, Yugoslav, Türk hekimleri, fakülte dekanı «Hayreddin Selimoviç»'in hazırladığı program içinde tebliğlerini yaptılar, tartışmalar pek ilgi çekici ve istifadeli oldu. Bütün tebliğler ve müzakereler bir cilt halinde yayınlanacaktır. Ayrıca sağlık bakanı, üniversite rektörü, Prof. Hâmid Beygiç, bize, şehrin müzelerini, tarihî yerlerini, civarını gezdirdiler.

Emsalsiz bir misafirperverliğin bize çok sevdirdiği Bosnasarayı'nda, tabiat varlıkları, başlı başına bir kudret teşkil ediyor. Her köşesinde tarihten bir iz, tabiattan bir güzellik fışkıran bu diyardan ayrılırken, üniversite arkadaşlarımı ve dostlarımızı yürekten selâmlıyorum.

Memleketimizde Şeker Sanayii'nin Tarihçesi Hakkında

Kâzım Taşkent'le Bir Görüşme

Memleketimizde Cumhuriyetle başlayan iktisadi gelişmemizde, şeker sanayiinin yeri ve kıymeti büyüktür. Bu sanayi, sonradan kurulan büyük sanayiimize öncülük etmiştir. Şeker fabrikalarımızın ilk kuruluşlarında Yüksek Kimya Mühendisi Kâzım Taşkent'in kıymetli çalışmaları olmuştur. Geçen kasım sayımızda «Atatürk ve Şeker Sanayii» başlığı altında kısa bir tarihçe yayınlamıştık. Bu konu ile ilgili tamamlayıcı bilgiler almak maksadıyle Sayın Kâzım Taşkent'le bir görüşme yaptık. Kendisine sorduğumuz sorularla aldığımız cevaplar aşağıdadır:

— Memleketimizde şeker sanayiinin kuruluşu kimler tarafından düşünülmüştür?

— I. Dünya Harbi sırasında memleketimiz büyük mahrumiyetler karşısında kalmıştı. Bunların en mühimlerinden birisi de şekerdi. Uşaklı merhum Nuri Ağa (Nuri Şeker) daha bu harbin devamı sırasında Uşak'ta, bir şeker fabrikası kurmayı düşünmüş ve şeker pancarı ziraatı ile meşgul olmuştur. İstiklâl mücadelesinden sonra 1924 yılında da gerçekten böyle bir fabrika kurma teşebbüsüne geçmiştir. Hemen hemen aynı tarihlerde, Çatalca mebusu bulunan merhum Şakir Kesebir de Trakya'da bir şeker fabrikasının kurulması üzerinde durmuş, bununla, bilhassa Trakya halkının başka yerlere göçmesini önlemek istemiştir. Şeker sanayii kurma fikri böylece bu iki müteşebbis ve önder insan tarafından ortaya atılmıştır.

— Bu iki fikir ne suretle gerçekleşmiştir?

— Merhum Nuri Ağa, Uşak çiftçilerinin iştirakiyle ve Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş. adıyle bir şirket kurmuş, merhum Şakir Kesebir de, Edirne mebuslarından Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfkı (Ardaman), Tekirdağ mebusu Faik (Öztrak), Ertuğrul (Bilecik) mebusu İbrahim (Çolak) ve başta Hayri (İpar) olmak üzere 5 tüccarın iştirakiyle «İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.»'ni meydana getirmiştir. Fakat bu iki teşebbüs de büyük Atatürk'ün teşvik ve müzaheretiyle kurulmuştur. Fabrikaların tesis faaliyetine geçildikten sonra İnönü hükümeti yardımlarını hiç bir zaman esirgememiştir.

— Millî bankalarımızın şeker sanayiimizin gelişmesinde rolleri olmuş mudur?

— Şeker sanayii, kuruluşunda büyük zorluklara uğramıştır. Fakat asıl pancar ziraatinde büyük zorluklarla karşılaşılmıştır. Başlangıçta, fabrikalar çok düşük randımanla çalışmış, bu sebepten büyük zararlara uğramışlardır. Yeni kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, Uşak fabrikasını, T. İş Bankası da Alpullu Şeker Fabrikasını azamî imkânlarla desteklemiştir. Bilâ-

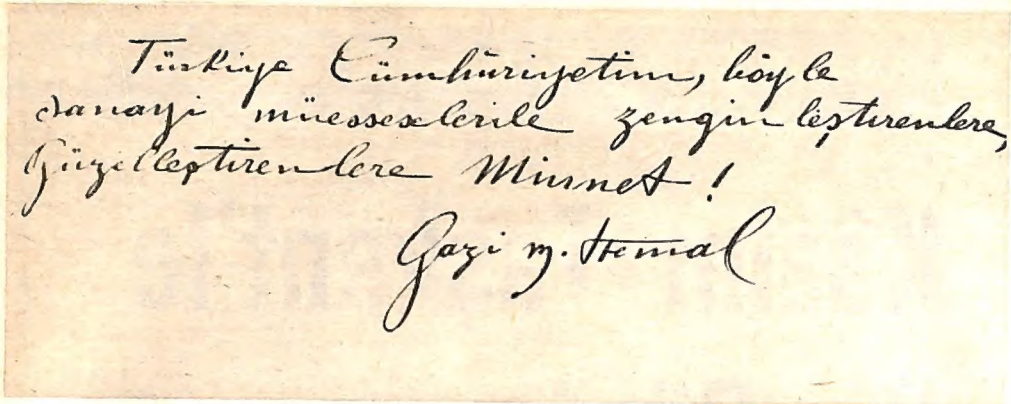

Atatürk ilk şeker fabrikasını kuranlara, bu cümlelerle teşekkür etmişti.

hare kurulan Turhal ve Eskişehir fabrikaları da T. İş Bankası, T. C. Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası yerine geçen Sümerbank'ın sermayeleriyle meydana gelmişlerdir.

— Şeker fabrikaları kaç sene sonra normal randımanla çalışabilecek kadar pancar temin edebilmiştir?

— Her iki fabrika, ancak 5 sene sonra normal randımanla çalışmaya başlayabilmişlerdir. Sonradan kurulan Eskişehir, Turhal fabrikaları ise, hemen hemen kuruluşları akabinde normale yakın bir istihsal sağlamalarını mümkün kılacak pancar temin edebilmişlerdir. Bu fabrikaların süratle, normal randımanla çalışabilmelerini mümkün kılan pancarın istihsalinde Alpullu ve Uşak bölgelerinde yetişmiş ve tecrübe sahibi olmuş ziraat mütehassıslarının rolü büyük olmuştur.

— Türkiye şeker sanayii tarihinde en başta yer alması lâzım gelen bazı isimler söyleyebilir misiniz?

— Türkiye'yi kurtaran Atatürk, bu sahadaki faaliyetlerin de mihrakında yer alır. Kendisinin büyük potansiyelini kıymetli bir şekilde kullananlar ise Sayın İsmet İnönü ve Sayın Celâl Bayar'dır. Merhum Nuri Ağa (Nuri Şeker) ve merhum Şakir Kesebir'in şeker sanayiinin kuruluşunda çok mühim ve büyük yerleri vardır. Şeker sanayiinin malî ve iktisadî sahalarında büyük zorluklara rastlanmıştır. Onların yenilmesinde büyük hizmetleri geçenlerin adlarını, Türkiye Şeker Sanayii tarihi tamamen objektif görüş ve anlayışlarla yazıldığı zaman, saygı ile kaydedeceğinden eminim. Bu hususta tafsilâta girmekte kendimi yetkili görmemekteyim.

— Şeker sanayiinin teknik kuruluşunda ve organizasyonunda sizin şahsen sarf ettiğiniz büyük gayretler ve elde ettiğiniz başarılar bu sanayiin tarihine mal olmuştur. Başarılarınız etrafında bizi biraz aydınlatır mısınız?

— Şeker sanayiinin kuruluşunda ve iptidaî maddesi olan pancarın istihsalinde büyük gayreti geçenler az değildir. Ben, ancak onların yanında, onlardan biri olarak, yer alabilirsem o zaman kendimi bu şerefe lâyık görebilirim. Şeker sanayiinde benim onları sembolize etmekten daha fazla bir yerim ve rolüm yoktur. Şu hususu da arzedeyim ki, şeker sanayiinde elde edilmiş olan başarılar arasında, ben de dahil olmak üzere, teknik ve zıraî sahalarda elde edebildiğimiz başarılar, iktisadî ve malî sahalarda büyük himmetleri geçenlerin bizlere sağladıkları imkânlar sayesinde gerçekleşebilmiştir. Kanaatimce şeker sanayii Büyük Ata'nın gölgesinde kurulmuştur, temellenmiştir. Sayın İnönü ve Sayın Celâl Bayar'ın yakın ilgileriyle o temel üzerinde yükselmiştir. Merhum Nuri Ağa ile merhum Şakir Kesebir bu teşebbüsün liderleridir. İktisadî ve malî sahadaki zorlukların yenilmesine, problemlerin çözülmesine çalışanlar ve bunu imkânlar ölçüsünde başaranlar ise, şeker sanayiinin yaşamasını ve gelişmesini sağlamışlardır. Biz teknisyenler ve organizatörler kendilerine kızanlık ettik. Bizlere tevdi ettikleri emanetleri büyük dikkatle kullandık ve onları kıymetlendirdik. Bizim durumumuz ve rolümüz bundan ibarettir.

Prof. Fahir İz'le Bir Konuşma

«TÜRKÇE KUDRETLİ BİR DİLDİR»

Konuşan : Tahsin Tunalı
Fotoğraflar : Tamer Güvenç

MECMUAMIZA yaptığı bir ziyaretten faydalanarak, Prof. Fahir İz'le Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerinde konuştum. Bu yazıda, profesörü ve ihtisas mevzuundaki fikirlerini, okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağım. Soruyorum:

— Kısaca biyografinizden bahseder misiniz?

— 30 nisan 1911'de İstanbul'da Fatih'te doğdum. Az sonra babam Abdülhalim Efendi, Ankara kadısı oldu. İlk çocukluğum Meşrutiyet yıllarının Ankara'sında geçti.

— Demek bir ilmiye ailesinden geliyorsunuz?

— Hem de nasıl? Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi, dayımdır. Babam da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti zamanında evkaf müdürlüğü ve şer'iye vekâleti müsteşarlığı yapmış, bu sıfatla Millî Mücadele'ye katılmıştır.

— Tahsil hayatınız nasıl geçti?

— Ankara'dan İstanbul'a dönünce, ortayı İtalyan mektebinde okudum. Fransız lisesine girdim. Yalnız son sınıfta Galatasaray'a naklettim ve lise diplomamı oradan aldım. 1938'de Edebiyat Fakültesi'nin türkoloji dalından mezun oldum. Fuad Köprülü'den edebiyat tarihi, Rahmetî Arat'tan dil tarihi, H. Ritter'den Farsça okudum. İlk ikisine asistanlık ettim. Üniversitede iken her yıl tatilimi Almanya'da geçirirdim. 1939'da gene Berlin'e gittim. Ertesi yıl harp çıktı, döndüm. 1941'de Edebiyat Fakültesi'ne doçent oldum. 1943'te İngiltere'ye gittim. 9 yıl Londra Üniversitesi'nde, 2 yıl da Oxford Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı doçentliği yaptım. 1954'te profesör olarak İstanbul'a döndüm. On üç senedir bu sıfatla Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde bulunuyorum. 1962 - 65 arasında 3 yıl kadar Türkiyat Enstitüsü müdürü oldum.

— Başka nerelere gittiniz?

— Bir sömestr Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde, bir yıl da New York'ta Columbia Üniversitesi'nde misafir profesörlük yaptım. Konferans için pek çok yere gittim. Dünya turu bile yaptım. Hawai adalarını, Japonya'yı, Tayland'ı, Hindistan'ı, Pâkistan'ı, Kanada'yı ve daha pek çok yeri gördüm. 1951'de İstanbul'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'nde genel sekreter, 1960'ta Moskova'da toplanan 25. Müsteşrikler Kongresi'nde de Türk delegasyonu başkanı idim. 1959'dan beri Ro-

bert Kolej'in yüksek kısmında da Türk edebiyatı okutuyorum. Zevcem de aynı üniversitede ve ayrıca Kız Koleji'nde hocadır. 9 yaşında bir oğlum var.

— Hangi dilleri biliyorsunuz?

— İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Farsça. Türkçe'nin çeşitli lehçeleri üzerinde de çalıştım.

— Başlıca eserlerinizden bahseder misiniz?

— H. C. Hony ile beraber yazdığımız **Turkish - English Dictionary** ve **English - Turkish Distionary,** 1947 ve 1952 yıllarında Oxford Üniversitesi tarafından bastırıldı. Şimdi bu lugatlerin üçüncü baskıları hazırlanıyor. 1945'ten beri üzerinde çalıştığım bir **Türk Edebiyatı Tarihi** var ki, büyük bir cilt olacak. Bunun antoloji mahiyetindeki metinler kısmından 3 cildi çıktı. Daha 5-6 cilt çıkacak. Türkçe'de ve yabancı dillerde monografi mahiyetinde ve büyüklüğünde pek çok etüd ve makalem basıldı. **The Encyclopaedia of Islam**'ın yayınlanmakta olan yeni baskısında, Türk edebiyatına ait maddelerin bir kısmını ben yazıyorum. **Encyclopaedia Britannica**'ya da aynı mevzuda 30 kadar madde yazdım. Başka İngilizce ansiklopedilerde de Türk edebiyatı üzerinde yazılarım vardır. Milletlerarası bir heyet tarafından yayınlanan Türk kültürüne ait **Fundamenta**'da editörüm.

— Türkiye dışında türkoloji çalışmalarının seviyesi nasıl?

— Eskiden, Alman üniversiteleri, türkolojinin merkeziydi. Şimdi İngiltere, bilhassa Birleşik Amerika'da birçok türkoloji kürsüsü açılmıştır. Bilhassa Los Angeles ve Harvard Üniversiteleri'nin türkoloji dalı, kudretli türkologların elindedir. Dünyanın pek çok ülkesinde verimli türkoloji çalışmaları yapılıyor.

Avrupa ve Amerika'da, Türk tarihi üzerinde olduğu gibi, Türkçe üzerinde de her yıl pek çok yayın yapılmaktadır. Yalnız Osmanlı (Anadolu) lehçesi değil, bütün Türk lehçeleri tetkik mevzuudur. Rusya, Macaristan, Finlandiya, hattâ Danimarka gibi eskiden beri türkoloji çalışmalarının canlı olduğu ülkelerde de eski faaliyet devam ediyor.

— Bizde üniversitelerin en mühim davası nedir?

— Gerçek, kudretli, Batı seviyesinde, araştırıcı ilim adamları yetiştirmektir. Bu, yalnız üniversitelerimizin değil, Türkiye'nin en mühim davasıdır.

— Türk dili ve edebiyatının dünyadaki en büyük otoritelerinden biri olmanız sıfatıyle dil ve edebiyatımız üzerindeki fikirlerinizi de öğrenmek isterim.

— Zengin, köklü, mazisi derin bir dilimiz ve edebiyatımız var. Büyük şahsiyetler de yetiştirmişiz. Meselâ Yûnus, Fuzûlî,

Eski Türk Edebiyatı Profesörü Fahir İz, bir konuşma sırasında.

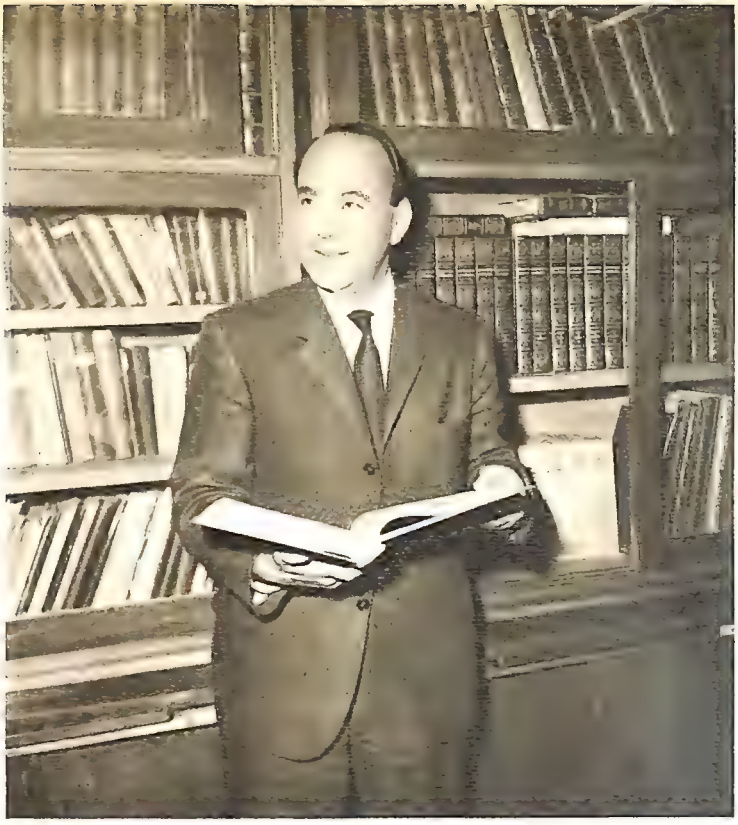

Prof. Fahir İz, mecmuamızın kütüphanesinde.

Nedîm gibi şairlerimiz, dünyanın büyük şairleri ile mukayese edilebilir.

DİL DÂVAMIZ

Dil inkılâbına gelince, ben bu inkılâbın zarurî ve millî kültürümüze çok faydalı olduğuna inanıyorum. Ancak bu hususta ifrat ve tefrite kapılanların ortasındayım. Bazı yanlış adımlar atılmıştır. Bazan ilim yolundan sapıldığı olmuştur. Bilhassa ilk yıllarda fazla acele edilmiştir. Fakat müsbet çalışmalar ve dilimize sağlanan kazançlar da inkâr edilemez. Bu sebeple bilhassa gelenekçi aydınlarımızın telâşa düşmelerini yersiz bulurum. Zira Türk dili on asırdan fazla bir zamandan beri zaten daimî gelişme ve değişme halindedir. Her sahada müfritler vardır. Bunların yaptıkları, umumî Türk dili inkılâbına misal olarak alınamaz.

Dil işlerimize de politika karışmış ve zararlı olmuştur. Dil işi, bir ilim ve sanat meselesidir. Bütün politik akımlardan uzak tutulmalıdır.

Belki dil inkılâbımız sert, çok tartışmalı geçmiştir. Fakat bu, içinde bulunduğumuz kültür değişmesinin bir neticesidir.

TÜRKÇE'NİN KUDRETİ

Türkçe, çok kudretli bir dildir. Denilebilir ki Müslüman'lığı kabul eden kavimlerden yalnız Türkler ve İranlılar, dillerini koruyabilmişlerdir. Bugünkü Fas, Cezâyir, Tunus, Libya ve Moritanya'da konuşulan Berberî dili hemen hemen silinmiş, yerine Arapça geçmiştir. Suriye'de konuşulan Süryânî dili, Mısır'da konuşulan Eski Mısırca - Koptça, aynı âkıbete uğramışlardır. Fakat Türkçe, Arapça'ya mukavemet etmiştir. Zira dilimiz, daha 1200 yıl önce Orhon Anıtları'nda açıkça görüldüğü gibi, işlenmiş, büyük bir dildi.

Dil inkılâbının otuz küsur yıllık tarihinde birçok yanlış adımlar atılmıştır. Yapılan işlerde birçok eksikler, fazlalar ve falsolar vardır. Ön - ek denemesi gibi zorlamalar, hükümet baskısı kullanmak gibi psikolojik hatalar yapılmıştır. Hattâ Güneş - Dil teorisi gibi milletlerarası itibarımızı sarsan ilmî skandallar bile olmuştur. Bütün bunlar doğrudur. Ama her büyük hareketin, böyle irili ufaklı hataları olur. Sonuç iyidir. Türk dili doğru yola girmiştir. Bugün Türkçe'ye Türkçe hâkimdir.

Türk Basınının Ölümsüz Siması

AHMED MİDHAT EFENDİ

yılın son aylarında vefat etti. Merhumun hatırasını taziz etmek maksadıyle, 1912'de Ahmed Midhat Efendi'nin vefatı üzerine Türk Yurdu'na yazdığı üç makaleyi yayınlıyoruz. H. T. M.

İLK defa Ahmed Midhat Efendi'yi, iki sene evvel Selânik'te gördüm. Tabip kolağalarından İrfan Bey ismindeki dâmadıyle beraber, Olimpos Palas önünde oturuyordu.

Pek samimî bir arkadaşım olan İrfan Bey, beni merhuma takdim etti. Onunla yeni lisandan bahsettik. Kendileri bütün eserlerini o sade lisan ile yazmış oldukları için «yeni lisan»ı pek tabiî bir cereyan buldular ve bizi teşvik ettiler.

Edirne askerî rüşdiyesine devam ettiğim zamanlarda babam, geceleri roman okur, biz de ailece dinlerdik. Ahmed Midhat Efendi namını o vakit işittim, ondan sonra kendim de eserlerini okumaya başladım.

Bu büyük adam, her vadide kalem oynatmıştı; milletine gerçekten bir irfan üstadı olmakla beraber, onu sevmeyenler, belki pek çoktu. Kimsede onun kadar ciddiyet ve sebat yoktu. Onun her bahisten dem vurması birçoklarının hoşuna gitmiyordu.

Harbiye'de pek sevdiğim bir arkadaşım vardı; Beykoz'lu olduğu için bana Ahmed Midhat Efendi'den, felsefî iktidarından bahsederdi. Şimdi bir inşaat şirketi müdürü olan arkadaşım, o vakit felsefeye çok meraklı idi, onu saatlerce söyletir, dinlerdim.

Midhat Efendi merhumun, yalnız bir muharrir, bir filozof değil, bir de altın kalbli, şefik bir fukara babası olduğunu arkadaşımdan öğrenmiştim.

Arkadaşım: «Beykoz'da onun yardımlarına mazhar olmamış bir fakir gösterilemez» derdi. Darüşşafaka'da ders nazırı olan Ahmed Midhat Efendi, büyük ruhlara lâyık bir tarzda, vazife başında vefat etti. Büyük bir kumandan kadar, vazife hissine sahip olduğunu gösterdi. Son deminde bile gençliğe bir ders verdi. Küçük doğdu; fakat büyük yaşadı ve büyük öldü.

Ahmed Midhat Efendi'nin Süleyman Ağa namında bir Çerkes'in oğlu olduğunu, İstanbul'da dünyaya geldiğini Ebuzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz. Halbuki kendi pederinin Çerkes değil, halis Anadolu'lu Türk olup, ancak üvey babası ve Hâfız Paşa'nın pederi Çerkes olduğunu ailesi bildiriyor.

Hangi tarihte doğmuştur? Validesi kimdir? Bu suallerin cevabını, Ebuzziya Tevfik Bey'in makalelerinde de, Ali Muzaffer Bey'in «Terâcüm-ü Ahval-i Meşâhîr» inde de bulamadık.

Merhumun, hangi mektepte ve hangi muallim önünde ilk besmeleyi çekmiş olduğunu bilmiyoruz. Ali Muzaffer Bey, çocukluğunu İstanbul'da geçirdiğini söylüyor.

Kendisinden büyük ve galiba anne bir

biraderi olduğunu, Midhat Paşa merhum, 1277'de «vezaretle Niş'e vali olup da, merkez-i eyâlete vasıl olunca, mahpeste Hâfız Ağa'yı bularak tahliye ettiğini ve Hâfız Ağa'nın «Niş'te bulunduğu o anda valide ve hemşiresiyle beraber Ahmed'i celbederek, terbiye-i iptidaiyesini deruhde etmiş» olduğunu da Ebuzziya Tevfik Bey bildiriyor.

Acaba Ahmed Midhat Efendi, o vakit kaç yaşında idi? İlk okumaya Niş'te mi başladı? Bunlara dair de bir şey bilemiyoruz.

Ahmed Midhat Efendi, Ruscuk'ta mektubî kalemine devam etmekle beraber, Tuna gazetesine de bazı makaleler vermiş; ancak bir gazeteciye yalnız güzel yazmak değil, riyaziye, coğrafya, tarih gibi ilim ve fenlere de vakıf olmak lâzım geldiğini anladığından, hususî muallimlerden bunları öğrenmeye başlamış, Çankof'tan da Fransızca'yı öğrenmiştir.

BASIN HAYATI

1285 senesinde, Tuna Gazetesi'nin başmuharriri olmuştur. Bir sene sonra da, Midhat Paşa ile Bağdad'a gitmiş, orada «Zevra» gazetesini tesis etmiştir.

Bağdad'da iken -bittesadüf elde ettiği- bir fâzıl Hindli'den (1)- «ulûm-ı dinîye ve hikemiye» okumuş, coğrafya ile tabiîyattaki tetebbuunu ilerletmiştir.

Midhat Efendi, Bağdad'da elde ettiği malumatını, umumun istifade sahasına koymak isteyerek, sade ve açık bir yazı ile «Hâce-i Evvel» namındaki fen ve ilim kitapları silsilesini neşre başlamıştır.

Biraderinin vefatı ve sair sebeplerle, iki sene oturduğu Bağdad'dan İstanbul'a dönmüş, kendi başına «İbret» gazetesini tesis etmiş, artırabildiği birkaç yüz lira ile bir matbaa açmıştır.

Ebuzziya Tevfik Bey'in dediğine göre, Ahmed Midhat Efendi, bu matbaada, erkek, kadın bütün ailesini çalıştırmıştır. Bu, Midhat Efendi'nin azim ve irade sahibi, fikir ve emeğine güvenir, metin bir insan olduğunu gösterir; şahsî teşebbüse pek aşikâr bir misaldir.

Bundan sonra, artık hep yazıyor, basıyor ve neşrediyor, yazdıkları, yavaş yavaş, binlerce okuyucu buluyor, halkı bir okuma merakı, sarî bir ruh gibi istilâ ediyordu.

Yine Ebuzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz ki, cümle başlarında ilk satırların, diğer satırlardan kesik olmasını, ilk evvel Ahmed Midhat Efendi tatbik etmiştir. Merhum, halkımızı okumaya alıştırmak, okumayı sevdirmek için, 1288 tarihinde

---

(1) Bu zatın isminin İbrahim Bakırcan Muattar olduğunu, Sabah gazetesi'nde gördüm.

Kâzım Nami Duru kızı Ülker ile birlikte.

Ahmed Midhat Efendi, çalışma masasında.

«Letâif-i Rivâyât» namıyle bir hikâye silsilesi yazıp, neşre başlamıştır. 1289 senesinden sonra «Kırk Anbar» unvanlı bir kitap serisi açmış, bu seri meyânında ilimden, hikâyeden, tarihten bahseylemiştir.

Bağdad'dan İstanbul'a geldikten sonra, beş, altı ay kadar «Ceride-i Askeriyye»'nin başmuharrirliğini, muvaffakıyetle idare etmiştir.

1289 senesi başlarında, Basiret gazetesinin siyasî makalelerini yazmaya, Avrupa gazetelerinin mühim makalelerini de tercüme ve hulâsa eylemeye başlamış, Basiret gazetesinde iken «Gülşen-i Saray» namıyle çıkan bir gazetenin Şâkir ismindeki muharriri ile, pek uzun süren bir ka lem münakaşasına girişmiştir.

SÜRGÜN HAYATI

Midhat Paşa'nın ilk sadaretinde Ahmed Midhat Efendi «Basiret»'i terk ederek «Devir» namıyle bir gazete çıkarmış ise de, ilk nüshasında tatil olunmuştur. Bundan sonra «Bedir» namıyle çıkardığı bir gazete de, ikinci nüshasında tatil belâsına uğramıştır.

Merhum, gazetecilikten mağdur olunca, «Dağarcık» namıyle fennî bir mecmua neşrine başlamış, bunda pek çok fennî hakikatler meyanında «Duvardan Bir Sada», başlığıyle yazdığı iki makaleden dolayı dinsizlikle itham edilmiştir.

1290 senesinde bir gareze kurban olarak Rodos'a sürülmüştür. Orada Mustafa Efendi namında bir çocukta tecrübe ettiği tedris usulünün muvaffakıyetini görerek, bazı zatların himmet ve muavenetiyle, Rodos'un İbrahim Paşa Camii avlusunda, bir sene içinde «Medrese-i Süleymaniye» namıyle bir mektep vücuda getirmiştir. Bu mektep, vatanımıza bir hayli irfan sahipleri yetiştirmiştir.

Ahmed Midhat Efendi, 1293'te Sultan Murad'ın tahta cülusu üzerine diğer menfa arkadaşlarıyle beraber İstanbul'a avdet ediyor. Lâkin, Rodos'ta başladığı «Medrese-i Süleymaniye» işini bitirmek üzere tahrirat müdürlüğü ile tekrar oraya gidiyor. Mektebi tanzim ve tensik ettikten, programlarını ve tedris usullerini muallimlerine iyice gösterip bellettikten sonra yine İstanbul'a dönüyor.

Bundan sonra, Ahmed Midhat Efendi, hiç durmuyor. Denilebilir ki, hayatı mütemadi bir çalışmadan başka bir şey değildir. «Takvîm-i Vekayi» ve «Matbaa-i Âmire» müdürlüğüne tayin olunarak ilk

mebusan meclisinin zabıtnâmelerini yazmış ve neşretmiştir.

1300 senesine doğru, karantina başkâtibi, on iki sene sonra da reisi olmuş. Bu arada Stokholm'de aktedilen sekizinci müsteşrikler kongresine memuren üç buçuk ay kadar Avrupa'yı dolaşmıştır.

1324 inkılâbından sonra, tekaüd edilmiş ise de, Dârülfünûn tarih-i umûmî, tarih-i edyân ve felsefe muallimliğine tayin olunmuştur.

Bu vazifesinde ancak üç gün «nâmevcutluğu» vardır. Bunun birisinde yatağından kalkamayacak derecede hastalanmış, diğer ikisinde de sis münasebetiyle vapurlar işlememiştir.

«Medresetü'l - Vaızıyn» de «Tarih-i edyân», «Dârülmuallimât»'ta «ilm-i terbiye - pedagoji» tedris ediyordu. «Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye»'nin idare ettiği Dârüşşafaka mektebinin ders nazırı idi. Bunun için bir buçuk seneden beri haftada bir gece Dârüşşafaka'da kalıyordu.

Bu fahrî ve ulvî vazife esnasında idi ki, kânûnuevvelin (aralık) 16'ncı pazar gecesi Allah'ın emrine icâbetle ruhunu teslim etti. Allah rahmet eylesin.

●

Ahmed Midhat Efendi merhumun eserleri hakkında, «ilm-i ahval-i kütüp = bibliographie» noktai nazarından fikir beyan etmek, büyük ve zaman isteyen bir iştir.

Merhumun neşrettiği eserlerin hakikî miktarını bile bilmiyoruz. Bu mühim ve ilmî vazife, ehilleri tarafından münasip bir zamanda elbette ifa edilir.

Teessüf olunacak şeydir ki, ben burada, adamakıllı bir tercümeihal bile yapamadım; çünkü ortada müracaat edilecek adamakıllı hiç bir esere tesadüf edemedim. Bundan dolayı hem karilerimden, hem de Büyük Ahmed Midhat'ın pâk ruhundan af talep ederim.

Bu satırları yazarken, merhumun büyük kerimesinin damadı, tabip Ali Kâmil Bey kardeşimin ziyaretiyle müşerref oldum. Kendilerinden, Ahmed Midhat Efendi'nin hususî hayatını sordum; öğrendiklerimi arzediyorum:

Merhumun validesi, asil bir Çerkes ailesine mensup imiş. Çerkesler'de küfüv meselesine pek ziyade ehemmiyet verilir. Halbuki kızcağıza «Hucir» kabilesinden bir Çerkes talip olmuş; âdet veçhile, Anapa cihetlerine kaçırmış ve onunla evlenmiş. Bunun üzerine kadının ailesi ile zevcinin mensup olduğu aile arasında birçok vakalar, kavgalar bile cereyan etmiş. Kadın, zevcinden memnuniyet gösterdiği için ayırmaya muvaffak olunamamış.

Ahmed Midhat Efendi merhumun babası Süleyman Ağa, ticaretle o taraflarda bulunuyormuş, Çerkesler'le iyi münasebeti varmış, hususiyle ilk zevç ile pek samimî görüşüyormuş, evlerine girip çıkıyormuş. Bu zatın vefatı üzerine, Süleyman Ağa kadıncağızla evlenmiş, işte Süleyman Ağa'nın Çerkes telâkki edilmesine de, Çerkesler'le pek sıkı fıkı görüşmesi sebep olmuştur.

Ahmed Midhat Efendi, her sabah çok erken saatte kalkar, sütünü, kahvesini içer, kütüphaneli büyük bir salon olan odasına kapanır, akşama kadar yazı ile meşgul olurdu. Son zamanlarda pek ziyade yazıya düşmüştü. Bir sene evveline kadar yazılarını kendisi yazardı; fakat vaki olan mümanaat üzerine dâmadlarından Doktor Rıza ve Muhlis Beyler'e imlâ ettiriyordu.

Son yazdığı eserler: «Zübde, Metn-i Muciz, Muhtasar» namlarında klasik bir umumî tarih idi. «Mufassal Tarih-i Umumî» ile «Makaasıd-ı Tarihiyye» namıyle bir eser daha yazmak emelinde idi.

Klasik tarihler, en son usulde, taksim ve tasnif tarzı en makbul Avrupa eserleri tarzındadır. Dârülfünûnun arzu edilen tekemmül derecesinden çok uzak olduğunu söylerdi. Vaktiyle rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere yazmış olduğu bir tarihi, Dârülfünûn'da okutmak istemiş ise de, muallim heyeti ile talebe tarafından, bunun pek mufassal olduğu zikredilerek, daha ihtisar edilmesi rica edilmiş olmasına müteessir olmuş ve âdeta ağlamıştır.

İKİNCİ MAKALE

Merhumun maneviyetine ithaf edilen Türk Yurdu'nun altıncı sayısındaki tercüme-i haline dair yazdıklarımın noksan olduğunu itiraf etmiştim. Şimdi o noksanlardan bazılarını ikmal etmek istiyorum.

Ahmed Midhat Efendi, Tophane'de Kumbaracı Yokuşu'nda, Karakaş Mahallesi'ndeki evinde doğmuş. Zamanın müruru, havanın tesiriyle o ev harap olmuş, yıkılmış ise de arsası hâlâ mevcuttur.

Sekiz, on yaşına, yani Vidin'e gidinceye kadar, çocukluğunu bu evde geçirmiş, oradaki mahalle mektebinde okumaya başlamıştır. Vidin'e gitmeden evvel, biraderi İsmet Efendi'nin Mısırçarşısı'ndaki attar dükkânında birkaç ay çıraklık etmiştir.

Ahmed Midhat Efendi merhum da, uzun boylu, iri kemikli, kavî vücutlu idi. Bedeninin kuvvetine, soğukkanlılığına delil olarak şu iki vaka zikredilebilir:

Rumeli'de iken, kırda üzerine bir boğa hücum etmiş, merhum telaş etmeksizin boğayı boynuzlarından yakalamış, böğrüne bir yumruk indirip hayvanı bayılta-

rak, kendisini kurtarmıştır.

Bir gün de, Midhat Paşa'nın beygirini koşturuyormuş, karşısına tesadüf eden bir ağaca çarpacak iken itidalini bozmayarak ağacın dallarına tutunmuş, altındaki hayvanı serbest bırakarak, muhakkak bir ölümden kurtulmuştur.

İyi ata binerdi, nişancılıkta da mahareti vardı. Hayatı müddetince mühim bir hastalığa uğramamış, daima afiyetle ömür geçirmiştir.

Çocukluğunda pek haşarı imiş. Bir defa arkadaşlarıyle mahalle müezzinine kızmışlar, «ne yapalım?» diye düşünmüşler, bu işe Ahmed'i memur etmişler. Müezzin minareye çıktığı zaman Ahmed, kandil sepetini minare basamaklarından biri üzerine koymuş, hemen namaza durmuş; müezzin minareden aşağı inerken ayağı sepete takılarak düşmüş ve yaralanmıştır.

Geceleri, saat dokuzda yatar, ona kadar okurmuş. Son zamanlarda okuduğu eserler «Les documents du progrès» adlı aylık mecmua ile «Education» idi.

SEMİZOTU NASIL SULANIR?

Yazın, kolları sıvalı, ayakları çıplak olarak yazı yazar, yorulduğu vakit boylu boyunca arkası üstü halı üzerine yatar, ellerini de başının üzerine kormuş. Yazı yazarken, evvelleri hiç gürültü istemezmiş; ama sonraları aldırmaz olmuş.

Gece uykusunda bağıra bağıra sayıklar, dişlerini gıcırdatırmış. Bir gün bahçesine semizotu tohumu ekmiş. Geceleyin sâir-i filmenâm (uykuda yürüyen) gibi kalkarak odasını sulamış. Ertesi günü yatağının etrafındaki ıslaklıkları kendisine gösterdikleri zaman, gündüz ektiği semizotu tohumlarını, gece rüyasında sulamış olduğunu hatırlamış.

İşsiz ve yorgun olduğu günler, çoluk çocuğunu etrafına toplar, hatta para vererek onlara masal söyletir, «bunların çoğunda hikmet vardır» dermiş. Oyunda yenilen çocuklara da ceza olarak masal söyletirmiş.

Hiç kimseden hediye almaz, kimseye karşı minnetli olmak istemezmiş. Evlâdına, akrabasına bile iltimas etmemiştir.

Merhum pek kadir bilirdi. Dâmadı Muallim Naci Bey merhumun vefatında teessürünün şiddetinden, asabî bir buhrana tutulmuş kolları sıvalı, elinde tüfek olduğu halde, on, on beş gün kırlarda dolaşmıştır. Bundan mütevellit iç sıkıntısı, bir, iki sene sürmüş, tedavi ile yavaş yavaş zail olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Ahmed Midhat Efendi, asîlzâdelik taslamaya, azamet satmaya hiç heves etmemiştir.

Arazisindeki amele ile beraber, tıpkı onlar gibi, kazma kürekle çalışır, onlara ara sıra ziyafetler tertip eder, her vakit bulup yiyemeyecekleri yemekleri pişirtir, yedirir, icap ederse, onlarla beraber oturur, soğan ekmek yermiş.

Bir gün ameleden birinin arkadaşına: «Ekmeği kızartırsın, sonra bunu küle batırırsın, işte buna külbastı derler» dediğini işitmiş, kendisini isticvap ederek, ömründe külbastı yemediğini öğrenince hemen o gün bir dana kestirerek ameleye bol bol külbastı yedirmiştir.

1324 temmuzu inkılâbı için: «Bu bizim intizar etmediğimiz bir nimettir. Ben hayatımda meşrutiyetin iade olunduğunu göreceğimi ümit etmiyordum» dermiş.

«Parlamento Rezaletleri» makalesini, Yıldız'dan verilen emir üzerine yazdığını söyler ve fakat şunu da ilâve edermiş: «O esnada etrafta, insana ciddî olarak ümit verecek eserler ve tezâhürler yok hükmündeydi. Kimse meşrutiyetin muvaffakıyetle tatbik edileceğine inanamıyordu. Çünkü, ilimsiz hürriyet, serbestî değil, serbazî (cesurluk, yiğitlik)'dir. Onun için aksi bir tesir hasıl etmesinden korkuyorduk».

Hükümet şekillerinden «mutlakıyyet-i münevvere»'yi iyi bulur ise de, hükümdar ve devlet adamlarında, vücudu elzem olan şartların aynı zamanda bulunmaması hasebiyle, bunun çarçabuk «İstibdad»a tahavvül edeceğini, millî murakabenin zarurî olduğunu, fakat meşrutiyetin de fena istimal edilmemesi lâzım geldiğini söylermiş ve dermiş ki:

«Milletler, şımarık çocuklar gibidir; bunları tamamen kendi hallerine, iradelerine terk etmek, felâketlerini mucip olduğu gibi, hükümetin yalnız bir ele münhasır olması da felâketine bais olur. Bunun için ikisi ortası bir idare tarzı en muvafıkıdır».

Âl-i Osmân'a pek ziyade hürmeti vardı. «Bu hanedân hangi bir millet içinde zuhur etmiş olsaydı, orada aynı ihtirama mazhar olur idi» derdi.

Siyasî muharrirlerden Hüseyin Câhid Bey için «âteşîn çocuk» der, usûl ve kaidesi dahilinde çalışmakta devam ederse atinin iyi bir siyasî muharriri olacağını söyler, ifadesindeki sadelik ve vuzuhu pek ziyade takdir edermiş.

Türkiye'de yaşayan muhtelif unsurların hepsini severmiş. Türkler hakkında: «Bu millet kadar melekî hasletlere malik bir millet arz üzerinde nadirdir. Mes'ut olmaya pek lâyık olan bu millet acaba hangi zaman, mizacına, hissine riayet edilmek şartıyle, doğru yola sevkedilmiş de gitmekten imtina etmiştir?» dermiş.

Türkülerle Girit Savaşı

Derleyen: Cevdet Duman

-2-

Geçen sayımızda, 24 yıl süren Girit savaşının halk şiirindeki etkilerinden bahsetmiş, bu süre içinde yazılan halk şiirlerinin, safha safha, bu uzun ve kanlı savaşı aksettirdiğini belirtmiştik. Bu sayımızda, Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sonra, Girit'teki savaşçıların çektikleri ıztırabı ve nihayet Girit'in fethini belirten şiirleri bulacaksınız.

IV. MEHMED padişah olunca, Voynuk Ahmed Paşa, donanmayı bin müşkülâtla Girit'e götürebilmiş, Suda'yı muhasara etmiş, fakat şehid olmuştu. Yeni Kapdân-ı Derya Mehmed Paşa 1650'de donanmayı Girit'ten İstanbul'a getirmiş, fakat Venedikliler boğazı yine kapadıklarından yardım götürememişti.

Rodoslu Ali Paşa kapdân-ı derya olunca, Girit'e muvaffakıyetle yardım götürebilmiş, fakat 1652'de yardım edememişti.

1654'te Kara Murad Paşa yardım götürebilmiş, 1656'da Venedikliler Limni ve Bozcaada'yı işgal ederek boğazı tamamen kapamışlar, bu suretle yardım işi uzun bir zaman için yine geri kalmıştır.

İşte Sultan İbrahim devrinde olduğu gibi, IV. Mehmed devrinde de donanmanın zamanında Girit'in ihtiyacını karşılayamaması, Hüseyin Paşa'yı müşkül durumda bırakmıştı. Buna rağmen o, her müşküle göğüs gererek, Kandiye muhasarasına devam ediyordu. Bu devirde yazılan şiirlerde, ümitsizlik açıkça görülmektedir:

TÜRKÜ

Diyar-ı gurbette gönlüm eğlenmez,
Yârabbi sen nasibeyle sılayı.
Bir güzele deli gönlüm bağlanmaz,
Yârabbi sen nasibeyle sılayı.

Ley-ü nehar ceng-ü cidal işimiz.
Neler çeker şol garipçe başımız.
Seller olup çağlar akar yaşımız,
Yârabbi sen nasibeyle sılayı.

Asker-i İslâm saf olup dizilir,
Gece olunca metrisler kazılır.
Düşen şehid kalan gazi yazılır,
Yârabbi sen nasibeyle sılayı.

Garip Âşık ider behey gaziler
Derdim çoktur yarelerim sızılar,
Yardım etsin bize kırklar, yediler
Yârabbi sen nasibeyle sılayı.

- Âşık -

TÜRKÜ

Derd-i firkatle gurbetlik ilde
Nice bir gözlerim ağlar nice bir.
Ceyhun olmuş akar bulanık selde,
Nice bir çeşmimiz ağlar nice bir.

.....

Harcettik kalmadı eldeki varı,
İnâyet eyleye Cenab-ı Bârî.
Pervaneler gibi hasretin nârı
Nice bir sinemiz dağlar nice bir.

.....

Seyyahî, ednayım yerdedir yüzüm.
Kime dâd eylesem dinlemez sözüm.
Amelimiz oldu bu derya bizim
Nice bir yolumuz bağlar nice bir.

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Gece gündüz efgan edüp ağlarız
Şâd eyle kulların güldür Yârabbi.
Hasret nârı ile ciğer dağlarız,
İhsan et vatana gönder Yârabbi.

Leyl-ü nehar, ismi dilde vird iken,
Âl-i Osman askeri aç kurd iken,
Kandiye kalesi hemen bir diken,
Lutfeyle aradan kaldır Yârabbi.

Yezidler bağrına dağlar dokunsun
Gaziler serine teller takınsun,
Câmiler yapılup ezan okunsun
İslâm askerini güldür Yârabbi.

Beyler, beyzâdeler düştü zillete
Yoksullar bay oldu erdi izzete
Efendimsin yüz tutarım hazrete
Yamak da bir edna kuldur Yârabbi.

- Yamak -

TÜRKÜ

Gün olup Zahman'a giden gaziler:
Sağlıkla gidiniz, çünkü varılur.
«Anların da gönlü vatanın özler»
Diyin, eğer bizden ötrü sorulur.

Kal'a sorarsa, gitmen ırağa,
Söylen: «Her tabya benzer bir dağa,
«Rûz-u şeb cenk olur kara toprağa,
«Yaralardan kızıl kanlar karılur».

Cenk eden merdi saklar Hudâ'sı.
Cihanı gümletir lağım sadası,
Atıldıkça titrer Girid Adası,
Sanki yerin damarları kırılur.

.....

Memioğlu bu sözü her zaman söyler:
Balyemez top uranı cerrah neyler?
Dokunduğu yeri pîr-ü pâk eyler.
Bal ile tuz neresine sarılur?.

- Memioğlu -

TÜRKÜ

Kanı sende sürdüğümüz dem kanı?
Hatır etsem şaşırırım ben anı.
Derim ben ah edüp andıkça seni;
Gözüm yaşlar döker, ağlarım vatan.

Takdirde bu imiş, serde yazılar;
Kıran düştü dertli yürek sızılar,
Şeydâ gönül işte seni arzular,
Hasret beynimizi dağladı vatan.

Der Seyyahî gör: Neyledi zemâne,
Kaddimi büküp döndürdü kemâne.
Çeşmimiz yaşı karıştı ummâne,
Bahar seli gibi çağladı vatan.

- Seyyahî -

●

TÜRKÜ

Yine bir girdaba uğradı başım
Leyl-ü nehar işim gücüm zâr oldu
Durmaz akar gözümden kanlı yaşım
Dâim efgan etmek bize kâr oldu.

Çarh-ı felek devr-i daimdir döner
Herkesin taliin kuvvetin sınar,
Hasretin şem'iyle sînemdir yanar
Vücudum tutuşup bağrım nâr oldu.

.....

Der Seyyahî: Artup zahmım sızılar,
Hak'tan isteyelim yardım gâziler.
Meylimiz vatandır gönül arzular,
Girit adası başıma dar oldu.

- Seyyahî -

●

ÜMİTSİZLİK İÇİNDE

Girit'te destanlar yaratan Hüseyin Paşa, Zurnazen Mustafa Paşa ile Sekbanbaşı Mahmud Ağa'nın (1649), asker arasında yaptığı menfi propaganda ile bertaraf edilmek istenmiş ve asker isyan ettirilmişti. Fakat yine aynı zevat, işin fenaya

Hanya limanının Yalı Camii.

vardığını görererek isyanı önlemişlerdir.

Hüseyin Paşa, bir nutuk vererek, adanın terk edilmesinin doğru olmadığını, Türk namusunun lekeleneceğini belirtmiş ve muhasaranın devamını sağlamıştır. Yaptıklarına nadim olan subay ve erler, tekrar olağanüstü gayretle Kandiye muhasarasına devam eylemişlerdir.

Paşa'nın muvaffakıyetlerini İstanbul'da da kıskananlar olmuş, sadrâzam Kara Murad Paşa da onun aleyhinde çalışmaya başlamıştı. Bu yüzden ada, eskisinden daha beter yardımsız bırakılmakta idi. 1650-1658 yılları arasında asker, çektiği ıztırabı, padişaha kadar aksettirmekten çekinmemişti.

Bazı türkülerde bu tarihî hakikat açıkça görülmektedir:

TÜRKÜ

Geldin bunda garip garip ötersin,
Gel turnam haber ver bizim illerden.
Derdimiz üstüne dertler katarsın,
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

.....

Yaylağı yaylayıp işin bitirdin.
Yarıladın menzili, hoşça geçirdin.
Bize dostlardan neler getirdin?
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

Yolun uğratup bizim illere,
Kuğruşup uğra sen andan çöllere.
Haylı demdir muntazırız yollara
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

Seyyahî'nin dağlar yanar âhından.
Haber bekler cümle asker şâhından.
Geriye dönmemek erlik şânından
Gel turnam haber ver bizim illerden.

- Seyyahî -

●

TÜRKÜ

Girit'te olan kulun halin aman,
Lütfundan sual eder bil padişahım.
Hudâ'ya kalmıştır işimiz heman,
Gayet mükedderdir hal padişahım.

Ceyhun olup akar çeşmimiz seli.
Esti başımıza belânın yeli.
Bunca yıl bekleriz girdab-ı gamı;
Hayâl oldu vatan, il padişahım.

Cüdâ düştük eşle dostla, elinden.
Doludur gözlerim kanlı yaşımdan.
Uğrunda geçtik, can ile baştan
Emrine mutidir kul padişahım.

Yüzler sürmedik ol hâk-i paye.
Gitti elimizde olan sermaye.
Boynumuz eğip bakarız deryaye
Âhir vermez gibi, yol padişahım.

Der Seyyahî hasb-ı halini söyle.
Hasret kıyamete kalır mı böyle?
Girdapta esir olduk terahhum eyle.
Esîrine merhamet kıl gel padişahım.

- Seyyahî -

●

Nice bir bekleriz Girit elinde?
Gel devletlû vezir, şundan gidelim.
Kalmasın Kandiye düşman elinde
Al devletlû vezir şundan gidelim.

.....

Çok gördük Girit'in yazıyla kışın,
Döşenip toprağın yaslandık taşın.
Der Seyyahî: Akan çeşmimiz yaşın,
Sil mürüvvetlû vezir, şundan gidelim.

- Seyyahî -

●

BİR KAHRAMANIN SONU

Köprülü Mehmed Paşa sadrâzam olunca, Hüseyin Paşa'nın ortadan kaldırılması için gayret gösterdi.

Venedikliler'i mağlûp edip boğazı açıktan sonra, Deli Hüseyin Paşa'yı Girit serdârlığından azlederek Edirne'ye getirtip idam ettirmek istedi ise de, muvaffak olamayınca kapdân-ı deryalığa tâyin ve bilahare Rumeli beylerbeyliğine naklettirdi. Bu vazifede paşanın basit bir kusurunu yakalayıp idamını sağladı (1658).

TÜRKÜ

Hüseyin Paşa der: Ağalar, beyler,
Biz gittik dünyadan elveda sizi.
Halk-ı âlem şimdi, benimçün ağlar,
Biz gittik dünyadan, elveda sizi.

Paşa karındaşlarım halimden bilsin,
Düşman olanlarım şâd olup gülsün.
Bana zulm eyleyen Mevlâ'dan bulsun,
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Deli Kaytas'ımın üstüne bindim,
Firenk askerinin içine daldım,
Dîn-i İslâm yoluna kılıçlar çaldım
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Yarayayım deyu Âl-i Osmân'e,
Cenge girip boyanırdım al kane.
Gelmemişe döndüm devr-i zamane
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Kalmadı başıma gelmedik haller
Gazi olup takındım bir zaman teller.
Bana olan zulme acıyan kullar,
Biz gittik dünyadan elveda sizi.

.....

Ben Marko'yu döve döve paylardım,
Kâfirlerin yüreğini dağlardım,
Celâllenip gözlerini oyardım,
Elveda dostlarım, unutman beni.

Ben gittim hunkârım, sen çoklar yaşa
Hıyanet etmedim devlete hâşâ.
Belki lâzım olur, Hüseyin Paşa
Elveda hunkârım unutma beni.

●

Hanya limanının genel görünüşü.

NİHAYET ZAFER

Girit savaşları, Hüseyin Paşa'nın adadan alınması ve idam edilmesiyle bitmedi. Köprülü Mehmed Paşa zamanında da fasılasız devam etti.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 21/5/1667'de bu işe bir son vermek üzere Kandiye'yi sıkıştırdı. 1669'da sulh yapılarak (27 eylül 1669) Kandiye alındı.

Girit savaşları 24 sene, iki ay, on iki gün devam etmiş, yüz binlerce Türk evlâdının kanı bahasına sona erebilmiştir.

TÜRKÜ (1)

Sadrâzam hazretleri, bahadır.
Girit cezîresin aldı cenk ile.
Lütf u ihsan edüp melikü'l-kaadir,
Kal'asın yıktı, top tüfenk ile.

Başlayınca kal'anın savaşına.
Ağu kattı kâfirlerin aşına.
Kiliselerin yıktılar başına,
Balyemez toplardan çıkan seng ile.

Umum üzre cenge verildi rıza,
Gaziler hû edüp ettiler feza
Bir tarafta olmamıştır bu gaza
İmdad için gelen ol Frenk ile.

Küffar askerine iş oldu yaman,
Ettiği hileye oldu peşiman,
Vire idüp çağırdılar el'aman
Cümlesi yeknefes bir ahenk ile.

Keşfî, gazilere dua kılıcı.
Kılıç eti keser, dua kılıcı.
Şöyle urdu kâfirlere kılıcı
Türâbı boyadı kızıl kan ile.

- Keşfî -

TÜRKÜ

Sultan Mehmed'in gaazi kulları
Din uğruna şehid oldu Girit'te.
Nice anaların merd oğulları,
Kırmızı gül gibi soldu Girit'te.

Din uğruna feda eyleyüp canı,
Şehid olup hâke karıştı kanı,
Kudret kemânından ecel peykânı,
Nicelerin bağrın deldi Girit'te.

Gurbet ateşiyle bağrımız pişti,
Gâziler gazâda şühedâ düştü,
Kimi gidip hasretine kavuştu,
Kimi hasret olup kaldı Girit'te.

Sanki pervaneyiz, yandırdık peri.
Minnet Hudâ'ya kim kalmadık geri.
Der ki Mecnun, Âl-i Osman askeri
Hep ağladı sanman güldü Girit'te.

- Mecnun -

Küffar ile cenk ederek hasmâne,
Kılıçları pek çekelim düşmâne.
Yazık değil midir şu din-i İslâme?
Karıştı küffâre bilinmez oldu.

Küffar ile cenk edelim can ile.
Kılıçlar çekilsin intikam ile.
Dereler de doldu kızıl kan ile,
Sular da bulandı, içilmez oldu.

Şol yer neler eder, dün de bugün de?
Mevlâm fırsat versin bize sonunda,
Yıkılası Kandiye'nin önünde,
Şehitler mezarından geçilmez oldu.

---

(1) Kandiye'nin Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa tarafından alınmasına ait bu türküler, elimdeki kaynakta mevcut olmadığından, eserin tamamlanabilmesi için, Ülkü Mecmuası'nın 56'ncı sayısındaki Nihad Sami Banarlı'nın Âşık hakkındaki notlarından alınmıştır.

Hanya limanında deniz feneri.

Girit Savaşları sırasında yazılan:

Aşk Şiirleri

Bâd-ı sabâ cânan bizi gördükçe,
İstiğna kılmadan muradı nedir?
Atar gamzelerin karşı durdukca,
Sînemi delmeden muradı nedir?

Der Seyyahî gördük ol bîvefayı,
Vâd ile sürer zevk-u safayı.
Âşıka bu denlû edip cefayı,
Âhını almadan muradı nedir?

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Şöyle bir civanın bendesi oldum.
Ayın on dördüne benzer cemali.
Yitirdim kendimi bilmem ne oldum?
Dertlilere dermandır hastaya şifa,

Muhabbet arz etti can u gönülden.
Yanıma gelmeğe âr eder elden.
İsmini yâd etsem derun-ı dilden,
Dîvâne gönlümün kalmaz melâli.

.....

Kâtibî'ye şefaat kıla Mustafa.
Doğru, bendesiyim, umarım vefa.
Dertlilere dermandır hastaya şifa,
Leblerinden akan âb-ı zülâli.

- Kâtibî -

TÜRKÜ

Ey sevgilim niçin kaçarsın benden?
Seni seven var mı benden ziyade?
Rûz-u şeb durmaz alırsın âhım,
Âşıkı ağlatma bundan ziyade.

Çok zamandır visaline ermedim,
Bülbül gibi gonca gülün dermedim,
Bu cefayı bir dilberde görmedim,
Var mı bir zalim senden ziyade?

Diyiver muradın, nedir bileyim.
İnsaf eyle, çok ağlattın, güleyim.
Kabul edersen, uğrunda öleyim,
Yoktur bergüzârım candan ziyade.

Hercâîsin, gonca güllerin kokulmaz.
Cevr edersin, nice hatır yıkılmaz.
Mustafâ der mah yüzüne bakılmaz,
Âşıkı yakarsin günden ziyade.

- Mustafa -

Eski Sinop Valisi Salih Kılıç'ın Hâtıraları : 1

Mareşal Fevzi Çakmak Anadolu'ya Nasıl Kaçtı

Yıl 1920.
İstanbul düşman işgali altında. Anadolu' da vatanı kurtarmak için girişilen büyük faaliyet devam ediyor. Bu arada İstanbul' daki vatanperverler de Anadolu'ya yardım için ellerinden geldiği kadar çalışıyor. Önemli şahıslar, cephane v.s. bunlar sayesinde Anadolu'ya geçiriliyor, kaçırılıyor. Hâtıraların sahibi Salih Kılıç da asayişle görevli bir subay olmasından faydalanarak memleket dâvasına elinden geldiği kadar yardım edenlerden biri. Aşağıdaki satırlarda, onun Fevzi Çakmak'ı Anadolu'ya nasıl kaçırdığını okuyacaksınız.

MÜTAREKE yıllarında İstanbul'da jandarma subayıydım. Ancak ben müfrezemi bir milis kuvveti haline getirmiş bulunuyordum. İstanbul ile rabıtamızı kesmiştim. Nihayet bir gün Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa'nın (Mareşal Fevzi Çakmak), Anadolu'ya kaçmak istediğini ve bunun için benimle görüşmeyi arzu ettiğini, Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi Bey bana bildirdi. Bunun ciddî ve hakikî bir müracaat olduğunu temin etti. Gizlice evine gidip kendisiyle temas etmemi söyledi. Bu arada, harbiye nezaretinde, paşanın şahsına ait iki atının bulunduğunu, bunların Beykoz'a getirilmesini istediğini söyledi. Remzi Bey'le bu atların, Üsküdar pazarında satılmak bahanesiyle Üsküdar'a geçirilmesini kararlaştırdık. Aramızda bir tertip yaparak atları Üsküdar'a geçirdik. At pazarında alelusul dolaştırıldıktan sonra, ertesi güne kalmak üzere, Üsküdar'da bir hana bıraktık. Atların başında iki seyis er vardı. Ben bir aralık bunların yanına gittim. Beykoz' dan paşanın telefon ettiğini ve atları Beykoz'da birisine satıp parasını aldığını, artık Üsküdar'da satmasına lüzum kalmadığını, hemen Beykoz'a getirilmesini istediğini söyleyerek bu iki atı seyis erlerle beraber Paşabahçe'ye götürdüm, sakladım. 17 nisan 1920 akşam üstü, Beykoz' da çeşmelerin arkasında bir evde oturan paşanın evine giderek kapısını çaldım. Geldiğimi haber alan paşa:

— Gel bakalım Salih Efendi diyerek beni içeriye aldı.

Konuştuk. Atlarını Paşabahçe'ye getirdiğimi, hareket etmek için her şeyin hazır olduğunu ve müfrezem erlerinin bana tamamıyle bağlı bulunduğunu söylerek bunlardan kimsenin haberdar olmamasını ve hattâ yaverinin bile duymamasını ken-

disinden rica ettim. Beni temin etti. Sayın refikası, paşa ve ben, bir odada başbaşa konuştuk. Kararlaştırdığımız veçhile aynı gece, 17 nisan 1920'de Abraham Paşa korusunun sahildeki kapısının önünde saat 1,30'da atları da getirip buluşmak üzere yanından ayrıldım. Paşabahçe'ye gelerek, tertibat almaya başladım. Erlerimizden bir tanesi bile İstanbul'da kalmamak suretiyle karakolumuzun kapısını kilitleyip, hep beraber Paşabahçe'den ayrıldık. Polonezköy - Alemdağ şosesi üzerine öncü devriyeler çıkararak takip edeceğimiz yolları emniyet altına almaya başladım. Ben de beş er, iki at ve seyisleriyle birlikte paşa ile buluşma yerimiz olan Beykoz sahilinde Abrahampaşa korusunun kapısına gelerek beklemeye başladım. Bu vaziyet karşısında İstanbul'dan beri atları getiren harbiye nezareti seyisleri artık işi anladılar. Daha evvel haber verseydiniz biz de gelirdik, demeleri üzerine:

— Bu arkadaşlarınız da asker, onlar gidiyorlar. Haydi, siz de beraber geliniz, dedim.

Evli ve çoluk çocuk sahibi olduklarını, İstanbul'dan habersiz ayrılamıyacaklarını söylediler. Bu defa ben kuşkulandım. Biz hareket edince Paşabahçe'den ilk vapurla İstanbul'a gidip vaziyeti haber verebilirlerdi. Kendilerini bırakmadım. İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını zarurî görüyordum. Onlara:

— Sizi, Kartal taraflarına kadar götürüp, orada bırakacağım, söz veriyorum, dedim. Razı oldular.

17 nisan 1920 gecesi saat 1,30'da paşa, yanında bir bavul ve bir erle beraber, sivil olarak geldi. Atına binip, Sultaniye Çayırı'ndan geçerek, Polonezköy yolunu takip ederek, ormanlardan geçip, sabaha karşı Alemdağı'na geldik. Paşayı münasip bir yere sakladım. Biz de oturuyorduk. Biraz sonra Remzi Bey de geldi. Duyduğu yeni haberlere göre artık, kendisinin de İstanbul'da kalamıyacağını anlayarak Üsküdar'dan kaçıp bize iltihak etmeye karar vermişti. Getirdiği haberler çok önemliydi. Sadrâzam Dâmad Ferid Paşa, İstanbul'da ve Anadolu'da Kuvây-ı Millîyeciler'le uğraşmaya karar vermişti. Remzi Bey bu maksatla daha evvelden kurulmuş olan Kuvây-ı İnzibâtiye teşkilâtının her tarafta harekete geçirilerek Kuvây-ı Millîye'ye katılan ve bunlara yardımcı olan kimseleri takibe başladıklarını ve yakalananların, Merkez Kumandanlığı Bekirağa bölüğünde tevkif edildiklerini, bazılarının dîvân-ı harbe verildiğini anlattı.

Milletçe birlik ve beraberliğe muhtaç olduğumuz bir sırada Kuvây-ı Millîye hareketlerini durdurmaya çalışmaları bizi

Hâtıraların sahibi Salih Kılıç .

Atatürk, Salih Kılıç'la beraber.

üzdü ve heyecanlandırdı. Düşmanlarımıza karşı millî mücadeleye giderken, bir de birbirlerimize karşı koymak durumu ortaya çıkmıştı. Buna rağmen kahraman ve vatanperver milletimizin bu kara günlerimizde, Mustafa Kemal Paşa'nın saflarında daha sıkı ve geniş ölçüde gayrete geçip her tarafta millî mücadeleye koşulacağı muhakkak idi.

Remzi Bey de, bu son haberler üzerine Üsküdar'dan kaçıp bizim yanımıza gelmişti.

Fevzi Paşa'nın İstanbul'dan kaçırıldığını, ertesi gün haber alan İstanbul hükümeti, bizi yakalamak için telâş ve şiddetle harekete geçerek tertibat almaya başlamıştı. Bu meyanda benim durumum tahkik ve tesbit ettirilmiş ve evrakım Nemrud Mustafa Paşa dîvân-ı harbine verilmişti. Bu dîvân-ı harpçe hakkımda gıyaben idam kararı verilerek bu karar 25 temmuz 1920 tarihinde tasdik olunmuştur. Bundan başka da müfrezemle firarım sırasında beraber götürdüğüm silâhlar, cephane, beylik ve diğer eşyadan dolayı da on beş bin kuruşun emvalimden tazminine karar verilmiş, bu karar da 21 temmuz 1920 tarih ve 3471 numara ile tasdik olunmuştur.

Bu yeni haberler üzerine biz daha dikkatli davranarak yolumuza devam edip Kartal ve Gebze bölgelerinden geçerek birkaç gün sonra İzmit yakınlarına geldik. İzmit'te Kuvây-ı İnzibatiye ve işgal kuvvetleri bulunduğundan İzmit'in kenarlarından, tepelerden ve patika yollardan yürüyerek Kandıra'ya gelip geceyi orada geçirdik. Sabahleyin oradan hareketle, Saray Köyü'ne geldik. Bir gece de orada kaldık.

Ertesi günü Adapazarı'nın yakınlarında tepede bir yerde istirahat ediyorduk. Paşayı bir değirmene saklamıştık. Biraz yiyecek tedarik edip kendisine götürdüm. Yine yanından ayrılıp erlerimin yanına geldim. O sıralarda bir ara Adapazarı'ndan bir subay ile iki sivil yanımıza geldiler. Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa'yı sordular.

— Bilmiyoruz, tanımıyoruz. Her halde İstanbul'da vazifesinde olacak, dedim. Ne için soruyorsunuz? Ne olmuş, biz de anlayalım? Dedim.

Bunun üzerine:

— Bir müfreze ile İstanbul'dan kaçmış, kendisine Adapazarı'nda yer hazırladık. İstirahatını temin edecektik. Bunun için kendisini karşılamaya geldik, dediler.

Böyle bir şeyden haberimiz olmadığını, bunu ilk defa duyduğumuzu söyledim:

— Biz terhis edildik, köylerimize gidiyoruz. Silâhlarımızı da İstanbul'da düş-

manlara bırakmadık, beraber götürüyoruz, dedim. Bunun üzerine, yanımızdan ayrıldılar, uzakta bir ağacın dibinde oturup bizi gözetlemeye başladılar. Biraz sonra gittiler. Ben, Paşa'nın yanına gidip durumu bildirdim. Bunların bizi yakalamak üzere İstanbul'dan tertibat emri almış olmaları muhakkak idi. Paşa, bana birkaç erle Adapazarı'na gidip, durumu anlamamı ve haber getirmemi söyledi. Dört erle Adapazarı'na girdim. Şöyle bir dolaştım. Şehirde durum çok fena ve tehlikeli bir halde idi. Şehir ve kasabalarda isyanlar başlamıştı. Etrafta silâhlar atılıyordu. Bir gün evvel Düzce ve Hendek taraflarına isyanı bastırmak üzere suvari birliği komutanı Mahmud Bey ve kurmayı, Düzce'nin Nöfren Boğazı'nda, asiler tarafından pusuya düşürülerek şehit edilmiş, kıt'a dağılmış ve köprüler atılmaya başlamıştı. Bu halleri bizzat gördükten sonra güçlükle geriye geldim. Vaziyeti olduğu gibi anlattım. Artık Adapazarı'na girmemize imkân kalmamıştı. Kenarlarından, dereler içinden yürümek suretiyle sabaha karşı artık emniyet bölgesi olan Geyve boğazına geldik. Tren yolundan yürüyerek Geyve istasyonundaki kahveye oturduk. Orada, daha evvel Adapazarı'ndan kaçan Kuşçubaşı Eşref ve müfrezesiyle karşılaştık. Onlar da dolaşıyorlardı. Kahvede çay ve kahve içtikten sonra Paşa'yı biraz uyuması için kahvenin üstünde ve kahvecinin yattığı odada, kahvecinin yatağına yatırdım. İki saat sonra Paşa'nın resmî ferik üniformasıyle kırık tahta merdivenlerden inmesi üzerine İstanbul'dan beri yanında taşıdığı bavulun içinde bu elbisenin bulunduğunu anlamış olduk.

Geyve istasyonundan hareket edecektik. Tren yolunun bir kenarında toplu bulunan drezinlere binerek doğru Lefke'ye (Osmaneli) geldik. Orada bulunan 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya (Sayın Ali Fuad Cebesoy) yaveri İdris Bey vasıtasıyle, Paşa'nın geldiğini bildirdik. Bizzat gelip karşıladı, alıp içeriye götürdü. O zaman Binbaşı Saffet Bey de (Saffet Arıkan) kurmay başkanı idi. Bu suretle, çok tehlikeli geçen yolculuğumuz sona ermiş bulunuyordu. Fevzi Paşa'nın konuşmaları sırasında İstanbul'dan nasıl kaçtığını anlatırken: «Beni götürecek olan Salih Efendi'nin müfrezesi, şeklen bir asayiş kuvveti olarak görülmekle beraber, hakikatte İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gitmek isteyenlerin seyahatlerini sağlamaya ve Boğaz'ın Anadolu sahil kışlalarından temin ettiği esliha ve cephaneleri içerilere sevke çalışan gizli bir merkez teşkilâtı imiş» demiştir. Bu konuşma, aynen Sayın Ali Fuad Cebesoy'un hâtıralarında görülmektedir.

Daha sonra Bursa'da çalışmaya başladık. Bursa'da Kuvây-ı Millîye teşkilâtı üzerinde gece gündüz çalışmalarımıza ve yeni yeni silâhlı kuvvetler hazırlamamıza devam ederken, Yunan kıt'aları Balıkesir'den Bursa'ya doğru ilerlemekte idiler. Balıkesir'den Kolordu Kumandanı Miralay Kâzım Bey (Kâzım Özalp), Celâl Bayar, Necati ve Vasıf Beyler de Bursa'ya geldiler. Birkaç gece Bursa'da kaldıktan sonra Eskişehir'e gitmek üzere hareket ettiler. Vali de Bilecik'e gitti. Yunan kuvvetleri Bursa'yı işgal ederken ben de, müfrezemle Yenişehir'e, oradan da İnegöl'e çekildik. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün İnegöl ovasına hâkim Kazancı Bayırı'nda, tepede mevzi aldık. Yunan kıt'aları o tarafa doğru ilerliyorlardı. Bir aralık Bilecik'e gittim. Kasabada bir handa, Sarı Efe Edip müfrezesini gördüm. Bunlarla da görüştüm. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali, Ankara Büyük Millet Meclisi'nde tepki uyandırmıştı. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın, durumu bizzat mahallinde tetkik etmek kararını alarak Ankara'dan Bilecik'e hareket ettiğini öğrendik. O sıralarda İnegöl'ün Pazarcık nahiyesinde işe başlamış olan Miralay Ârif Bey, tümen teşkilâtını kurmaya başlamıştı. Treni karşılamak üzere birlikte istasyona gittik (26 mayıs 1920). İki vagon, bir lokomotiften ibaret tren geldi. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, yanında Topçu Miralayı üniformasıyle İsmet Bey (İsmet İnönü), Kurmay Binbaşı Salih Bey (Salih Omurtak) trenden indiler. Hep beraber Bilecik'e uğrayarak, biraz kaldıktan sonra, mevzileri gezmeye ve yeni gelmiş olan Ârif Bey'den durum hakkında bilgi almaya başladılar. Bizim mevzie geldiler. Biz, her bakımdan çok mahrumiyet içinde idik. Morallerimiz de bozulmuştu. Mevziimizi gördüler. Orada kendisiyle ilk görüşmemiz nasip oldu. Tetkiklerinin sonunu anlatmaya başladı:

— Durumu çok iyi buldum, memnun oldum, noksanlarınız ikmal edilecektir. Giriştiğimiz yolda muhakkak muvaffak olacağız, çalışınız, devam ediniz... demesi üzerine birdenbire değiştik. Morallerimiz düzeldi. Daha ziyade gayrete geçtik.

Kendilerini Tümen Kumandanı Ârif Bey, Pazarcık'ta kurmaya başladığı karargâhında misafir ettiler. Ben, bir müddet sonra, hastalanıp Eskişehir'e tedaviye gittim. Eskişehir çok kalabalıktı. Bir, iki gün kaldıktan sonra Ankara'ya gitmeye mecbur oldum.

Gelecek sayımızda:
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANKARA

Girne kalesi.

Kıbrıs'ın Fethi

Yazan: Yılmaz Öztuna

Kıbrıs, bundan 400 yıl önce (1571) Venedikliler'den fethedilmişti. Bu makalede, fethin bütün tafsilâtını bulacak, Türkler'in o zamana kadar köpek muamelesi gören yerli halkı nasıl hürriyetlerine kavuşturduğunu okuyacaksınız.

BİR Latin krallığı olan Kıbrıs, Mısır-Suriye Türk Memtûk İmparatorluğu'na tâbi idi. Memlûk sultanı Barsbay'ın II. Murad'a, tahta çıkması münasebetiyle gönderdiği hediyelerle yüklü bir Mısır gemisinin Kıbrıs tarafından zaptedilmesi üzerine Memlûkler, bu küçük devleti tam mânasıyle cezalandırmaya karar vermişlerdi. 1424'te Memlûk donanması, Limasol (Leymosun) limanını işgal etti. Memlûk ordusu adaya çıktı. Kuzeydoğuya ilerledi. Magosa limanına geldi. Şehir tahrip edildi. Küçük Kıbrıs ordusu yenildi. Başta kral Janus ve İspanya'dan gelmiş Katalanlar'dan müteşekkil imdat kuvvetlerinin kumandanları olmak üzere, 3 600 kişi esir alınıp Kahire'ye götürüldü. Bunun üzerine Kıbrıs, yılda 4 000 duka (2,4 milyon TL.) tutan küçük bir vergi ödeyerek Memlûkler'e tâbi oldu. Ancak XV. asrın sonlarında Venedik krallık hanedanının son bulduğunu ilân edip adayı sömürgeleri arasına kattı. Bu, mühim bir hâdiseydi. Çünkü şimdiye kadar Kıbrıs, Avrupalılar'dan destek görmekle beraber, küçük bir devletten ibaretti, Yakındoğu'daki Haçlı devletlerinin sonuncusuydu. Venedik ise, büyük bir Avrupa devletiydi ve ta Kıbrıs'a, Anadolu ve Suriye kıyılarına kadar sokulması, İslâm âlemi için tehdit edici bir mâna taşıyordu. Bunu bilen Venedik, Doğu Akdeniz'e hâkim olan iki büyük Müslüman Türk imparatorluğu, Osmanlılar ve Memlûkler'le iyi geçinmeye çalıştı. Hattâ, Yavuz 1517'de Mısır'ı fethedince Venedikliler kendiliklerinden, Kıbrıs için Memlûkler'e ödedikleri yıllık verginin, bundan böyle onların yerine geçen Osmanlılar'a verileceğini bildirdiler. 1570 yılına kadar da bu vaziyet devam etti.

Kıbrıs, krallığın son zamanlarında ve Venedik sömürgesi olduğu son üç çeyrek asırda, iktisadî bakımdan çöktü. Ehemmiyetine vurulan ilk büyük darbe, 1348 vebası oldu. Bu büyük salgında Kıbrıs, nüfusunun mühim kısmını kaybetti. Hattâ krallığın ileri gelenleri, gemiye binip, salgının sonuna kadar Avrupa'ya gittiler. Boş kalan adayı ellerine geçirmemeleri için de, Kıbrıs'taki bütün Türk esirlerini öldürdüler. Venedikliler, Rum ve Ortodoks olan halka, hayvan muamelesi yapıyorlardı. Adanın nüfusu 147 000'e düşmüştü. Bunun 16 000'i Lefkoşe, 6 500'ü de Magosa'da yaşıyordu. Nüfusun 47 000'i, yani üçte biri serf (toprağa bağlı esir köylü) idi.

ESKİ BİR İSLÂM ÜLKESİ

Türkiye'nin Kıbrıs'a olan alâkaları bunlardan ibaret değildi. Kıbrıs, Emevîler ve ilk Abbâsîler devrinde asırlarca İslâm imparatorluğu'nun bir eyaletini teşkil etmiş, sonra tekrar Bizans'a geçmiş, nihayet 3. Haçlı Seferi'nde İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard tarafından fethedilip bir Fransız krallığı haline getirilmişti. Şeyhulislâm Ebussuud Efendi, Kıbrıs seferinin meşruluğu hakkında verdiği meşhur fetvada, adanın vaktiyle İslâm toprağı olduğunu tebarüz ettirmeyi de unutmamıştır. Kıbrıs'ta üslenen Venedik donanması, zaman zaman Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye giden Türk ticaret gemilerine zarar veriyordu. Hacı taşıyan gemilerin tecavüze uğradığı da olmuştu. Son defa, bir Türk ticaret gemisi Kıbrıslı korsanlar tarafından zaptedilmişti. Venedik, Kıbrıslı korsanlarla başa çıkamadığı için itham edilmiş ve içinde Mısır defterdârının da bulunduğu bu Türk gemisinin zaptı, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından, Venedik'e savaş açılmasına sebep sayılmıştır.

Kıbrıs seferi, II. Selim'in şahsî teşebbüsünün neticesi sayılabilir. Sokollu'ya ve onun başkanlık ettiği hükümete (Dîvân-ı Hümâyûn'a) kalsa, bu seferin açılması hemen hemen mümkün değildi. II. Selim'in daha veliahtlığinde Kıbrıs'ın fethini tasarladığı anlaşılmaktadır. Vaktiyle Kıbrıs korsanları gene bir Türk ticaret gemisini zaptetmişlerdi. Bu gemide Veliaht - Şehzade Selim'in çok değerli Arap atları da vardı. Uzun müzakerelerden sonra Venedik, bu atları iade etmişti. Sokollu'nun korkusu ise, Türk zaferiyle biteceği muhakkak olan bir savaşta, karşısına muzaffer rakiplerin dikilmesiydi. Seferin idaresinin devrin en büyük askerleri olan Piyâle, Lala Mustafa, Özdemiroğlu Osman Paşalar'dan birisine verilmesi muhakkaktı. Bunların hepsi de Sokollu'nun dostu değil, muhalifleriydi. Özdemiroğlu henüz vezir pâyesini almadığından, kendisine serdârlık verilmesi ihtimali azdı. Ortada, mütemadiyen padişaha akıl hocalığı yapan Lala Mustafa Paşa kalıyordu. Piyâle Paşa denizci olduğu için, ona da serdârlık verilmesi ihtimali zayıftı. Sokollu'ya kalsa serdârlığı, değersiz bir asker olan Koca Sinan Paşa'ya verirdi. Fakat Kıbrıs, padişahtan gelen nadir teşebbüslerden biriydi. Padişahın tuttuğu bir kumandanın seçileceği tabiî idi.

VENEDİK'TE YANGIN

Dîvân, padişahtan Kıbrıs'ın fethi emrini aldığı zaman, önce iş savaşsız halledilebilir mi? Buna teşebbüs etti. Dîvân-ı Hümâyûn ikinci tercümanı Mahmud Ağa ile padişah yaverlerinden Kubâd Çavuş, Venedik'e yollandı. Kıbrıs, Türkiye'ye terk edilirse, devletin, cumhuriyete çok hayırhah davranacağı söylendi. Cumhuriyet Senatosu, Türk elçilerinin teklifini reddetti. Dîvân, bu haberi alınca, Türk limanlarındaki Venedik gemilerine el koydu ve İstanbul'daki Venedik kolonisini tevkif edip Yedikule'ye yolladı. 13 eylül gecesi bütün Venedikliler, şehirdeki muazzam bir patlama sesi ve göklere yükselen bir alev sütunu ile uyanmışlardı. İstanbul tersanesinden sonra Avrupa'nın en büyük tersanesi olan Venedik tersanesinin barut deposu, Türk gizli teşkilâtı tarafından ateşlenerek havaya uçurulmuştu. Şehirde panik büyük oldu ve zarar her türlü tahminin üzerindeydi. Çok büyük bir yangın çıktı ve hattâ yangın, limanda yatan gemilerin çoğuna da sirayet etti. Venedik'in bu olaydan tek kazancı, Türkler'in kendisine karşı amansız bir savaş hazırladığı fikrini edinmesi oldu. Avrupa'daki müttefikleriyle acele müzakerelere girdi ve mühim yardımlar aldı. 204 parçalık bir Hıristiyan donanması, adayı korumak üzere, Kıbrıs sularına gitti. Bununla beraber Venedik, gene de Türkiye ile arasındaki son köprüleri atmadı. Şehirde korkunç infilâkın olduğu gece, Türk elçisi Kubâd Çavuş, halkın galeyanından korunmak için, Doç'un sarayının arka kapısından gizlice çıkarılıp kaçırıldı. Türk elçisine gelecek zararın, aynıyle İstanbul'daki Venedik balyozuna tatbik edileceği muhakkaktı.

Venedik'teki sabotajın Piyâle Paşa tarafından planlanıp tatbik ettirildiği tahmin edilebilir. Çünkü bu iş, onun ihtisas sahasına giriyordu. Piyâle Paşa'nın, denizci olması sebebiyle, Venedik'in düşmanı olması tabiî idi. Lala Mustafa Paşa ile beraber, padişahı Kıbrıs seferi meselesinde candan desteklemiştir. İlmiye sınıfı, başta Ebussuud Efendi olmak üzere, Kıbrıs seferine taraftar, başka bir tâbirle, Sokollu'nun bütün fikirlerine muhalif idi. Sokollu, Kıbrıs seferini istemediğine göre, ilmiye sınıfının seferi desteklemesi tabiî bulunuyordu.

400 HARP GEMİSİ

Dîvân-ı Hümâyûn, Kıbrıs seferine 400 gemi ayırmıştı ki, şimdiye kadar bu derece büyük bir armadanın bir araya toplandığı vaki değildi (Memlûkler'in bir buçuk asır önce yaptıkları Kıbrıs seferinde 150 küçük harp gemisi kullandıkları hatırlanabilir). Dîvân-ı Hümâyûn müzakerelerinde Sokollu, azınlıkta kaldı. Taraftarı olan

Limasol yakınlarında tipik bir Kıbrıs köyü.

vezirler bile, padişahın bu hususta ki niyetinin kesinliğini bildiklerinden, ses çıkarmadılar. Son sözü Şeyhulislâm Ebussuud Efendi söyledi. Kendisine mahsus talâkatla gayet ikna edici bir konuşma yaptı. Bundan sonra Sokollu'ya söyleyecek bir şey kalmıyordu. Ancak bu işin âkıbetinden öylesine korkuyordu ki, Ebussuud Efendi'ye alenen teessüflerini beyan etmekten çekinmedi. 2. Vezir Pertev Paşa'nın, serdârlığın kendisine verilmeyeceğini bildiği halde harp lehine rey vermesi, Almanya ve İran ile sulh halinde bulunulması, Yemen meselesinin de tamamen halledilmiş olması, Sokollu'ya hiç bir koz bırakmıyordu.

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs seferi için 15 mayıs 1570'te İstanbul'dan ayrılmışsa da, deniz kuvvetlerinin öncü filoları, daha mart ayında Murad Reis'in kumandasında Kıbrıs sularına gitmişti. Piyâle Paşa ise, nisanda denize açılmıştır. 15 mayısta İstanbul'dan ayrılan büyük donanma, aynı zamanda Türk ordusunu taşıyan esas kısımdı. Donanmaya Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, orduya Serdâr 6. Vezir Lala Mustafa Paşa kumanda ediyordu.

100 000 TÜRK ASKERİ KIBRIS YOLUNDA

Kıbrıs seferine 2 vezir (büyük-amiral veya mareşal), biri kapdân-ı deryâ olmak üzere 10 beylerbeyi (3 oramiral ve 7 orgeneral), birçok sancakbeyi (tümamiral veya tümgeneral) katılmıştır. Kapdân-ı Deryâ, doğrudan doğruya Vezir Dâmat Piyâle Paşa'nın emrine verilmiştir. Barbaroszâde Hasan Paşa, Uluç-Ali Paşa gibi amiraller de Piyâle'nin emrindeydi. Hasan Paşa, 20 parçalık bir filo ile, Uluç-Ali ise 20 parçalık başka bir filo ile ayrı ayrı Kıbrıs sularına gelmişlerdir (Kıbrıs seferinin deniz harekâtı için: **Tuhfetu'l-Kibâr,** 86-91). Serdâr Vezir Lala Mustafa Paşa'nın emrindeki başlıca kumandanlar şunlardı (Hammer, VI, 398): Anadolu (Kütahya) beylerbeyisi İskender Paşa, Karaman (Konya) beylerbeyisi Hasan Paşa, Rûm (Sıvas) beylerbeyisi Behrâm Paşa, Halep beylerbeyisi Derviş Paşa, Dulkadır (Maraş) beylerbeyisi Mustafa Paşa ve Şehr-i Zor beylerbeyisi Mustafa Paşa. Sefere tahsis edilen ordu, Anadolu tımarlı sipahilerinden alınmıştı. Rumeli tımarlılarından birlikler getirilmemiştir. Sefere katılan kara askerinin sayısı 60 000'i bulmaktadır. Deniz askeriyle beraber bu sayı 100 000'i geçmiştir. Donanmadan 80 parça gemi, Anadolu limanlarından Kıbrıs'a erzak ve cephane taşımaya ayrılmış, bunlar, filolar halinde daimî şekilde Anadolu ile Kıbrıs arasında gidip gelmişlerdir. Bu nakliye filosuna, sancak beylerinden Dal Mehmed Bey kumanda ediyordu ki, sonradan paşa olmuştur; meşhur ediplerdendir; **Mesnevî**'yi Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu husus, bu çağ Türk kumandanlarının umumî kültür seviyesi hakkında bize bir fikir verebilir. Gene bu sefere katılanlardan biri de, asrın büyük mütefekkir tarihçisi Mustafa Âlî Çelebî'dir (sonradan paşa olmuştur) ki, Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi (hususî sekreteri) idi.

Lala Mustafa Paşa, 56 parça harp gemisiyle, Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi önünde yapılan askerî ve dinî merasimden sonra, İstanbul'dan ayrıldı. 15 mayıs, kurban bayramı arifesiydi. II. Selim, sabık lalasını, Yedikule açıklarına kadar gemiyle teşyi etti. Lala Paşa, 18 mayısta Gelibolu'ya, 22'de Bozcaada'ya, 23'te Midilli'ye, 25'te Sakız'a, 3 haziranda İstan-

Girne limanından bir görünüş.

köy'e geldi. Burada kendisini beklemekte olan Murad Reis'in 25 parça harp gemisiyle birleşti. 5 haziranda da Rodos'ta Piyâle Paşa ile birleşti. Meis adasındaki üste, gemiler son bir defa gözden geçirildi. 20 haziranda Antalya'ya varıldı. Fenike'ye de uğrandı. 1 temmuz günü Donanmay-ı Hümâyûn Kıbrıs'a vardı. Serdâr'ın İstanbul'dan ayrıldığı 47 gün olmuştu.

Venedik, Kıbrıs ve Girit'i kaybettiği takdirde büyük devletler arasından çıkacağını biliyordu. Rodos'un Türkler tarafından fethi, Barbaros'un Kiklad Adaları'nı, Venedik'ten koparması ve Girit'i baştan başa tahrip etmesi, Venedik'i çok korkutmuştu. Kıbrıs'ı son derece tahkim etmişti. Büyük bahrî ve iktisadî gücüne rağmen, Kıbrıs'ı Türkler'e karşı tek başına muhafaza edemeyeceğini anlamıştı. Ada üzerindeki Türk niyetlerini öğrenir öğrenmez, bütün Avrupa'dan imdat istedi. Fransa ve Almanya, böyle bir şeye yanaşmadılar. Fransa, Türk dostluğundan ayrılamazdı. Doğu ticaretini kaybederdi. Almanya ise, Türkler'le henüz sulh yapmıştı. Batı Akdeniz'de Türkiye ile daimî savaş halinde olan İspanya ile gene Türkler'le her zaman için harp vaziyetinde bulunan Papalık, ciddî yardımlarla Venedik'i desteklemeye başladılar. İspanya'nın ordu, donanma ve para bakımından Avrupa'nın mutlak şekilde en büyük devleti olması, yapacağı yardımın ehemmiyetini gösteriyordu. İspanya, Kıbrıs'ı savunması için Venedik'e yardım olmak üzere 60, Papalık 2, Malta 4, Ceneviz Cumhuriyeti 4, Savoie Dukalığı 7 kadırga vermişti. Venedik'in 90 kadırgası ve birçok küçük gemisi vardı. 1 300 top, 16 000 kara askeri, 36 000 denizci taşıyan 206 kadırgadan müteşekkil Müttefik Donanma Girit'te toplanmıştı. Fakat bu sırada Türkler, Kıbrıs'a çıkmış bulunuyorlardı. Donanma Kıbrıs'a doğru yol almaya başlamış, fakat 22 eylülde Meis adacığının açıklarına vardığı zaman, 12 gün önce Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşe'nin

da Leftari kalesi savaşsız teslim oldu. İki gün sonra, 4 temmuzda, bir kısım Türk kuvvetleri de Limasol'un 60 km. kuzeydoğusundaki Larnaka (Türkçe: Tuzla) limanına çıkarıldı. 9 temmuzda Kyrinia (Türkçe: Girne veya Serinye) limanı fethedildi. Burası, tam Anadolu'nun, Taşeli Yaylası'nın karşısındadır. 22 temmuzda Lefkoşe'nin muhasarasına başlandı.

VENEDİKLİLER, RUMLAR'I KÖPEK YERİNE KOYUYORDU

Rumca konuşan ve Ortodoks olan yerli halk, Türkler'i kurtarıcı olarak karşıladı. Zira, Katolik olan ve İtalyanca konuşan Venedikliler, çağdaş bir İngiliz denizcisinin ifadesine göre, yerli halka «köpekten farksız» muamele ediyorlar, halktan istedikleri kadını ve çocuğu istedikleri kadar yanlarında bulunduruyorlar, Ortodoks kiliselerine atla girerek, ahalinin yaptığı âyinlerle alay ediyorlar, bir tazı veya zağara karşı bir Rum'u bahse tutuşturuyorlardı (O. Burian trc., **DTCFD**, IX-1, 38-9).

II. Selim'in daha şehzadeliği devrinde Kıbrıs hakkındaki niyetlerini öğrenen Venedikliler, bu hükümdar Türkiye tahtına oturunca, adada büyük tedbirler almışlar, bu arada Lefkoşe sûrlarını baştan başa yenilemişlerdi. Bu sûrları yeniden inşa etmek için, 80 kilise ile manastırı yerle bir etmişlerdi ki, bunların arasında, Fransız aslından ve Katolik mezhebinden eski Kıbrıs krallarının mezarlarının bulunduğu manastır da vardı. Lefkoşe sûrlarında 11 kule ve 3 kapı bulunuyordu.

Lefkoşe muhasarası 49 gün sürmüş ve Türkler üçüncü umumî hücumda, 9 eylülde şehri fethetmişlerdir. Bu sıralarda Dulkadır beylerbeyisi Mustafa Paşa da bir kısım kuvvetlerle Magosa önlerine gelmiştir. Uluç-Ali Paşa, Kıbrıs sularına gelirken yolda Malta filosunu yenmiştir. Maltalılar'ın ele geçirilen sancakları Lefkoşe önlerinde teşhir edildiği için, Venedikliler'in mâneviyatı bozulmuştur. Lala Mustafa Paşa, 9 eylül sabahı erkenden Lefkoşe'ye girmiştir. Kıbrıs umumî valisi Nicolo Dandolo, maktul düşmüş ve kesik başı Magosa'ya gönderilmişse de, Magosa kumandanı Baglione şehri teslim etmemiştir. Lefkoşe düşünce, Baf, Limasol, Larnaka kaleleri de fetholunmuştur. 18 eylülde Magosa muhasarası başladığı zaman, bu kale hariç, adanın tamamı Türkler'in elinde bulunuyordu. Lefkoşe'nin Ayasofya kilisesinde, 15 eylül günü ilk cuma namazı kılınmış ve II. Sultan Selim Han adına hutbe okunmuştur.

Magosa, Kıbrıs'ın alınamaz diye iddia edilen en büyük kalesiydi. Kaleyi şehrin valisi Baglione ile başkumandan Bragadino ve topçu generali Martinengo savunacaklardı. Kalede 5 general, 7 000 asker ve 75 top vardı (Hammer, VI, 408). 6 ekimde Donanmay-ı Hümâyûn, Vezir Dâmad Piyâle ve Müezzin-zâde Ali Paşalar'la beraber, Kıbrıs sularından ayrılmış, kışlamak üzere İstanbul, vesair üslere dönmüştür. Kıbrıs önlerinde sadece 40 kadırga bırakılmıştır. Ancak 1570-71 kışı içinde Müezzin-zâde, 40 parça gemisiyle bir ara Kıbrıs'a geldi ve Magosa muhasarası ile meşgul olan Lala Mustafa Paşa'ya erzak ve mühimmat getirdi. 23 ocak 1571'de Magosa'daki Venedikliler de mühim bir yardım aldılar. 12 Venedik gemisi, 1 600 asker ve büyük ölçüde erzak ve cephane getirdi. Lala Mustafa Paşa, bu sıralarda Magosa önlerinden ayrılmış, Kıbrıs'ın başka taraflarında 40 kadırga ile dolaşmakta olan Sakız bahriye sancak beyini, bu işten mesul sayarak idam ettirdi.

4 mayıs 1571'de, Donanmay-ı Hümâyûn, İstanbul'dan çıktı. Bu defa donanmada serdâr olarak 3. Vezir Dâmad Piyâle Paşa değil, 2. Vezir Pertev Paşa bulunmaktaydı. Bunun sebebini anlamak güçtür, fakat gene Sokollu'nun bir tertibi olması çok muhtemeldir. Çünkü donanmada kapdân-ı deryânın üzerinde serdâr (başkumandan) namıyle bir de vezir bulundurulmasının sebebi, Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa'nın bir kara askeri olmasıydı, yoksa evvelce «donanma serdârlığı »diye bir makam yoktu, bu unvan ilk defa olarak geçen yıl Piyâle Paşa'ya verilmişti. Bu yıl bu makama Pertev Paşa'nın getirilmiş olması ve Piyâle Paşa'nın İstanbul'da kalması, tamamen mânasızdı. Çünkü Pertev Paşa da, Müezzin-zâde Ali Paşa gibi denizci değildi, kara askeriydi. Ancak Girit yakınlarında donanmaya katılan Cezâyir beylerbeyisi Uluç-Ali Paşa ile donanma, muktedir bir amiral kazandı. Fakat Uluç-Ali'nin, âmirleri olan paşalara söz geçirebilmesi pek muhtemel değildi, nitekim öyle olmuştur.

50 000 ESİR

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs'a değil, İtalya'ya doğru gitmiştir. Maksat, bu taraflardan Magosa'yı kurtarmak için gelebilecek imdat kuvvetlerini önlemekti. 400 parça kadırga, küçük harp gemisi ve yardımcı gemiden müteşekkil olan Türk armadasının bu seferi başarılı oldu ve maksadı temin etti. Donanma, İtalya sularında iken Lala Paşa, Magosa'yı fethetmiş ve Kıbrıs fethini tamamlamıştı. Donanmanın hareketini, 4. Vezir Ahmed Paşa ile Rumeli beylerbeyisi Hüseyin Paşa,

Dalmaçya'dan orduyla desteklemişlerdir. Dalmaçya (Adriyatik'in doğu kıyıları) sahillerindeki birçok Venedik kalesi alınmış, Venedik büyük-amirali Veniero yenilmiştir. Gene bu seferde, Akdeniz'deki bütün Venedik müstemlekeleri, Girit, Çuha, İyonya adaları baştan başa yakılmış, sonra Venedik'in müttefiki İspanya'ya ait Sicilya'ya gelinerek bu adanın kıyıları tahrip edilmiştir. 50 000 esir alınmıştır. Bu suretle Venedik'le olan savaş, pek amansız bir şekle dökülmüştür **(Beşâret-Nâme-i Feth-i Cezire-i Kıbrıs, Belleten,** XXI, 238). Donanma, hareketini bitirdikten sonra mûtat olduğu üzere İstanbul'a dönmemiş, kışlamak üzere İnebahtı (Lepanto) üssüne çekilmiştir.

Donanma Akdeniz seferindeyken, Magosa muhasarası, pek kanlı bir safhaya girmiştir. Mustafa Paşa, kalenin içini görebilecek yükseklikte 10 tane kule inşa ettirmiş ve Magosa'nın Venedik kalesini âdeta ikinci bir Türk kalesiyle çenbere almıştır. Bu kalelere 4'ü ağır muhasara topu olmak üzere, 74 top yerleştirilmiştir. Başkumandan Bragadino, kalede erzak sıkıntısı çekilmemesi için, şehrin 8 000 kişilik Rum halkını dışarıya, Türkler'in önüne atmaktan çekinmemiştir. Fakat Rumlar'la değil, Venedik'le savaşan Türkler, bu zavallılara hiç bir şey yapmamışlar ve kale fethedildikten sonra evlerine iade olunacaklarını vâdetmişler, sözlerinde de durmuşlardır. 20 haziranla 30 temmuz arasında tam 6 umumî taarruz (Osmanlı tarihlerinde: «yürüyüş») yapılmıştır. Kalenin düşmek üzere olduğunu anlayan Marco-Antonio Bragadino, teslim olmaya karar vermiş, bu teklif Serdâr Mustafa Paşa tarafından kabul edilmiştir. Teslim şartnamesi iki tarafın murahhasları arasında imzalanmıştır. Buna göre Venedikliler, taşıyabildikleri silâh ve malları ile, 15 kumandan da kendi atlarıyle Magosa' dan ayrılacak, gemiye binip Girit'e gideceklerdir. Buna karşılık Magosa'da esir olarak bulunan 50 Türk iade edilecektir.

1 ağustos 1571'de kale Türkler'e teslim edilmiş ve Kıbrıs'ın 13 ay süren fethi tamamlanmıştır. 5 ağustosta Venedikliler, şehri terketmek için hazırlanmışlar, başta Bragadino olmak üzere generaller, Serdâr'a veda etmek için otağına gelmişlerdir. Lala Mustafa Paşa generalleri askerî merasimle karşılamıştır. Serdâr, 50 Türk esirinin serbest bırakılıp bırakılmadığını sormuş, bir de generallerden birinin, Venedikliler'i Girit'e götürecek Türk gemisinin dönüşüne kadar adada rehin kalacağını bildirmiştir. Bu, çok tabiî bir istekti. Çünkü Girit'te, Türkler'e karşı gayız halinde bulunan Venedikliler, Türk gemisine ve denizcilerine zarar verebilirlerdi.

«VAR ŞİMDİ ÂKIBETİNİ GÖR!»

Esasen, o çağda daima tatbik edilen bir usuldü. Kaleyi ve adayı kaybettiğine çok kızan ve Türkler'in verdikleri sözü tuttuklarına güvenen Bragadino, Serdâr'a:

— Bir Venedik beği değil, bir kelb (köpek) alakoyamazsın! şeklinde terbiyesizce cevap vermiştir.

Bu sırada 50 Türk esirinin serbest bırakıldığına dair hiç bir emarenin olmadığı Serdâr'a bildirilmiş, Mustafa Paşa, bu zavallıların nerede olduğunu sormuş, Bragadino bunun üzerine demiştir ki:

— Esirlerin cümlesi benim değildi. Her biri beğlerden ve askerden birinindi. Vire gecesi katletmişler.

— Ya sende olanları neyledin?

— Anlar katledicek (katledince) ben dahi katletdim.

— Bu takdirde vireyi bozmuş oldun. Var şimdi âkıbetini gör!

Serdâr, meseleyi derhal tahkik ettirmiş, Türk esirlerinin ağır işkencelerle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Bunun üzerine karşılık olarak 10 Venedik subayını idam ettirmiş, başkumandan Bragadino'yu da teslim anlaşmasına ihanet ettiği için, Türk esirlerine tatbik olunan işkencenin aynıyle, kulakları ve burnu kesilip, derisi yüzülerek öldürtmüştür. Girit'e hareket etmek üzere bulunan Türk gemisi de durdurulmuş, içindeki bütün Venedikliler esir alınmıştır. Bunlardan dolayı o zamanın Hıristiyan tarihçileri Lala Mustafa Paşa'yı şiddetle itham etmişlerdir. Hâlâ bazı Avrupalı tarihçiler bu ithama katılmaktadırlar. Bu, Avrupalılar'ın olayları nasıl tek cephesiyle gördüklerine bir misal teşkil eder.

KIBRIS'A TÜRK GÖÇÜ

1572'den itibaren adaya büyük ölçüde Türk göçü başladı. 120 000 olan ada nüfusu **(Ravzatu'l-Ebrâr,** 450), 360 000'e çıktı. Bilhassa Karaman (Konya) eyaletinden on binlerce Türk, adaya yerleşti. Bunlar, bilhassa göçebe Yörükler'di. Türkler, yerli Rumlar'dan toprak almadılar, boş topraklara ve şehirlere yerleştiler. Rumlar'a, imparatorluğun diğer taraflarındaki Hıristiyanlar'a olduğu gibi, cemaat işlerinde tam bağımsızlık verildi. Kıbrıs Hıristiyanları'nın tek sığınağı, Ortodoks başpiskoposluğu oldu. Bu başpiskoposluk, bu tarihe gelinceye kadar, asla bu derece bir iktidara sahip olmamıştı (Ö. L. Barkan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İkt. Fak. Mec.,** XV).

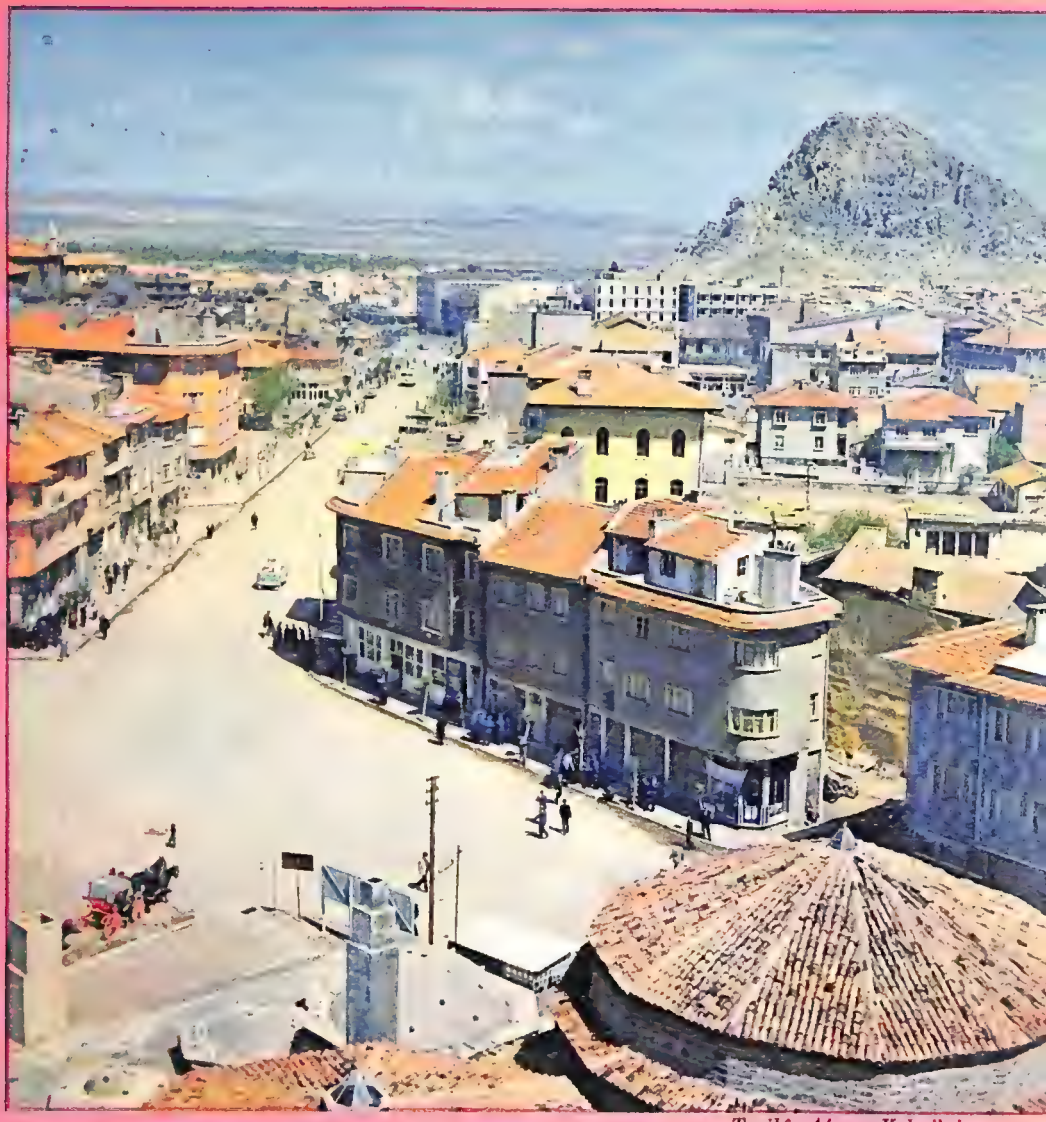

Tarihi Afyon Kalesi'nin bir görünüşü.

Afyon

1071 MALAZGİRT zaferinden sonra Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman-Şah, bütün Anadolu gibi, Afyon'u da fethetti. Fakat I. Haçlı Seferi'nden sonra bütün Batı Anadolu gibi, Bizans tarafından geri alındı. Selçuklu Türkiyesi ile Bizans arasında Afyon bölgesinde zaman zaman büyük savaşlar oldu. Türk «uc beyleri»nin akın bölgelerinden birisi de burası idi. Selçuklular, bu bölgeyi yeniden fethettiler. Büyük Keykubâd, bütün Türkiye gibi, burasını da onarttı; Afyon kalesini tahkim etti. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sâhib Atâ Fahreddin Ali Bey, oğulları ve torunları ile Afyon'da uzun müddet irsî valilik etti. Bu yüzyılın sonlarına doğru Afyon, kudretli Türk Germiyan Beyliği'ne geçti. 1390'da Yıldırım Sultan Bâyezid, Fırat ve Toroslar'a kadar bütün Anadolu'yu birleştirirken, Afyon'u da aldı. 1402'de Timur orduları, buradan geçtiler. Timur, Afyon'u, Germiyanoğulları'na geri verdi.

OSMANLI ÇAĞI

1428'e kadar Afyon, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanıyan Germiyan devletinin elinde kaldı; bu tarihte kesin olarak Osmanlılar'a geçti. «Karahisâr-ı Sâhib» denen Afyon Sancağı (vilâyeti), merkezi Kütahya olan büyük Anadolu beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 14 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra, Hudavendigâr (Bursa) vilâyetine (eyaletine) bağlı 5 sancaktan (vilâyetten) biri oldu; Kara - Hisâr sancağının XX. yüzyıl başlarında 4 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet» adı verilirken, Afyon da bir vilâyet oldu.

XVII. yüzyıl Celâlî kargaşalıklarının etkisinde kalan Afyon, XIX. yüzyılda Anadolu'da geleneksel sanayiin yıkılması sonucunda bütün Anadolu şehirleri gibi geriledi. 1833'te âsi Kavalalı İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, Afyon'u da birkaç ay işgal etti. Yüzyıl sonunda Afyon, önemli yol kavşağı olarak yeniden gelişmeye başladı; «Bağdad demiryolu» üzerinde mühim bir istasyon olduğu gibi, başka bir hatla İzmir'e de bağlandı. Böylece, Anadolu'nun en mühim kavşaklarından biri, belki birincisi haline gelen Afyon, hızla kalkındı ve büyük şehir derecesine yükseldi. Ancak bütün Anadolu şehirleri gibi ve belki hepsinden fazla I. Cihan Harbi'nden sonraki Yunan istilâsından müteessir oldu.

Afyon şehrinden bir görünüş.

1071 MALAZGİRT zaferinden sonra Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman-Şah, bütün Anadolu gibi, Afyon'u da fethetti. Fakat I. Haçlı Seferi'nden sonra bütün Batı Anadolu gibi, Bizans tarafından geri alındı. Selçuklu Türkiyesi ile Bizans arasında Afyon bölgesinde zaman zaman büyük savaşlar oldu. Türk «uc beyleri»nin akın bölgelerinden birisi de burası idi. Selçuklular, bu bölgeyi yeniden fethettiler. Büyük Keykubâd, bütün Türkiye gibi, burasını da onarttı; Afyon kalesini tahkim etti. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sâhib Atâ Fahreddin Ali Bey, oğulları ve torunları ile Afyon'da uzun müddet irsî valilik etti. Bu yüzyılın sonlarına doğru Afyon, kudretli Türk Germiyan Beyliği'ne geçti. 1390'da Yıldırım Sultan Bâyezid, Fırat ve Toroslar'a kadar bütün Anadolu'yu birleştirirken, Afyon'u da aldı. 1402'de Timur orduları, buradan geçtiler. Timur, Afyon'u, Germiyanoğulları'na geri verdi.

OSMANLI ÇAĞI

1428'e kadar Afyon, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanıyan Germiyan devletinin elinde kaldı; bu tarihte kesin olarak Osmanlılar'a geçti. «Karahisâr-ı Sâhib» denen Afyon Sancağı (vilâyeti), merkezi Kütahya olan büyük Anadolu beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 14 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra, Hudavendigâr (Bursa) vilâyetine (eyaletine) bağlı 5 sancaktan (vilâyetten) biri oldu; Kara - Hisâr sancağının XX. yüzyıl başlarında 4 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet» adı verilirken, Afyon da bir vilâyet oldu.

XVII. yüzyıl Celâlî kargaşalıklarının etkisinde kalan Afyon, XIX. yüzyılda Anadolu'da geleneksel sanayiin yıkılması sonucunda bütün Anadolu şehirleri gibi geriledi. 1833'te âsi Kavalalı İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, Afyon'u da birkaç ay işgal etti. Yüzyıl sonunda Afyon, önemli yol kavşağı olarak yeniden gelişmeye başladı; «Bağdad demiryolu» üzerinde mühim bir istasyon olduğu gibi, başka bir hatla İzmir'e de bağlandı. Böylece, Anadolu'nun en mühim kavşaklarından biri, belki birincisi haline gelen Afyon, hızla kalkındı ve büyük şehir derecesine yükseldi. Ancak bütün Anadolu şehirleri gibi ve belki hepsinden fazla I. Cihan Harbi'nden sonraki Yunan istilâsından müteessir oldu.

Afyon şehrinden bir görünüş.

Atatürk'ün, Başkumandanlık Meydan Savaşı'nı idare ettiği Kocatepe'nin bugünkü görünüşü.

Bu istilâ, şehir için yıkım oldu. 28 mart 1921'de şehir Yunanlılar tarafından işgal edildi; fakat 7 nisanda, yani 10 gün sonra, Yunan kuvvetleri Afyon'u boşalttılar. 13 temmuz 1921'de şehir tekrar Yunanlılar'ın eline düştü ve Büyük Taarruz'un ikinci günü, 27 ağustos 1922'de Türkler tarafından geri alındı. Bu suretle, iki Yunan işgali 1 yıl, 1 ay, 25 gün sürmüş oldu. Şehir, Yunanlılar tarafından müthiş tahribata uğramış ve ahalinin çoğu tarafından terkedilmiş olarak Türkler'in eline geçti. Cumhuriyet devrinde yeniden imar edildi.

AFYON ZAFER HAFTASI

Afyon'da 26-30 ağustos günleri, yani 5 gün, «Zafer Haftası» diye anılır ve büyük törenlere vesile teşkil eder. 26 ağustosta Kocatepe ziyaret edilir. 27 ağustosta Afyon'un kurtuluş törenleri yapılır. 28 ağustosta Eğret Şehitliği ziyareti, 29 ağustosta Kaplıca ziyaretleri, 30 ağustosta Dumlupınar törenleri icra edilir. Bu törenler sırasında folklor gösterileri, sergiler, konserler tertip olunur. Bu suretle Millî Mücadele'nin kesin zaferle bittiği ağustosun son günleri, her yıl anılır. Afyon Zafer Haftası'ndaki törenlere ve eğlencelere, civardan gelenler de katılır.

MİLLÎ MÜCADELE

Millî Mücadele'nin kesin zaferle bitmesini temin eden Büyük Taarruz'un en mühim muharebeleri, bugünkü Afyon ve Kütahya vilâyetlerimizin topraklarında ve bu iki vilâyetin sınır bölgesinde geçmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Kocatepe, Afyon sınırları içindedir. Türk kuvvetlerinin büyük kısmını içine alan Nureddin Paşa'nın I. ordusu, Afyon'un güneyinde yayılmıştı. Yakup Şevki Paşa'nın kumanda ettiği II. Ordu ise, Afyon'un kuzeydoğusunda idi. Afyon'u hemen kaybeden düşman, kuzeye çekildi; fakat Türk kuvvetleri tarafından imha edilmekten kurtulamadı. Bu suretle bu topraklar, bütün Anadolu Türk tarihinin en mühim hâdiselerinden birine sahne oldu. Millî Mücadele'nin çetin savaşları Afyon topraklarında zafere erişti.

KARAHİSAR ADI

Şehrin asıl adı «Karahisar»'dır. Karahisar «kara kale» demektir. Anadolu'da sert bazalt ve trakit kayaların üzerine kurulmuş kalelere bu adın verildiği çok görülür. Kalenin yanındaki şehir ve kasaba da böylece bu adla anılmıştır. Afyon Karahisar da adını, kalesinin görünüşünden al-

maktadır. Anadolu'da 20 kadar Karahisar mevkii olduğu için, eski yüzyıllarda şehre «Karahisâr-ı Sâhib» yani «Sâhib Karahisârı» denmiştir. Bu ad, XIII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde oturan ünlü Selçuklu beylerinden Sâhib - Atâoğulları'nın isminden gelir. Diğer taraftan, şehir civarında öteden beri afyon ziraati yapılmakta olduğundan, halk, şehre «Afyon Karahisarı» da demiştir. Cumhuriyet devrinde «Karahisâr-ı Sâhib» adı terkedilerek şehre «Afyon Karahisar» hattâ daha da kısaltılmak suretiyle «Afyon» denmiştir.

BİR KÜLTÜR MERKEZİ

Afyon, eskiden Türkiye'nin kültür merkezlerindendi. Şehirde, canlı bir ilmî faaliyet vardı. Çeşitli sahalarda şehirden yetişmiş büyük şahsiyetler «Karahisârî = Karahisarlı» namıyle tarihe geçmiştir. Yalnız «Karahisârî» denince, büyük hattat Ahmed Şemseddin Efendi (1468 - 1556)

anlaşılır. Afyon'da doğan, İstanbul'da ölen ve burada gömülen Karahisârî, bütün Türk hattatlarının büyüklerindendir. Süleymaniye ve Selimiye'deki emsalsiz yazılar onundur.

Büyük dil bilgini Ahterî,tam adıyle Muslihuddin Mustafa Ahterî-i Karahisârî de Afyon'da doğmuş, 1561'de ölmüştür. «Ahterî-i Kebîr» denen ve 40 000 kelimeyi içine alan büyük Arapça - Türkçe lûgati son derece zengin ve Türk dilinin hazinelerindendir; 3 kere İstanbul'da basılmıştır. Bu bilginin önemli dinî eserleri de vardır.

Afyon, Mevlevî tarikatinin, Konya, İstanbul ve Kütahya'dan sonra en mühim merkezi olarak da tanınmıştır. Büyük Mevlevî şairi Şeyh Divâne Mehmed Çelebî, Afyonlu'dur; Afyon'da Mevlevî Camii'nde gömülüdür. Bu değerli şair Mevlevî tarikatinin yayılışında çok önemli rol oynamıştır.

ESKİ ESERLER

Vilâyet içinde Frikler çağından kalma eserler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Ayazin köyünde yüzlerce Frik mezar odası, oyma mâbet ve meskenler, Avdalaz kalesi; Hayranveli köyü yakınlarında Köşnüş kalesi, Arslantaş mezar odası, Yılantaş mezar odası; Demirli, Döğer ve Leğen köyleri civarında kaleler, mağaralar, mezarlar v.s.

KALE

Afyon şehrinin âbideleri başında, ünlü Karahisar kalesi gelir. Kale, şehirden 226 metre yüksekliktedir. Hititler çağında yapılmış, Frikler, Romalılar, Bizanslılar, Türkler devrinde onarılmıştır. Bu arada Selçuklu hanedanından Türkiye imparatoru Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd, kaleyi tamir ettirmiştir. Sultan Alâeddin, kalede bir cami ve bir saray da yaptırmıştır. Osmanlılar çağında XVI. yüzyılda da imar görmüş, fakat sonradan askerî önemi kalmadığı için, ihmal edilmiştir.

Selçuklu eserlerinin başında Ulucami gelir. Selçuklu valilerinden ünlü Sâhib Atâ Fahreddin Ali'nin oğlu Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır. 1273 tarihlidir. Mimarı Emirhac Bey'dir; camideki nakışlar, Nakkaş Mahmudoğlu Hacı Murad'a aittir. Sonradan tamir görmüş, fakat esas şeklini muhafaza etmiştir.

Kuyulu Minaresi, mineli tuğla ile yapılmış güzel bir Türk - Selçuk eseridir. Altıgöz Köprüsü, Akarçay üzerindedir; 1214'te Oğuz Beyoğlu İlyas Bey tarafından yaptırılmıştır. 1331 tarihli Kubbeli Mescit, Sâhib Atâ Fahreddin Ali'nin torunu Ahmed Bey'e aittir. Kâbe Mescidi, kesme taştan yapılmıştır.

Afyon Müzesi, 1933'te açılmıştır. Müze binası, Gedik Ahmed Paşa'nın yaptırdığı eski Taş Medrese'dir. 8 000 ciltlik kütüp-

Afyon şehrindeki İmaret Camii (solda). Mustafa Kemal, 23 mart 1923'te Afyon'a geldiği zaman, coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmıştı (sağda).

Afyon'un ünlü Zafer anıtı.

hanesi zengindir. Eserler, 4 bölümde toplanmıştır: Keramikler Salonu'ndan Hitit, Frik, Yunan, Roma ve Bizans Çağı'ndan kalma, zengin çanak çömlek örnekleri, Klasikler Salonu'nda Yunan ve Roma heykelleri, Meskûkât Salonu'nda para koleksiyonu, Etnografya Salonu'nda Türk eserleri (Kur'anlar, levhalar, silâhlar, kostümler, elişleri, kapkacak vs.) teşhir edilmektedir.

OSMANLI ESERLERİ

Osmanlı çağı Türk eserlerinin başında, Fâtih'in vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa'nın İmaret Camii gelir. 1477'de yapılmıştır. Nakışları Nakkaş Hasan'a aittir. Yanında hamam, medrese ve başka binalarla beraber, bu külliyenin mimarı, Mimar Ayas Ağa'dır.

Mısrî Camii, 1483'te Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mihrap çinileri çok güzeldir. Caminin yanında, Afyon'un yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden Akşemseddin'in halifesi Abdürrahim Karahisârî'nin türbesi bulunur.

Afyon şehri dışında Bolvadin'de Sâhib-Atâ oğulları çağından kalma Alacaçeşme ile Bayram Camii, Fâtih'in hocalarından Sinan Paşa'nın cami ve hamamı, Mimar Sinan'ın tamir ettiği Kırgöz köprüsü, Çay'da, Selçuklu çağından kalma Yakup oğlu Yusuf Bey'in Mimar Oğul Bey'e yaptırdığı kervansaray ve Taş Cami, Sandıklı'da Germiyanoğlu I. Yakup Bey'in yaptırdığı kale, Sultandağ'da Sâhib-Atâoğulları'ndan kalma kervansaray, Sincanlı'da Sinan Paşa'nın 1527 tarihli cami, hamam ve imareti, Şuhut'ta ilk Osmanlı çağından kalma Demirtaş Paşa-zade Hamza Paşa'nın cami ve hamamı, İhsaniye'de II. Murad'ın yaptırdığı Döğer ve Germiyanoğulları'ndan kalma Eğret kervansarayları, zikre değer mimarî eserlerdir.

Cumhuriyet çağı eserleri arasında Zafer Âbidesi, Tayyare Şehitleri Âbidesi, başta gelir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugünkü Afyon vilâyeti toprakları, Hitit İmparatorluğu sınırları içindeydi. Sonra Frikler'e (Frikyalılar'a) ve Lidler'e (Lidyalılar'a) geçti. M.Ö. VI. yüzyılda bütün Anadolu gibi İran (Pers) imparatorluğuna bağlandı. M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender burasını da bütün İran imparatorluğu ile beraber, Makedonya devletine kattı. İskender'in ölümünden sonra Afyon toprakları, önce Selevkoslar'a, sonra Bergama Krallığı ile beraber Roma'ya katıldı. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi, Bizans (Doğu) İmparatorluğu'nun hissesine düştü. Bizanslılar devrindeki Akroinos şehrinin, şimdiki Afyon şehri olduğu sanılmaktadır. Zaman zaman İran (Sâsânî) ve Müslüman Arap akınları, Afyon'a kadar uzandı. Hattâ efsaneye göre, Battal Gazi, 739 yılında Afyon civarında Bizanslılar'la vuruşarak şehit düşmüştür.

AFYON ŞEHRİNİN NÜFUSU

1650	.....	56 000
1825	.....	50 000
1850	.....	52 000
1875	.....	50 000
1915	.....	114 000
1927	.....	23 000
1935	.....	24 000
1940	.....	26 000
1945	.....	29 000
1950	.....	30 000
1955	.....	31 000
1960	.....	38 000
1965	.....	47 000

Yukarıda, Afyon şehrinin nüfusuna ait bir tahmin cetveli görülüyor. Afyon 1825'te Türkiye'nin 35'inci, 1850'de 36'ncı, 1875'te 29'uncu, 1915'te 9'uncu, 1927'de 20'nci, 1935'te 22'nci, 1940'ta 25'inci, 1945'te 23'üncü, 1960'da 31'inci şehri idi.

Doğu Anadolu'da Eski Bir Medeniyet Merkezi

Bitlis

TARİHÎ bilgilerin kesin olmadığı konularda efsaneler derhal ön plana geçer. Bitlis'in de ilk defa ne zaman kurulduğu, adının nereden geldiği kesin olarak bilinmiyor. Ama bu konuda hemen hemen bütün eski kaynakların tekrar ettikleri bir efsane var. Şöyle:

Büyük İskender, bu topraklara geldiği zaman, bugünkü il merkezinin bulunduğu yerin jeopolitik önemini hemen farkeder ve değerli komutanlarından Badlîs (yahut Lîs)'i yanına çağırarak:

— Burada kısa zamanda bir kale yaptıracaksın, diye emreder. Ama bu öyle bir kale olacak ki, hiç bir kuvvet fethedemesin. Zaptedilemez bir kale olsun.

Komutan Badlîs, emri alır almaz işe koyulur ve büyük hükümdarın istediği gibi bir kaleyi yaptırmaya başlar. Aradan zaman geçer, İskender kalenin yapılmasını emrettiği yere gelir. İçeri girip görmek ister. O zaman komutan Badlîs haber gönderir:

— Bu kaleyi teslim etmiyorum. Kendisini de içeri almayacağım.

İranlılar'ı dize getiren Büyük İskender, buna öyle kızar ki, askerlerine derhal kaleye taarruz emrini verir. Fakat kaleyi almak pek öyle kolay değildir. Aradan bir gün, bir hafta, on gün geçer. İskender, büyük zayiata rağmen kalenin düşmediğini görünce zaptetmek hayalinden vazgeçer ve çekilip gitmeye hazırlanır. Tam o sırada Badlîs kale kapılarını açtırıp kralı içeriye buyur etmez mi? İskender hayretle sorar:

— Madem kendi rızanla kapıyı açacaktın, neden bu kadar kan dökülmesine sebep oldun?

Badlîs'in cevabı manalıdır:

— Hükümdarım, siz bana hiç kimsenin fethedemiyeceği bir kale yaptırmamı emrettiniz. Bu kalenin fethedilemiyeceğini size ancak bu şekilde isbat edebilirdim.

Büyük İskender, bu cevap üzerine Badlîs'i affeder.

Bu anlattıklarımız bir efsaneden ibaret sayılabilirse de, ilk çağda burada bir kale yapılmış olması mümkündür. Bitlis adının antik Pageş yahut Pagiş sözünden gelmiş olması da muhtemel görülmektedir.

Bitlis kalesinin birkaç defa tahrip edilerek yeniden yapılmış olması mümkündür. Bir bilgin, bir kitâbedeki kayda göre, kalenin Hicret'ten 300 yıl önce yapılmış olduğunu yazar. Bir başka bilgin de Arapça kitâbeler bulunduğunu kaydeder.

TÜRKLER BİTLİS'TE

Bitlis, 1084'ten, 1192'ye kadar takriben 108 yıl Selçuklu valileri olan Dılmaçoğulları tarafından idare edilmiştir. Bu çağda

Ahlat'ın, Bitlis'ten daha mühim bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Ahlat'ta «Ermen-Şahlar» denen Türk atabeyleri, Selçuklular'a tâbi olarak 1100'den 1207'ye kadar saltanat sürmüşlerdir. Bitlis çevresinde 1120 yıllarında ortaya çıkan Türk Bitlis Hanları, 1150 tarihlerine kadar Selçuklular'a tâbi olarak bir kısım Bitlis topraklarını idare etmişlerdir. 1220 tarihlerinde Kürt Şerefhanlar ortaya çıkmıştır. Bunlar önce dağ kabîlelerinin reisi, sonra Bitlis şehrinin valisi olarak 1670'e kadar devam etmişlerdir. Bu aileden tanınmış Türk - Osmanlı devlet ve ilim adamları yetişmiştir. Bitlis'e hâkim olan Türk devletlerinin ekserisi, şehrin idaresini Şerefhanlar'a bırakmışlar, nihayet Osmanlılar 1670'te onları uzaklaştırarak şehre merkezden bir sancakbeyi tâyin etmişlerdir.

Bitlis'e sırasıyle Selçuklular'a tâbi Artukoğulları, Eyyûbîler, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, nihayet Osmanlılar hâkim olmuşlardır. Bu Türk imparatorlukları, birbiri ardından Doğu Anadolu gibi Bitlis'i de ellerinde tutmuşlardır. XVI. asrın ilk yıllarında Akkoyunlular'ı yıkarak yerlerine geçen Şah İsmail Safevî, bu toprakları fazla elinde tutamamıştır.

OSMANLI ÇAĞI

Bitlis, 1514 Çaldıran zaferi üzerine Yavuz devrinde Türkiye'ye geçmiştir. Bununla beraber Safevîler, Bitlis'i de birkaç kere Osmanlı Türkleri ile çekişmişlerdir. Türk - Osmanlı teşkilâtında Bitlis, Van beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağın-

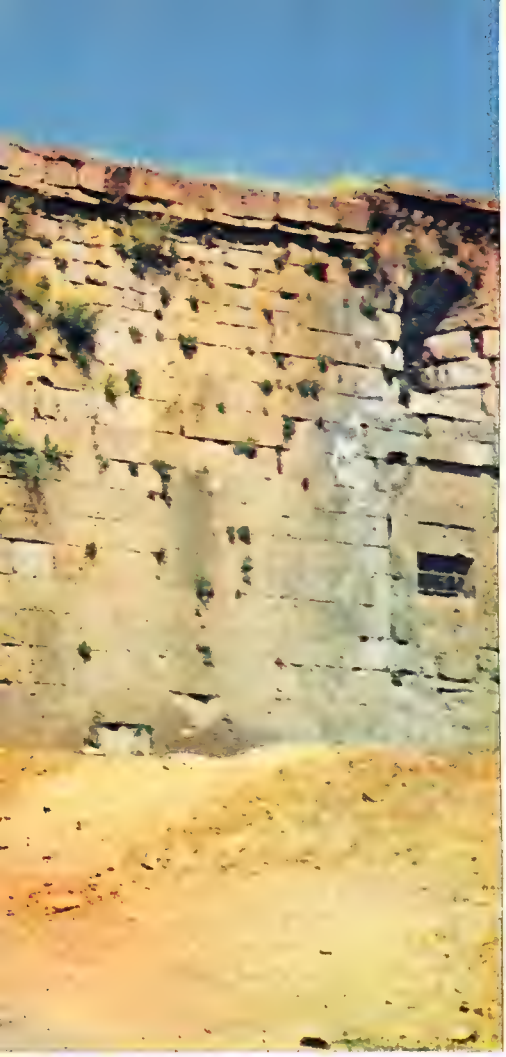

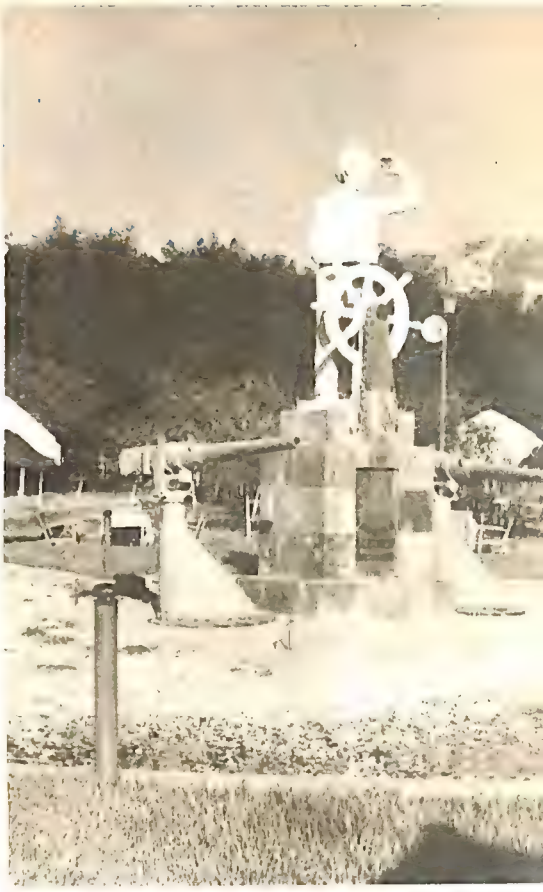

Tarihî Bitlis kütüphanesinin bir görünüşü (solda). Tatvan'da Denizcilik Bankası Van Gölü İşletmesi'ndeki heykel (yukarıda).

dan (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyalet) haline getirilmiştir. Cumhuriyet devrinde Bitlis merkez sancağına «Bitlis vilâyeti» denmiştir. 1929 - 1936 arasında 7 yıl da Muş vilâyetine bağlanmıştır.

Bitlis'ten tanınmış ilim ve sanat adamları yetişmiştir. Sadrâzam Dâmâd Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis seferi meşhurdur. Bu seferin hikâyesi paşanın yeğeni Evliyâ Çelebî tarafından teferruatiyle kaleme alınmıştır.

60 000'DEN 9 000'E

Bitlis, I. Dünya Savaşı'nda çok büyük zarar gören vilâyet merkezlerimizin başında gelir. Savaştan önceki yıllarda Bitlis 60 000 nüfuslu büyük bir şehirdi. Çeşitli okullar, dokumacılık ve boya tesisleri vardı. Doğu'da önemli bir kültür merkezi ve bölgenin büyük şehirlerinden biriydi. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Rus orduları Bitlis'e yaklaşırken şehirden, Diyarbakır'a doğru büyük bir göç başladı. On binlerce insan yaya olarak yollara döküldüler. Pek çoğu yolculuğun meşakkatine, açlığa dayanamayarak yollarda öldü. Öte yandan, Ruslar'ın çekilmesinden sonra bile faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin yaptığı tahribat, zararı büsbütün artırdı. Şehir, harap bir kasaba manzarası aldı.

Kurtuluş Savaşı bittikten sonra Bitlis, artık büyük bir şehir değil, küçük, hareketsiz bir kasabaydı. Daha birkaç yıl öncesinin 60 000 nüfusu 9 000'e düşmüş, Bitlis, ıssız bir kasaba hüviyetine bürünmüştü.

Bitlis'ten bir görünüş (solda). Şeref Han Türbesi (sağda).

BİTLİS ŞEHRİNİN NÜFUSU

1655	.....	60 000
1915	.....	60 000
1927	.....	9 000
1935	.....	10 000
1940	.....	12 000
1945	.....	11 000
1950	.....	13 000
1955	.....	15 000
1960	.....	17 000
1965	.....	19 000

●

Bitlis'i 108 yıl idare eden Selçuklu Valileri:

DILMAÇOĞULLARI

1.) Emîr Mehmed (1084? - 1090?)
2.) Emîr Yeltigin (1090? - 1100?)
3.) Emîr Togan - Arslan (1100? - 1134)
4.) Emîr Kurti (1134 - 1144)
5.) Emîr Yakut - Arslan (1144 - 1145)
6.) Emîr Devlet - Şah (1145 - 1180?)
7.) Emîr ..... (1180? - 1192)

Ahlat'ta hüküm süren Türk Atabeyleri:

ERMEN - ŞAHLAR

1.) Sokman Kutbî (1100 - 1112)
2.) İbrahim Şah - Ermen (1112 - 1127)
3.) Ahmed (1127 - 1128)
4.) Sokman II. (1128 - 1183)
5.) Seyfeddin Bek - Timur (1183 - 1193)
6.) Bedreddin Ak - Sunkur (1193 - 1198)
7.) Şucaeddin Mutluğ (1198)
8.) Mansur Mehmed (1198 - 1206)
9.) İzzeddin Balaban (1206 - 1207)

BİTLİS HANLARI

1.) Doğan - Arslan (1120 - 1138)
2.) Hüsamüddevle Karti (1138 - 1143)
3.) Şemseddin Yakut - Arslan (1143 - 1146)
4.) Celâleddin Eyyub (1146 - 1148)
5.) Fahreddin Devlet - Şah (1148 - 1150?)

ŞEREF - HANLAR

1.) Melîk Eşref (1220? -)
2.) Mecdeddin
3.) İzzeddin
4.) Emîr Ebu Bekir
5.) Emîr Şeyh Şeref I.
6.) Emîr Ziyaeddin (- 1390?)
7.) Hacı Şeref II. (1390? - 1421)
8.) Emîr Şemseddin I. Velî (1421 -)
9.) Emîr Şeref III.
10.) Emîr Şemseddin II.
11.) İbrahim I. (- 1443)
12.) Hacı Mehmed (1443 - 1461)
13.) İbrahim II. (1461 - 1467)
14.) Şah Murad (1495 - 1498)

Ahlat'ta Selçuklu kümbetleri.

15.) İbrahim III. (1498 - 1504)
16.) Emîr Şeref IV. (1504 - 1533)
17.) Şemseddin III. (1533 - 1534)
18.) Şeref Han V. (1578 - 1597)
19.) Şemseddin IV. (1597 - 1638)
20.) Abdal Han (1638 - 1655)
21.) Ziyaeddin Han (1655 - 1656)
22.) Celâleddin Şeref Han VI. (1656 - 1670)

BİTLİS VİLÂYETİ

(Eyaleti) 1910 durumu

Yüzölçümü: 27 100 km².
Nüfusu: 451 000
Nüfus kesafeti: Km²'ye 17 kişi.
Sancakları (vilâyetleri): 4 kazalı Bitlis merkez, 5 kazalı Siirt, 5 kazalı Muş ve 3 kazalı Genç. Yekûnu: 4 sancak, 17 kaza.

AHLAT

Ahlat, Ortaçağ'da büyük bir şehirdi. Bizanslılar'la Araplar arasında birkaç kere alınıp verilmiştir. Şehirde çok değerli Ortaçağ Türk eserleri yapılmıştır. Bunların başlıcaları Ulu Kümbet (1273), Küçük Kümbet (1278), Hasan Padişah Kümbedi, Büyük kümbet (1281), Ergen Hatun kümbedi (1397), Bayındır kümbedi (1492), İskender Paşa Camii (1570), Kadı Ahmed Camii (1584) gibi eserlerdir. Camiler, Osmanlı devrine aittir. Kümbetler, Ortaçağ Türk türbe mimarîsinin alâkaya değer örnekleridir. Çatı kısımlarının panolara ayrılmış olması ve saçak şeklinde dışarıya doğru taşmaları ile Orta Anadolu'nun Selçuklu kümbetlerinden ayrılırlar. Kâfi derecede tetkik edilmiş olmayan bu kümbetler, Ahlat'ta hüküm süren çeşitli Türk hanedanları tarafından yapılmış türbelerdir. XV. asırdan kalmış olan en yeni türbeler, Akkoyunlu eseridir. Bunlar, Anadolu'daki Akkoyunlu mimarî eserlerinin başlıca nümuneleri arasındadır. Camileri içine alan hisar, 1554'te buraya gelen Kanunî'nin emriyle yapılmıştır. Bugünkü Ahlat kasabası, eski şehirden takriben 2 km. uzaktadır. Ahlat'ın doğusunda ve onun gibi Van Gölü'nün kuzey kıyısında bulunan

Adilcevaz'da da Ortaçağ Türk mimarîsine ait değerli eserler vardır.

Türkistan'dan gelip Söğüt'e yerleşen ve başlarında Osmanoğulları'nın ataları bulunan Oğuz Kayı oymağının, bir müddet Ahlat'ta durduktan sonra batıya yol aldığı hakkında eski bir rivayet vardır. Bu yüzden Ahlat şehri, eski Osmanlı tarihlerinde de geçmektedir. Bu göçün, Moğol istilâsının tazyiki altında ve Ertuğrul Bey'in babası Gündüz-Alp'ın zamanında olduğu sanılmaktadır.

ESKİ ESERLER

Bitlis kalesinin Büyük İskender tarafından inşa ettirildiği hakkında eski bir söylenti vardır. Tabiatıyle her devirde ilâveler ve onarmalar yapılmıştır. Ulu Cami, 1126 tarihli bir Artuklu yapısıdır. Şerefiye Camii, 1528'de Şerefhanlar tarafından yaptırılmıştır. Meydan Camii de aynı ailenin eseridir. Gökmeydan Camii, 1216'da Selçuklu çağında inşa edilmiştir. İhlâsiye Medresesi, 1590'da Osmanlı çağında Şerefhanlar tarafından yaptırılmıştır. Paşa Hamamı'nı 1572'de Husrev Paşa inşa ettirmiştir. Alemdar Camii, daha yeni bir Osmanlı eseridir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün Bitlis vilâyetinin bulunduğu topraklar, Hurri, Mitanni ve Urartu gibi Ârî; Âsûr ve Babil gibi Sâmî devletlerin sınırları içine girmiş, M.Ö. VII. asırda Medler'e, bir asır sonra da onların yerine İran imparatorluğunun başına geçen Persler'e intikal etmiştir. M.Ö. IV. asırda Büyük İskender tarafından alınmış, ondan sonra İran asıllı Ermeni krallarına geçmiştir. Bu krallar, İran'a tâbi olarak saltanat sürmüşlerdir. Roma'nın M.S. I. ve II. asırlarda bu toprakları istilâsı geçici olmuştur. Bizans da burasını İran'dan koparamamıştır. Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar 641'de bu toprakları fethetmişler ve İslâm imparatorluğuna katmışlardır. Bitlis şehri, Iyâz ibni Ganem tarafından fethedilmiştir. Bir, iki kere Bizans ile Müslümanlar arasında alınıp verilmiştir. Hamdânî ve Mervânî Arap krallıklarına, sonra XI. asrın ortalarında Mervânîler'in Selçuklu Oğuz Türkleri'ne, yani Büyük Türk Hakanlığına tâbi olmalarıyle Türkler'e geçmiştir. Bu asırda şehre uğrayan büyük İranlı şair ve seyyah Nâsır Husrev, şehirde Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğunu yazmaktadır. Şâir Nâsır Husrev'in Bitlis'i ziyareti, Türkler'in gelişinden birkaç yıl öncesine tesadüf eder.

Sonradan Kürtler, onların arkasından da Türkler yerleşerek, Bitlis vilâyetinin kapladığı topraklarda çoğunluğu teşkil etmişlerdir.

Bitlis'in genel görünüşü.

ZONGULDAK bölgesi, Malazgirt zaferinden sonra bütün Anadolu gibi, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu I. Süleyman-Şah tarafından fethedildi. Fakat çeyrek yüzyıl sonra I. Haçlı Seferi'nden faydalanan Bizans, Batı Anadolu gibi, Kuzey Anadolu'nun birçok yerlerini de Türkler'den geri aldı. Bu devirde, bilhassa 1204 IV. Haçlı seferi'nden sonra Cenevizliler, Karadeniz ticaretine hâkim oldular ve Amasra, Ereğli, Filyos gibi yerlerde Ceneviz siteleri kurdular.

EFLÂNİ, BAŞKENT OLUYOR

Bu topraklar XIII. yüzyılda Türkler tarafından kesin şekilde fethedildi. Bu yüzyılın sonlarında Ceneviz'in elindeki Amasra hariç olmak üzere, tamamen bir Türk ülkesi oldu. 1291'de Candaroğulları Beyliği, başkentini Eflâni'de kurdu ki, bugün Zonguldak'a bağlı bir kaza merkezidir. 1309'a kadar Eflâni, bu kudretli Türk prensliğinin başkenti oldu; bu tarihte başkent, Kastamonu'ya götürüldü. Candaroğulları (sonraki adlarıyle: İsfendiyâroğulları), 1326'ya doğru Safranbolu'yu da aldılar ve Filyos'un doğusunda kalan bütün topraklara, yani bugünkü Zonguldak vilâyetinin doğu yarısına hâkim oldular. 1309'a kadar Konya Selçukluları'na, yani Türkiye sultanlarına, sonra İlhanlılar'a tâbi olan Candaroğulları, 1383'te Osmanlılar'ı metbu tanıdılar. 1392'de Yıldırım Sultan Bâyezid, bu beyliği Osmanlı devletine kattı ve daha önce Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Filyos'un batısındaki topraklarından sonra, bugünkü bütün vilâyet toprakları Osmanlı idaresinde birleşti.

Candaroğulları, Safranbolu, Eflâni ve civar kasabalarda mühim bayındırlık eserleri yaptılar. Bu hanedanın ikinci hükümdarı olan Gazi I. Süleyman Paşa'nın (1300?-1340?) Safranbolu'daki camii, bunların en mühimidir.

1402 Ankara felâketinden sonraki Fetret Devri'nde bu topraklar, 1413'te bütün Osmanlı mirasını şahsında birleştiren Çelebî Mehmed'in payına düştü. Candaroğul-

XX. Yüzyılda Gelişen Vilâyetimiz

Zonguldak

Kilimli ocakları.

Fotoğraflar: A. Sami Tepecikliloğlu

ları'nın tesiri artık gözle görülür derecede azalmış bulunuyordu.

FÂTİH'İN AMASRA'YI ZAPTI

Amasra, 1459'da Fâtih Sultan Mehmed tarafından Cenevizliler'den alındı ki, Anadolu'da Türkler tarafından en son fethedilen bir, iki yerden birini teşkil eder. Bu sefer, Fâtih'in Karadeniz'in güneyini Türkiye'ye katan 3 seferinin ilkidir. Osmanlı çağında bugünkü Zonguldak topraklarında, hiçbir sancak (vilâyet) merkezi yoktu. Ülke, birkaç kaza halinde Anadolu Beylerbeyliği'nin (eyaletinin) 14 sancağından biri olan Bolu'ya bağlanmıştı. Tanzimat'tan sonra bu kazalar, Kastamonu vilâyetine (eyaletine) bağlandı. Osmanlı çağında her türlü istilâ ve savaştan uzak kalan bu topraklar sükûnet içinde yaşadı ve tarihî hiçbir mühim vakaya sahne olmadı.

ZONGULDAK GELİŞİYOR

Zonguldak, XIX. yüzyılda küçük bir Türk köyü idi. XX. yüzyıl başlarında da ehemmiyetsiz bir kasaba ve kaza merkezi idi. Sonradan limanı ve yakınlarındaki kömür yatakları sayesinde canlandı ve vilâyet merkezi oldu. Zonguldak şehri, cumhuriyet çağında en çok büyüyen birkaç şehrimizden biridir. Demiryolu ile Ankara'ya bağlanması, liman tesisleri, Ereğli ile irtibat kurulması, bu gelişmeyi bir kat daha hızlandırdı. Ereğli çelik tesislerinin kurulması, Zonguldak vilâyetini bir kat daha kalkındıracak derecede büyük bir sınaî teşebbüstür.

TARİHÎ ESERLER

Zonguldak, yeni bir şehirdir. Onun için şehrin içinde hiç bir tarihî âbide yoktur. Vilâyette ise Bizans, Roma, Ceneviz çağlarından kalmış bakıyelere raslanır. Amasra'daki Bizans ve Ceneviz eserlerinden başka Devrek'te, Yenice'de, Ereğli'de, Beycuma'da, Roma ve Bizans eserlerinden kalıntılar göze çarpar.

Eflâni'de, İsfendiyâroğulları'na ait bir hayli Türk eseri vardır.

«Zonguldak» adının «zongalık»'tan gel-

Zonguldak'ın genel görünüşü.

Zonguldak'ın genel görünüşü.

Zonguldak'ın genel görünüşü.

diği rivayet edilir. «Zongalık», «sazlık» demektir. Vaktiyle burasının sazlık, bataklık ve sıtma yapan bir arazi olduğu tahmin edilmektedir.

HALK MUSİKİSİ

Zonguldak'ta halk musikisi, Batı Karadeniz bölgesine ait hususiyetler taşır ki, bu bölgenin Orta Anadolu'nun batı bölümü ile pek az karakter farkı vardır. Bilhassa Safranbolu civarında folklor unsurları zengindir. Şu Mâhur Nim Sofyan Düğün Türküsü, Safranbolu'dandır: Kâbe'nin dalları bölük bölüktür.

AMASRA

Zonguldak vilâyetinin en tanınmış turistik köşesi, Amasra'dır. Bartın'ın kuzeyinde, Karadeniz üzerinde bir kasabadır. Eski bir Ceneviz sitesi olan Amasra, ancak Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir. Fâtih, kasabaya girince, limanın tabiî güzelliği karşısında heyecan duymuştur. Bu mevkie bugün «Bakacak» denmektedir. Yazın Amasra'da turist sayısı, kasabalıların sayısını geçer.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün Zonguldak vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa olarak Anadolu'da siyasî birlik kuran Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Hititler çağında bu bölgeye «Palla» denirdi. Hititler'den sonra ülkeye Frikya, daha sonra Lidya kralları hâkim oldu. M.Ö. VI. yüzyılda İran (Pers) imparatorluğu, bütün Lidya Krallığı ve Anadolu ile beraber, burasını da ilhak etti. Bu sıralarda Dorlu Yunanlılar, Ereğli (Herakleia) de ve Amasra'da ticaret siteleri kurmuşlardı. M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender, burasını da bütün Anadolu ve İran imparatorluğu gibi, Makedonya nüfuzuna aldı. İskender'den sonra ülke, Kırım ve Güney Karadeniz, yani Kuzey Anadolu sahillerinde kudretli bir devlet kuran Yunanlılaşmış İranlı Pontos krallığının eline geçti. Burası, batıdan Bitinya Krallığına olduğu kadar, güneyden Galatya krallığına da pek yakın bir ülke teşkil ediyordu. M.Ö. I. yüzyılda, burası da Roma'nın eline geçti. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi, Zonguldak kesimi de Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düştü.

Bizans çağında bu bölge İran (Sâsânî) ve VII. yüzyılın ikinci yarısında da Müslüman Arap akınlarından masun kalabilen nadir Anadolu parçalarından biri oldu.

Amasra limanından bir görünüş.

7,5 asırlık Türk ili

SİNOP

BUNDAN 754 yıl önce, bir ocak ayı idi. Karadeniz'den esen buz gibi rüzgâr insanın suratını kamçılıyor, dışarıda olanlar âdeta ayakta durmakta güçlük çekiyorlardı. Sinop kalesinin burçlarından bakanlar ise, şaşkınlık ve dehşetten rüzgârı farketmiyorlardı bile. Çünkü biraz ileride, imparatorları vardı. Türk muhafızlar arasında bulunan imparator, güçlükle ayakta durabiliyor, rüzgâr hızını artırınca düşecekmiş gibi oluyordu. Kalede muhasara altında bulunanlar, imparatorlarının bu acıklı halini görünce, şehri teslim etmeyi teklif ettiler.

Selçuklu çağının ünlü Türk tarihçisi İbni Bibî'nin rivayetine dayanarak naklettiğimiz bu olay üzerine, Sinop Selçuklu kuvvetlerine teslim edildi. Yalnız imparator memleketine iade edilecek, kendilerinin de canına dokunulmayacaktı.

OLAYLARIN ÖNCESİ

Sinop'un fethiyle sonuçlanan bu olayın sebepleri, yıllarca önceden hazırlanmıştı. Sultan İzzeddin Keykâvus, Türkiye'nin Akdeniz sahillerindeki ticarî münasebetlerini düzenlemiş, bu kesimleri emniyet altına almıştı. Fakat yalnız Akdeniz'in emniyete alınması kâfi değildi. Anadolu'dan geçen milletlerarası kervan yollarının gi[illegible] ve çıkış noktaları olan Samsun ve Si[illegible] limanların da zaptedilmesi ge[illegible]ak bu suretle, ticaret yolları [illegible]nabilirdi. O sıralarda İznik ve [illegible]nan iki Rum devleti birbirleriyle rekabet halindeydi. Bu yüzden de, bölgedeki asayiş sık sık bozuluyordu. Nitekim, İznik hükümdarı Laskaris, Trabzon İmparatoru David Komnen'in elinde bulunan Ereğli ve Amasra limanlarını zaptetmesi ise sadece ticarî bakımdan değil, siyasî bakımdan da Selçuklular'ın aleyhine bir durum yaratmıştı.

SONU FENA BİTEN BİR AV PARTİSİ

İşte Sultan İzzeddin Keykâvus bu rekabetten faydalanmak ve Laskaris'in memleketin kuzey taraflarını işgal etmesini önlemek istedi. Bu sırada Trabzon İmparatoru Alexis, Sinop'a doğru yürümekteydi. Daha önceden I. Sultan Keyhusrev, Alexis ile savaşmış ve 1206'da onu yenmişti. Ancak bu savaşın sonunda Alexis'i haraca bağladığına dair bir kayıt mevcut değildir.

Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus, gelişen bu durum üzerine kararını vermiş ve ordusu ile birlikte önce Sıvas'a oradan da Sinop'a hareket etmişti. Büyük emîrlerin idaresinde bulunan Selçuklu ordusunun büyük kısmı bir yandan yoluna devam ederken, bir yandan da öncü kuvvetleri çıkararak yürüyüşünü emniyete alıyordu.

Sinop'a doğru yoluna devam etmekte olan İmparator Alexis, yanında bulunan 500 süvari ile bir av partisi tertip etmişti. Yol yakındı artık, kısa bir süre sonra, Si-

7,5 asırlık Türk ili

SİNOP

BUNDAN 754 yıl önce, bir ocak ayı idi. Karadeniz'den esen buz gibi rüzgâr insanın suratını kamçılıyor, dışarıda olanlar âdeta ayakta durmakta güçlük çekiyorlar dı. Sinop kalesinin burçlarından bakanlar ise, şaşkınlık ve dehşetten rüzgârı farketmiyorlardı bile. Çünkü biraz ileride, imparatorları yardı. Türk muhafızlar arasında bulunan imparator, güçlükle ayakta durabiliyor, rüzgâr hızını artırınca düşecekmiş gibi oluyordu. Kalede muhasara altında bulunanlar, imparatorlarının bu acıklı halini görünce, şehri teslim etmeyi teklif ettiler.

Selçuklu çağının ünlü Türk tarihçisi İbni Bîbî'nin rivayetine dayanarak naklettiğimiz bu olay üzerine, Sinop Selçuklu kuvvetlerine teslim edildi. Yalnız imparator memleketine iade edilecek, kendilerinin de canına dokunulmayacaktı.

OLAYLARIN ÖNCESİ

Sinop'un fethiyle sonuçlanan bu olayın sebepleri, yıllarca önceden hazırlanmıştı. Sultan İzzeddin Keykâvus, Türkiye'nin Akdeniz sahillerindeki ticarî münasebetlerini düzenlemiş, bu kesimleri emniyet altına almıştı. Fakat yalnız Akdeniz'in emniyete alınması kâfi değildi. Anadolu'dan geçen milletlerarası kervan yollarının giriş ve çıkış noktaları olan Samsun ve Sinop gibi limanların da zaptedilmesi gerekiyordu. Ancak bu suretle, ticaret yolları emniyet altına alınabilirdi. O sıralarda İznik ve Trabzon'da bulunan iki Rum devleti birbirleriyle rekabet halindeydi. Bu yüzden de, bölgedeki asayiş sık sık bozuluyordu. Nitekim, İznik hükümdarı Laskaris, Trabzon İmparatoru David Komnen'in elinde bulunan Ereğli ve Amasra limanlarını zaptetmesi ise sadece ticarî bakımdan değil, siyasî bakımdan da Selçuklular'ın aleyhine bir durum yaratmıştı.

SONU FENA BİTEN BİR AV PARTİSİ

İşte Sultan İzzeddin Keykâvus bu rekabetten faydalanmak ve Laskaris'in memleketin kuzey taraflarını işgal etmesini önlemek istedi. Bu sırada Trabzon İmparatoru Alexis, Sinop'a doğru yürümekteydi. Daha önceden I. Sultan Keyhusrev, Alexis ile savaşmış ve 1206'da onu yenmişti. Ancak bu savaşın sonunda Alexis'i haraca bağladığına dair bir kayıt mevcut değildir.

Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus, gelişen bu durum üzerine kararını vermiş ve ordusu ile birlikte önce Sıvas'a oradan da Sinop'a hareket etmişti. Büyük emîrlerin idaresinde bulunan Selçuklu ordusunun büyük kısmı bir yandan yoluna devam ederken, bir yandan da öncü kuvvetleri çıkararak yürüyüşünü emniyete alıyordu.

Sinop'a doğru yoluna devam etmekte olan İmparator Alexis, yanında bulunan 500 süvari ile bir av partisi tertip etmişti. Yol yakındı artık, kısa bir süre sonra, Si-

Sinop limanının genel görünüşü (solda). Sahilden bir enstantane. Arkâ planda, Tersane Camii görülüyor.

nop kalesine varacaktı. Ne var ki, Türk öncüleri bu av partisini haber almıştı. Komutanlar, tereddüt etmeden imparatoru pusuya düşürerek esir etmeye karar verdiler. Gerekli tertibat alındı. Etrafındaki süvarilere güvenerek keyifli keyifli avlanan İmparator Alexis, beklemediği bir anda yakalanarak, Selçuklu sultanına götürüldü.

Sultan İzzeddin Keykâvus, üç tarafı deniz, bir tarafı da sûrlarla çevrili olan Sinop kalesinin ancak muhasara ile zaptedileceğine inanıyordu. Burasını muharebe ederek almak imkânsız gibi bir şeydi. Bu bakımdan Trabzon İmparatoru'nun esir düşmüş olması, kaleyi düşürmekte faydalı olacaktı. Sinop'a varınca, durum kale muhafızlarına bildirildi ama, aldırış eden olmadı. Bunun üzerine Behram adında bir kumandan deniz tarafının muhasarası sırasında, düşman gemilerini ateşe verdi. Rumlar'ın ileri gelenlerinden 30 kişiyi öldürdü veya esir etti. Hemen bunun arka-

sından İmparator sûrların dibine getirilerek halka gösterilince, kale teslim oldu. Ocak 1214 idi. Sultan İzzeddin Keykâvus Alexis ile derhal bir mukavele imzaladı.

Selçuklular bundan sonra şehrin imarı için büyük bir faaliyet gösterdiler. Kiliseler camiye çevrildi, şehre, kadı, imam ve hatipler tayin edildi. Yeni camiler yapıldı, medreseler inşa edildi. Bundan sonra mutad usullere göre dağılan halk, yerlerine davet edildi, vilâyetin bütün emlâk ve arazisi sayıldı, tesbit edildi.

SİNOP'UN İLK FETHİ

Aslında Sinop, 1071 Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra, Türkiye devletinin kurucusu I. Sultan Süleyman-Şah tarafından fethedilmişti. Ancak Komnenoslar, I. Haçlı Seferi'nden faydalanarak burasını, Türkler'den kopardılar ve Sultan İzzeddin Keykâvûs'un fethine kadar ellerinde tutmayı başardılar.

Sinop'un fethi, Türkiye'nin I. İmparatorluk tarihinin mühim başarılarındandır. Bu suretle Türkiye, Karadeniz üzerinde çok mühim ve işlek bir limana malik olmuştur. Türk iş adamları derhal Sinop'a gelmişler ve Karadeniz ticaretine az zamanda hâkim olmuşlardır. Sultan Keykâvûs'un halefi ve kardeşi Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd devrindeki Kırım Seferi, Sinop' tan hareket eden Türkiye'nin Karadeniz donanması tarafından başarılmıştır.

Sinop, Selçuklular'ın Karadeniz üzerindeki en mühim şehri olmuştur. Bir aralık Trabzon Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiş, fakat diktatör - vezir, yani Türkiye başbakanı Muineddin Süleyman Pervâne tarafından geri alınmıştır. Türkiye'ye tahakküm eden İlhanlılar'a, yani İran Moğolları'na dayanan Pervâne, Selçuklu padişahının muhalefetine rağmen, Sinop'u, kendi şahsı ve ailesi namına elde tutmuştur. Bu suretle Sinop'ta bir Pervâneoğulları beyliği teşekkül etmiştir. Bunlar, Selçuklular'a ve İlhanlılar'a tâbi olarak Sinop'u idare etmişlerdir.

Pervâneoğulları'ndan sonra Melik Altınbaş Gazi Çelebî, Sinop prensi olmuştur. Gazi Çelebî, Selçukoğulları'ndan sonuncu Türkiye imparatoru II. Sultan Mesud'un oğlu ve Türkiye'nin sonuncu imparatorluk veliahtıdır. Fakat babasının ölümünden sonra İlhanlılar, onu Türkiye tahtına çıkarmamışlar, Türkiye imparatorluk tacını da kendi üzerlerine almışlardır. Gazi Çelebî, İlhanlılar'a tâbi olarak Sinop'ta yaşamış ve ölmüştür. Yerine büyük oğlu İbrahim Bey geçmiştir. Onun da ölümü üzerine Kastamonu'dan gelen Candaroğulları, Sinop'a hâkim olmuşlardır.

1335'e kadar İlhanlılar'a tâbi, sonra müstakil olarak saltanat süren Candaroğulları (sonraki isimleriyle İsfendiyâroğulları) devrinde de Sinop, mühim bir Karadeniz limanı olmak haysiyetini muhafaza etmiştir. Hattâ bazı Candar beyleri, Kastamonu'yu bırakıp Sinop'u başkent yapmışlardır.

OSMANLI ÇAĞI

Candaroğulları, XIV. asrın sonlarına doğru Osmanoğulları'na tâbi olmuşlar ve bu iki hanedan, son derece içli - dışlı akrabalık münasebetleriyle yakınlaşmıştır. Candaroğulları'nın mühim bir kısmı da Sinop'ta gömülüdür. Nihayet Fâtih Sultan Mehmed, Candaroğulları'nın iç bağımsızlıklarına son vermek istemiş, kardeş çocuğu olan İsmail Bey, mühim bir deniz, kara ve topçu kuvvetine malik olmasına rağmen, savaşmıyarak Sinop kale ve limanını Fâtih'e teslim etmiştir. Taltifen İsmail Bey'e elini öptürmeyen Fâtih, onu sancakbeyi olarak Filibe'ye göndermiştir.

Osmanlı çağında Sinop, Trabzon'un yanında ikinci dereceye düşmüştür. XVII. asırda Rûm (Sıvas) beylerbeyliğinin (eyaletinin) 8 sancağından (vilâyetinden) biri olan Canik (Samsun)'e kaza olarak bağlanmıştır.

Tanzimat'tan sonra Kastamonu vilâyeti (eyaleti) kurulunca, bu eyaletin 4 sancağından birine merkez olmuştur. 3 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» denince, Sinop da bir vilâyet olmuştur.

ESKİ ESERLER

Sinop kalesi, belki Hitit çağına kadar uzanan bir tarihe maliktir. Pontos Kralı IV. Mithridates tarafından yeniden yaptırılmıştır. Sonradan Bizanslılar, Candaroğulları ve Osmanlılar tarafından yenilenmiştir. Sûrların yüksekliği 15 metredir. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki Partisi, siyasî hasımlarını bu kaleye doldurmuştur.

Büyük Cami ve Alâeddin Camii, 1214'te Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd adına yaptırılmıştır. Som mermerden harikulâde minberi, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir.

Alâiye Medresesi, 1262'de Selçuklular'ın meşhur diktatör veziri (başbakan) Muineddin Süleyman Pervâne tarafından yaptırılmıştır. Şimdi Sinop Müzesi'dir. Medresenin yanında Sinop hükümdarı olarak ölen, Türkiye'nin Selçukoğulları'ndan sonuncu imparatorluk veliahdı Altınbaş Gazi Çelebî'nin türbesi vardır.

Çifte Hamam da Selçuklu devrine aittir. İbrahim Bey Türbesi, Candaroğulları'ndan 10 kişinin kabrini içine almakta-

Sinop kalesi ve iç liman.

dır. Aynalı Hatun Türbesi'nde de, aynı hanedandan birkaç kişi yatmaktadır. İsfendiyâroğulları Türbesi, aynı hanedana mensup 11 mezarı ihtiva eder. 1439'da yaptırılmıştır. Saray Camii, 1374'te Candaroğlu Bâyezid Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Fetihbaba Camii, 1339'da Candaroğlu İsmail Bey'in emriyle yapılmıştır. Varoş Hamamı da Candaroğlu İbrahim Bey'in eseridir.

Seyyid Bilâl Camii ve Türbesi de pek eski eserlerdir. Fakat inşa tarihi meçhuldür. Arslan Camii, Kadı Camii, Hatunlar Türbesi, Aşağı Hamam, Saray Çeşmesi, Boyacı Çeşmesi, Sinop'taki Türk eserleri arasındadır. Serapis mâbedi ise Helenistik Çağa aittir.

Sinop âbidesi, 1853'te Ruslar'ın Sinop limanında Türk filosunu yaktıkları zaman şehit düşen Türk denizcilerinin hâtırası için dikilmiştir. Rıza Nur Kütüphanesi, binlerce cilt kitabı ihtiva etmektedir. Türk devlet adamı ve yazarı Dr. Rıza Nur'un vakfıdır.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün, Sinop vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği meydana getiren Hitit İmparatorluğu'na dahildi. Hattâ, şimdiki Sinop şehrini de ilk defa Hititler'in kurduğu tahmin edilmektedir. Hititler, bu ülkeye «Gasgas» diyorlardı. Âsûrlular gibi Sâmî kavimler, hiç bir zaman buraya kadar erişememişlerdir. Hititler'den sonra M. Ö. VIII. asırda Kimmer istilâsına uğrayan çevre, Frikya ve sonra Lidya Krallığı'na dahil olmuştur. M. Ö. VI. asırda, Lidya Krallığı, bütün Anadolu ile beraber İran (Pers) İmparatorluğu'na katılmıştır. Bu çağda Sinope şehri, işlek bir İyon sitesi olarak zikredilmektedir. Yunanlılar, bu kıyılara erken zamanlarda yerleşmişlerdir. M. Ö. IV. asırda Büyük İskender, bütün İran İmparatorluğu ve Anadolu gibi burasını da Makedonya devletine katmıştır. Ondan sonra Pontos Krallığı, buraya hâkim olmuştur. Pontos Krallığı, Yunanlı'laşmış bir İran devletidir. M. Ö. 169 yılında Sinop şehrini başkent kabul etmiştir. Bu hanedandan Büyük Mithridates bir ara, bütün Anadolu'yu ele geçirip, Balkanlar'a atlamış, Romalılar'ı kovacak gibi görünmüş, fakat uzun saltanatı mağlûbiyetle bitmiştir. M. Ö. I. asırda Roma, buraya da hâkim olmuştur. Romalılar'ın Bitinya eyaleti, bu çevreyi de içine alıyordu. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bu topraklar da bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) İmparatorluğu'nun olmuştur.

İranlı Sâsânîler'in ve Müslüman Araplar'ın Anadolu akınları, bu bölgeye pek erişememiştir. Sinop, Yunan filozofu Diogenes'in doğum yeridir.

Sinop'ta Dr. Rıza Nur kütüphanesi.

Buldaçı Bey tarafından fethedilen vilâyetimiz

Fırat nehri üzerindeki Cendere köprüsü.

Adıyaman

ADIYAMAN ve çevresi, 1071 Malazgirt zaferinden sonra, 1084'e doğru, Türkiye devletinin kurucusu, Anadolu Fâtihi Selçuklu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şah'ın kumandanlarından Buldaçı Bey tarafından fethedilmiştir. I. Haçlı Seferi'nden sonra, Haçlılar'la Türkler, çevreyi aralarında çekişmişlerdir. Zengîler'den Atabey Nureddin, Haçlılar'ı buralardan kovmuştur.

Zengîler'den sonra kısa müddet Eyyûbîler'e geçen Adıyaman (Hısn-ı Mansûr) bölgesi, XIII. asrın başlarında tekrar Türkiye'ye, yani Anadolu Selçukluları'na bağlanmıştır. Asrın sonlarında İlhanlılar, sonra Memlûkler buraya hâkim olmuşlardır. 1398'de Yıldırım Sultan Bâyezid, Malatya ile burasını da Memlûkler'den almışsa da, Timur tehlikesi karşısında iade etmiştir. Osmanlılar'a bağlı Dulkadıroğulları, arada bu toprakları da işgal etmişlerdir. Memlûkler, bölgenin kesin şekilde Türkleşmesini sağlamışlardır. 1516'da Yavuz Sultan Selim, burasını da Osmanlı devletine katmıştır.

Osmanlı çağında çevre, Samsad (Samsat) merkez olmak üzere, 5 sancaklı Dulkadır (Maraş) beylerbeyliğine (eyaletine) bağlı bir sancak (vilâyet) olmuştur. Tanzimat'tan sonra Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), Malatya sancağının 5 kazasından biri idi. 1954'te Malatya vilâyetinin güneyinden 4 kaza ayrılarak, merkezi Adıyaman olmak üzere yeni bir vilâyet teşkil edilmiştir.

HISN-I MANSÛR

Bugünkü Adıyaman'ın bulunduğu yerde eski çağlarda Hısn-ı Mansûr diye anılan şehir vardı. Bu adın Emevî ricalinden

olan Mansûr'un adından geldiği rivayet edilir. Bu zat, burada Abbâsîler'e mukavemet etmiş, nihayet 758'de halife Ebû Câfer tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür. Harunürreşid de kaleyi tamir ederek, muhafızlar koymuştur. Kalenin, daha İslâm hâkimiyetinin kurulmasından önce yapılmış olması da mümkündür. Hısn-ı Mansûr, eski Perre şehrinin yerini almıştır. Bu şehir, Hısn-ı Mansûr'un kuzeyinde, şimdiki Pirin Köyü civarındaydı. Bu kesimde raslanan bazı kaya mezarları ve kayalara oyulmuş su yolları, burasının eski bir yerleşme bölgesi olduğunu göstermektedir. Bugünkü Adıyaman ilinin bulunduğu topraklar, Hz. Ömer zamanında İslâm fütuhatına açılmıştı. VII - XI. yüzyıllarda Hısn-ı Mansûr, bir sınır kalesi rolü oynamıştır.

Adıyaman, kesin olarak Osmanlı ülkesine katıldığı 1516 yılından sonra bir sınır şehri olmaktan çıkmış ve kalesi de, kendi haline terkedildiğinden, harap olmuştur. Adıyaman'dan, eskiden beri resmî yazılarda Hısn-ı Mansûr diye bahsedilmekle beraber, buraya devamlı olarak Adıyaman denilegelmiştir. Bu adın nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. 1838' de Adıyaman'ı ziyaret etmiş olan Moltke buradan: «Harap bir hisarı olan, heybetli, fakat çok ıssız bir şehir» diye bahseder.

ESKİ ESERLER

Adıyaman şehrinin 3 kapılı sûru ve Emevîler tarafından yapılıp Hârûnürreşid tarafından onarılan kalesi vardır. Şehirde birçok tarihî türbe de bulunmaktadır. En meşhuru Ebû-Zer Gaffâr'a ait olanıdır.

Nemrut Dağı'nda Kommagene Kralı I. Antiochos'a ait mezar, M.Ö. I. asırdan kalmadır. Piramit şeklinde ve 50 metre yüksekliğindedir. Bu muazzam âbidenin etrafında dev heykeller vardır. Bu mühim arkeolojik mahal, Osman Hamdi Bey tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır. Nemrud Dağı'ndaki araştırmalara hâlâ devam edilmektedir.

Kâhta'nın 12 km. kuzeyinde Karakuş Tepesi'nde de Roma kartalı taşıyan bir sütun bulunur. Eski Kâhta'da (Arsemeia) çeşitli Helenistik, Roma, Bizans eserlerinin kalıntıları görülür. Samsat'ta (Samosata), çeşitli kalıntılar göze çarpar. Samsat; Roma, Bizans ve Arap devirlerinde mühim bir şehirdi. Kâhta'nın 18 km. kuzeyinde Cendere Köprüsü, Alduş'un 10 km. güney-doğusunda Gerger Kalesi, Tokaris'in güneyinde Fırat kıyısında Horis harabesi tanınmış eski eserlerdir.

Adıyaman kalesinden şehrin görünüşü.

Nemrut dağında zamanın yok olmaya mahkûm ettiği efsane kahramanlarının heykelleri.

TÜRKLER'DEN ÖNCE ADIYAMAN

Bugünkü Adıyaman vilâyetinin toprakları, Anadolu'da tarih devrini açan Hitit İmparatorluğu'na ve Kargamış Hitit Krallığı'na dahil olmuştur. Mitanniler, Urartular, Sâmî Babilliler ve Asûrlular, İranlı Medler ve nihayet M.Ö. VI. asırda onların yerini alan Persler, çevrede hâkimiyet kurmuşlardır. Büyük İskender'den sonra Selevkoslar'a geçmiş, M.Ö. 69 yılında merkezi Samosata (Arapça Sumaysat, şimdiki Samsat) olmak üzere burada Kommagene Krallığı kurulmuştur. Roma'nın yüksek hâkimiyeti altında bu krallık, M. S. 72'ye kadar 141 yıl devam etmiş, bu müddet içinde 6 kral saltanat sürmüştür. Krallığın kurucusu I. Antiochos'un Nemrud Dağı'nda bulunan mezar anıtı meşhurdur.

M.S. 395'te bu çevre de, Roma'dan ayrılan Bizans'a geçmiştir. Bizans, burasını, bütün Anadolu gibi, İranlılar (Sâsânîler)'la çekişmiştir. VII. yüzyılın ortalarında Araplar buraya da uzanmış ve çevreyi İslâm imparatorluğuna katmışlardır. Bundan sonraki asırlarda Araplar'la Bizans, Fırat boylarında hâkimiyet kurabilmek için birbirleriyle sürekli ve amansız bir mücadeleye girişmişlerdir.

Bu çağlarda çevrenin şehirleri Hısn-ı Mansûr, yani şimdi Adıyaman, güney-batısındaki Besni (Behesnî), kuzey-doğusundaki Kâhta (Kâkhtâ), güneyindeki Samsat (Sumaysat) idi. Besni, eski Beysûn şehrinin yerini almıştı.

KOMMAGENE KRALLARI

1.) *I. Antiochos (M.Ö. 69 - M.Ö. 38)*
2.) *II. Antiochos (M.Ö. 38 - M.Ö. 29)*
3.) *II. Mithradates (M.Ö. 29 -)*
4.) *III. Mithradates*
5.) *III. Antiokhos (- M.S. 17)*
6.) *IV. Antiokhos Epifanes (M.S. 38 - 72).*

1055'ten beri Türk ülkesi olan bir kuzey-doğu vilâyetimiz

GÜMÜŞANE

Gümüşane'nin genel görünüşü.

BUNDAN bir asır önce, 1869'da kuzeydoğu Anadolu'da seyahat eden Avrupalı bir yazar M. Théophile Deyrolle, Trabzon'dan Bayburt'a kadar olan seyahatini şöyle anlatıyor:

«Trabzon'dan ayrılınca, Değirmendere'yi takip eden o yoldan Mühürcü'ye kadar gittik. Orada, yol üçe ayrılıyordu. Mevsime göre Gümüşane ve Bayburt'a gitmek için bu üç yıldan biri tercih edilirmiş. Beni Gümüşane'ye götürecek katırcılar, Kitova Dağı'nın eteklerinden geçen yolu takip etmeye başladılar. Bir müddet sonra yolumuz gittikçe sarplaşmaya başladı. Bazan doğrudan doğruya derelerin içinden gitmek zorunda kalıyorduk. Öyle ki, atlarımız, göğüslerine kadar suya gömülüyordu. İlk geceyi bir handa geçirdikten sonra, tekrar yola koyulduk. Yol yine sarp, yine geçit vermez dağlardan aşıyordu. Karanlık Köprü diye anılan köprüyü geçtikten sonra, Şeytanlık Mahallesi'ne geldik. Burası, sahici bir mahalle değil, ama gerçekten adına lâyık bir yer. Dağlardaki bazalt kayalarının yığılış şekli, peri masallarını hatırlatıyor. İnsana dehşet veren yarıklarla birbirinden ayrılmış olan bu kayaların dibinden de beyaz köpükler

saçarak akan derelerin gök gürültüsünü andıran sesi yükseliyor.

«Dağlar deseniz, dev gibi çamların meydana getirdiği ormanlarla kaplı. Etrafta sarı sarı çiçekler var, aralarında arılar uçuşuyor. Bu hayvanların balı zehirli olur. Hemen Xénophon'u hatırladım. Şöyle der: 'Bal dolu birçok petek gördük. Askerler, bol bol bal yediler, ama bal yiyenlerin hepsi hastalandı. Hastalığı en hafif olanlar, sarhoşlar gibi hareket ediyordu. Diğerleri ise yerlerde kıvranıyordu. Yerdeki insan vücutları bir bozgundan sonraki harp sahasını hatırlatıyordu. Bununla beraber hiç biri ölmedi. Ertesi gün aynı saatte iyi oldular'.

«Zaten bu çevrenin köylüleri de bu balın zehirleyici özelliğini biliyor ve sadece mumundan faydalanıyorlar. Şeytanlık Mahallesi'nden sonra Çayırlık hanına kadar çok müşkül şartlar altında yol aldık. Tam hana vardığımız sırada şiddetli bir kar fırtınası başlamaz mı? Geceyi müşkül şartlar altında geçirdik. Katırcılar ertesi gün yola devam etmek istemediler. Kar fırtınasında Kazıklı Dağı'nı geçmeye teşebbüs etmekten çekiniyorlardı. Nihayet öğleye doğru hava açtı ve yola koyulduk. Bin güçlükle Kazıklı Dağı'nı geçtikten sonra sıra Zigana'ya geldi. Burada da yol çok dar, hele bir yerde karşımıza bir kervan çıktı, böylesini hiç görmemiştim diyebilirim. Kervanda tam beş yüz hayvan vardı ve hepsinde de iri pamuk balyaları yüklüydü.

«Gümüşane, bir derenin yamaçlarına sıralanan evlerden ibaret küçük bir kasaba. Orada bir gece kaldıktan sonra yine yola koyulduk. Gümüşane'den ayrıldıktan üç saat sonra Çiftlikhan denen yerde bir tekkeyi ziyaret ettim. Burada bir velînin mezarı varmış. Mimarîsi çok ilgi çekiciydi. Her yıl, civar ahaliden birçok insan ziyarete gelirmiş.

«Nihayet Trabzon'dan ayrıldıktan günlerce sonra, Bayburt'a ulaştık. İlk işim kaleyi gezmek oldu. Sarp bir kayalığın üzerinde kurulmuş bulunan kalenin bir tarafı da geniş bir dereye dayanıyor. Burası çok eski tarihi olan bir şehir. Milâd'ın ilk yıllarında kurulmuş. Kale, Türkler'in eline geçmesinden sonra birçok defa tamir görmüş».

1055'TEN BERİ TÜRK ÜLKESİ

Daha 1071 Malazgirt zaferinden önce Oğuz Türkleri, Selçukoğulları'nın idaresinde, bu topraklara girmişlerdir. 1055'te Büyük Türk Hakanı Tuğrul Bey'in Bayburt'u da fethettiği sanılmaktadır. Çevre, Anadolu'da kurulan Türkiye devletine, yani Anadolu Selçukluları'na tâbi olmak üzere, Türk beyliklerinden Danişmendoğulları ile Saltukoğulları arasında paylaşılmış ve çekişilmiştir. Bizanslılar, I. Haçlı Seferi ile büyük kriz geçiren Türkiye'den Anadolu sahillerini geri alırlarken, Gümüşane topraklarının bir kısmını da ele geçirmişlerdir. Hattâ 1204'te Trabzon'da kurulan Bizans İmparatorluğu (Komnenoslar), bir ara Bayburt'u bile Türkler'den almışlardır. Ancak, Dânişmendoğlu Melik İsmail, Bayburt'u geri almış ve Dânişmend Türk krallığına bağlanmıştır. Zaten Selçuklular'a bağlı olan Dânişmendliler ortadan kalktıktan sonra, Erzurum Selçuklu meliki Tuğrul-Şah ile oğlu Cihan-Şah, XIII. asrın ilk yıllarında, Bayburt'a büyük bir parlaklık kazandırmışlardır. 1230'da Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd, Erzurum'la beraber Bayburt'u da Konya'ya bağlamıştır. Bu asrın sonlarında Türkiye, Moğollar'ın, İlhanlılar'ın tahakkümüne düşmüştür. İlhanlılar zamanında Çin'e giden Marco Polo, Bayburt'ta konaklamıştır. İlhanlılar'ı metbu tanıdıktan sonra da Selçuklular, Bayburt'ta mühim ölçüde imar hareketlerinde bulunmuşlardır. Emîr Mahmud'un Mahmudiye Medresesi, Erzurum umumî valisi Cemâleddin Hoca Yâkut'un Yâkutiye Medresesi, bu çağda inşa edilmiştir. Bayburt, Anadolu'nun ikinci derecede kültür merkezlerinden biri olmuştur. Simavnalı Şeyh Bedreddin'in hocası Şeyh Ekmelüddin Mehmed Bayburtî (Bâbertî), Bayburtlu'dur. Bayburt'tan başka birçok bilgin ve yazar, şair de yetişmiştir. Şair Zihnî, bunların başında gelir.

Bayburt ve Gümüşane civarındaki gümüş madenleri, Osmanlılar çağında olduğu gibi, İlhanlılar çağında da işletilmiştir. Sonradan, Osmanlılar gibi, İlhanlılar da, buradaki darphanede gümüş sikkeler kestirmişlerdir.

1345'te İlhanlı hakanlığı dağılınca çevre, onların mirasının en mühim kısmını toplayan Türkleşmiş Moğol Celâyirliler'e geçmiştir. Fakat Anadolu'da İlhanlılar'ın mirasına konan Eretnaoğulları, çevreyi Celâyirliler.le çekişmiştir. Eretnaoğulları'ndan Mutahharten Bey, bir ara Bayburt'a hâkim olmuştur. Akkoyunlular da bu sıralarda çevrede faaliyete başlamış ve Bayburt'u ele geçirmişlerdir. Bayburt, mühim bir şehir olarak bu çağda da önemini muhafaza etmiştir. Çevre bir ara Eretnalılar'ın yerine geçen Sultan Kadı Burhaneddin'in hükmüne girmiştir. Sonunda Akkoyunlular, Timurlular'ı metbu tanımak suretiyle hâkimiyeti ele almışlar ve sonradan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Yıldırım Sultan Bâyezid devrinde bu topraklara ulaşan Osmanlılar ise,

100 yıl önce Gümüşane yakınlarında bir köy.

ancak Fâtih Sultan Mehmed devrinde, Akkoyunlu İmparatoru Sultan Uzun Hasan' la çevreyi çekişmişlerdir.

OSMANLI ÇAĞI

Osmanlı çağında Bayburt, bir müddet Diyâr-ı Bekr beylerbeyliğine (eyaletine) bağlanmışsa da, sonra Erzurum beylerbeyiliğinin 12 sancağından (vilâyetinden) birini teşkil eden Karahisâr-ı Şarkî (Şebin Karahisar) sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Tanzimat'tan sonra Gümüşane, Trabzon vilâyetinin (eyaletinin) 4 sancağından birine merkez olmuştur. 4 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» denince, Gümüşane de vilâyet merkezi olmuştur. Fakat Bayburt vilâyetin en kalabalık meskûn yeri olmak bakımından, Gümüşane'yi geçmiştir.

1553'te Şah İsmail Safevî'nin oğlu Şah Tahmasb devrindeki akın istisna edilirse, 1828 Türk-Rus harbine kadar bu topraklar, sakin bir devir geçirmiştir. Bu harpte buraya kadar ilerleyen Ruslar, Türk ordusu tarafından kovulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Ruslar, 19 temmuz 1916'dan 28 şubat 1918'e kadar 1 yıl, 7 ay, 10 gün, Gümüşane'yi işgal etmişlerdir. Ruslar çekildikten sonra, daha bir müddet Ermeni çeteleri, burada faaliyetlerine devam etmişlerdir.

GÜMÜŞANE KASABASI

İlin merkezi olan Gümüşane, Bayburt' tan daha az nüfusludur. Harşit Çayı'nın iki yanında sıralanmış mahallelerden meydana gelen Gümüşane, dağlar arasına gömülmüş bu vâdi boyunca 7 km. kadar uzanır. Denizden 1 150 metre yüksekliktedir. Eski Gümüşane, burada vâdiye soldan katılan Musallâ Deresi yamaçlarına yerleşmişti. Yükseltisi 1 500 metreyi bulüyordu. Vaktiyle işletilen gümüş ocakları, bu «eski Gümüşane» çevresindeydi. Bu ocaklar kapandıktan sonra burası yavaş yavaş önemini kaybetmiş, şehir de bugünkü mevkiine inmiştir. Bugün eski Gümüşane «Süleymaniye Mahallesi» adıyle, yeni Gümüşane'ye bağlanmıştır. Yeni şehirde iki mahalle vardır: Daltaban, Hasanbey mahalleleri. Daltaban, daha eskidir. Yeni şehrin nüvesi ilk defa burası olmuştur. Fakat gelişememiştir. Hasanbey Mahallesi ise, Gümüşane'nin en mamur, en hareketli kısmıdır. Hükümet daireleri, yeni binalar, çarşı bu kısımdadır.

ESKİ ESERLER

Bayburt kalesi, şehre hâkim bir tepededir. Çok eski olan kaleyi Bizans İmparatoru Büyük Justinianus, tamir ettirmiştir. Türkler devrinde de birçok kereler onarılmıştır. Bayburt Ulucamii, bir XV. asır Türk eseridir.

Kelkit yakınlarında Sadak Köyü'nde eski bir kalenin, sûrların ve su kemerlerinin kalıntıları görülür. Bunlar, muhtemelen Trabzon Bizans İmparatorluğu çağından, XIII. asırdan kalma eserlerdir. Trabzon imparatorlarının burayı mesire yeri olarak kullandıkları malûmdur.

Gümüşane kasabasında da bazı tarihî yapılar göze çarpar. Bunlar, bilhassa kasabanın «Eski Gümüşane» denen mahallelerindedir.

Gümüşane'nin merkez kasabasından daha büyük olan kaza merkezi Bayburt'tan bir görünüş.

Batılılar Hesabına Çalışan Rus Casusu Penkovski'nin Hatıraları: 2

Amerika'yı Aldığımız Zaman

YIL 1961...

Rusya'da, daha doğrusu parti teşkilâtında bir kriz hüküm sürüyor. Yüksek rütbeli subaylar ve üst dereceli memurlar arasında bir endişe, bir kararsızlık var. Batı'ya karşı yürütülecek tutum nasıl olmalıdır? Çeşitli fikirlerin çatıştığı bir ortamdayız.

Nisan sonlarına doğru, Kruşçef, ordu ve sivil kadroda geniş bir tasfiyeye girişti. Özellikle ordu içinde birçok subay, hizmetten çıkarıldı. İleri sürdüğü sebep, bu subayların, yaşlı ve hasta olmasıydı. Halbuki içlerinde orduya gerçekten çok faydalı olanlar da bulunuyordu. Kruşçef'in bu davranışını, bazı arkadaşlar kurnazca bir çeşit tasfiye olarak niteleddiler.

Bununla birlikte Kruşçef, birden 372 subayı da terfi ettirdi. Bunlar arasında 300 albay tuğgeneral oldu. GRU mensubu 11 subaya da generallik rütbesi verildi.

Bir müddetten beri orduda moral oldukça zayıflamıştı. Yapılan geniş tensikat da birçok subayın maneviyatını bozdu. Sebepli sebepsiz subayları emekliye ayırmak huzursuzluk yaratıyordu. O kadar ki, bazı arkadaşlar, Stalin devrini bile arar olmuşlardır. Stalin, son yıllarında orduya el atmaz, daima onun gücünü yüksek tutacak yollar arardı. Kruşçef ise, bir yandan «ülkemizin tek dayanağı ordu» diyor, bir yandan da kendisine göre garip tasfiyeler yapıyordu.

Bazı teknik elemanlar ise: «Bize gene muhtaç olacaksın. Küba, Berlin krizleri yumuşatılmış değildir» diye söyleniyorlardı.

Kruşçef, ordudaki huzursuzluğu görüyordu. Hayattaki tek amacı, öldükten sonra halk tarafından daima anılması ve altın bir heykelinin dikilmesiydi. Halbuki halk onu hiç sevmiyordu. Nereye gitse, ne zaman halkla konuşsa kendisiyle alay ediyorlar, sonra da çeşitli fıkralar çıkarıyorlardı.

Kruşçef, bir gün gene bir gezinti sırasında, halkla sohbete girişir. Memlekette üretimin arttığını ve yakın bir gelecekte her şeyin daha iyi olacağını uzun uzun anlatır. Sonunda hızını alamaz, heyecana gelip:

— Haydi, der, daha çok çalışalım ve Amerika'yı geçelim.

Onu dinleyenler sevinirler. Kruşçef bunun üzerine; orta yaşlı bir Rus'a sorar:

— Amerika'yı aldığımız zaman sen ne yapacaksın?

Orta yaşlı adam, kayıtsızlıkla başını sallar:

— Ne mi yapacağım? Hiiç. Gene bura-

Sovyet Öz Dokuman

da işimle gücümle uğraşacağım. Ama sen istiyorsan git yerleş oraya.

RUSYA'NIN SAVAŞ PLANLARI

O yıl Avrupa'da siyasî çekişme gene son derece gerginleşmişti. Berlin üzerinde kara bulutlar toplanıyordu. Bir yandan dış siyasetin, bir yandan da ordunun baskısı, üzerine yüklendikçe, Kruşçef sinirleniyor, itidalini kaybedip sık sık sağa sola çatıyordu.

Genelkurmayın kanaati, henüz savaşa hazır olmadığımız şeklindeydi. Kruşçef ise anî bir darbeyle savaşı kazanacağımızı ileri sürüyordu. Gene de kendisinden emin değildi. Topyekûn bir savaş yerine, bölgesel çatışmaları tercih ediyordu. Bu yüzden de fırsat buldukça, bazı belirli yerlerdeki çıban başlarını kurcalamaktan ve ortalığı bulandırmaktan geri kalmıyordu.

Genelkurmayın düşüncesi ise, anî bir vuruşla savaşı kazanmaktı, füzelerle belli başlı şehir ve merkezler bombalanacak böylece hayat felce uğratılmış olacaktı. Yok, bunda başarıya ulaşamazsak, Amerika ve İngiltere'nin belirli merkezlerini bombalamak suretiyle NATO içinde bir kopma sağlamaya çalışacaktı.

Tam bu sıralarda Kennedy, bir beyanat vererek, senatodan askerî harcamalar için 3 milyar dolarlık ek ödenek istediğini açıkladı. Kruşçef, bunun aslında en azından 8 veya 9 milyarı bulacağını biliyordu. Kennedy, bu demecinden birkaç gün sonra da, silâh altına alınacak erlerin miktarında hissedilir bir fazlalaşma olacağını da belirtti. Özellikle jet pilotu yetiştirmek üzere yeni bir program sunuyordu...

Amerikan cumhurbaşkanının bu çıkışını olağanüstü bulmamak gerekir. Kennedy, daima Amerika'ya karşı yapılan harekete aynen cevap vermiştir. Zaten bunun üzerinedir ki bir çok parti yetkilisi Kruşçef'i suçlamaya başladılar. Bir KGB generali bana:

— Bunda şaşılacak bir şey yok, demişti. Kennedy'nin nutku, Kruşçef'in davranışına bir cevaptır.

Rusya'da, silâhlı kuvvetler, parti merkez komitesi tarafından kontrol edilir. Gerek savunma bakanlığında, gerek askerî bölgede bir siyasî temsilci bulunur. Bunlar, ordu içinde, partinin gözü ve kulağıdırlar. Bütün bu temsilciler, sadece parti merkezinden direktif alırlar.

«SUBAYLAR DİLENSİN Mİ?»

Zukof, hem savunma bakanı hem de prezidyum üyesiydi. Orduda siyasî eğitimin azaltılması görüşünü savunuyordu. Kruşçef ise askerin düşüncelerini başka noktalara kaydırmaması için yoğun bir siyasî eğitim taraftarıydı. Bu sebepten Zukof'la aralarında bir çekişme başladı. Kruşçef aynı zamanda parti içi mücadelede Molotof - Kaganoviç - Malenkof üçlüsüyle de çekişiyordu. Mareşal Timoçenko, Rokosovski ve Konief'in Kruşçef'in karşısında olduklarını görüyorduk. Hatta Voroşilof ve Pervukhin de, Molotof - Kaganoviç - Malenkof üçlüsünün safındaydı. Kruşçef, bütün bunların halk tarafından tanınıp tutulduğunu gördüğü için hepsini birden tevkif ettiremiyordu.

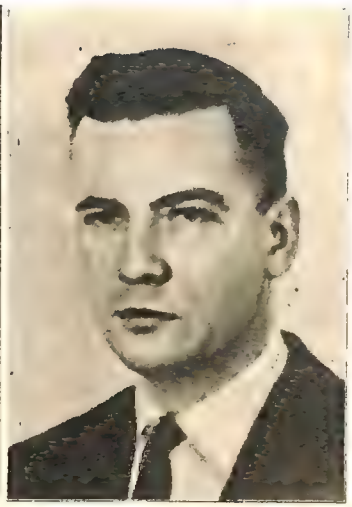

Moskova'daki Amerikan büyükelçiliği arşiv memuru Richard Jacob (solda), elçilik ikinci kâtibi Robert German (sağda). Ruslar her iki diplomat için Penkovski'den gizli bilgi aldıklarını iddia etmişlerdi.

Penkovski, 1944 yılında Ukrayna'da, general Varentsof'la.

Bir arkadaşım, bir gün Kruşçef'in:

—Şimdilik yerlerinde kalsınlar, ama onlardan kurtulacağım zaman da pek yakında gelecektir, dediğini nakletti bana.

Aralarında en çok nefret ettiği kimse Zukof'tu. Halbuki Zukof, hem ordu hem de halk tarafından seviliyordu. «Devrimizin askerî dehası» derlerdi onun için. Zukof da Bulganin'i sevmezdi. Hatta bir gün Bulganin telefonu açıp:

— Ben, demiş, Mareşal Bulganin'im.

Zukof, buna çok sinirlenmiş:

— Ben böyle bir mareşal tanımıyorum, diye telefonu yüzüne kapamış.

Zukof'la Kruşçef'in çekişmesi zaman zaman sertleşirdi. Hatta bir ara Kruşçef, ordudaki tazminatları indirmek istemişti. Zukof buna karşı koydu:

— Subaylarımın dilenci olmasını mı istiyorsun yoksa? Onlar dilenci olurlarsa, gereği gibi döğüşemezler. Bir asker iyi beslenmeli, ailesini iyi geçindirmelidir.

Zukof orduda merkeziyet taraftarıydı, bu yüzden siyasî müşahitlerin azaltılmasını istiyordu. Bütün bunlar Kruşçef'i korkutmaktaydı. Bir gün Moskova yakınlarında komando okulunun bulunduğunu duyunca çok kızmıştı. Gene bir gün bir toplantıda Zukof'la çatışmış, Zukof da:

— Ne yaparsın sanki, demişti, ordu benim arkamdadır.

Artık bu olaylardan sonra Kruşçef kesin karar vermişti. Zukof'u tasfiye edecekti. Nedense, Zukof yönetimin başındayken, kendisi bir türlü rahat edemiyordu.

Bu sırada Zukof'un Yugoslavya'ya gitmesi icap etti. Kruşçef bunu fırsat bildi, hemen tertibat aldı. Zukof Yugoslavya'dan döndüğü zaman, daha hava alanında savunma bakanlığından uzaklaştırıldığını söylediler. Tabiî bu arada Kruşçef de boş durmamış, bütün ordu içindeki parti temsilcileri kanalıyle Zukof'a karşı bir propaganda yürütmeye başlamıştı. Hemen ertesi gün parti merkez üyeleriyle bir toplantı yapıldı. O toplantıda ben de vardım.

İlk sözü Kruşçef aldı ve uzun bir konuşma yaparak, Zukof'un, Napolyonvari davranışlarla silâhlı kuvvetler içinde parti disiplinini zayıflattığını iddia etti. Hatta bir de misal gösterdi:

Zukof'un beyaz at üzerinde çekilmiş koskoca bir resmi vardır. Bu resim, ordu kulübünün duvarında asılıdır. Bu, Zukof'un kendisini kahraman haline getirmek çabasından başka nedir ki?

Kruşçef'in bu sözlerini duyunca dudak altından gülümsedik. Çünkü bir zamanlar bu resme bakarak:

— Ne güzel değil mi, Zukof tam bir millî kahramanımızdır, dediğini hatırlamıştık.

Bu toplantıdan sonra, bakanlar kurulu kararnamesiyle Zukof savunma bakanlığından uzaklaştırıldı ve kendisine ayda 5500 ruble maaş bağlandı.

VESİKALARI NASIL VERDİM

Eylül ayıydı. Bir akşam üzeri işten erken çıktım. Tsvetnoy bulvarına doğru yürüdüm, ileride, alacakaranlıkta oynayan

İvan Skripoj, Canberra'daki Rus elçilik mensuplarındandı ve casusluk suçunda Avustralya'dan çıkarıldı.

üç çocuk vardı. Yanlarına yaklaştım, az ilerde de bir kadın, bankta oturuyordu.

Bir an kendi kendime mırıldandım, işler önceden planlandığı gibiydi. Tam çocukların yanına gelmiştim ki, durup çocukların oynayışına baktım. Çocuklar da durmuş, bana bakıyorlardı. Eğilip birinin saçlarını okşadım ve cebimden çıkardığım bir şeker kutusunu uzattım. Çocuk kutuyu aldı, sonra da bankta oturan annesine koşup:

— Bak, yabancı adam bana ne verdi, dedi.

Kadın da teşekkür eder gibi başını salladı. Sonra da uzaklaştım.

Bunda pek olağanüstü bir şey görünmüyor ama, şimdi bir de işin perde arkasını anlatayım:

Son Londra gezimde bir fırsat bulmuş ve Wynne ile buluşmuştum. Wynne'le birlikte Amerikalı ajanı görmeye gitti. Odaya girdiğimizde Amerikalı ajanın yanında bir kadın gördüm. Wynne kadını, tanıştırıp:

— Bayan Chisholm, Moskova'daki İngiliz ataşesinin karısıdır, dedi.

Sonra birlikte son durumu görüştük. Wynne, Moskova'ya dönüşümde eğer önemli bir belge vermem gerekirse, onu bayan Chisholm kanalıyle göndermemi söyledi ve böyle bir tertip tasarladık. Aslında çocuklara verdiğim şekerlerin birinde mikrofilimler vardı.

1961 yılının 11 eylülünde, Khebnikof'dan bir mektup aldım. 13 eylül ile 8 ekim arası Paris'te açılacak sergiye gitmemi istiyordu. Hem Rus delegelerine başkanlık edecek, hem de Fransa'daki silâh fabrikalarının NATO üyelerine hangi silâhları imal ettiğini öğrenecektim.

NATO'DAKİ RUS AJANLARI

20 eylülde Le Bourget havaalanına indiğimde Wynne'i beni bekler buldum. Halbuki ne vakit geleceğim kesin bilinmiyordu. Wynne, beni karşılamak için tam bir hafta her gün havaalanına gelip meydana inen uçakları bir bir kontrol etmiş. Beni otele götürürken kendisine 15 rulo filim verdim. Bunlar içinde, teknik ve ilmî belgeler, füzelere ait gizli ve son buluşların planları vardı.

Paris'e gelişimin üçüncü günüydü. Wynne beni arabasıyle Sein nehri kıyılarına götürdü. Orada Amerikan entelijans servisinin en önemli kişilerinden biriyle karşılaştım. Konuşmamız pek uzun sürmedi. Bundan sonraki karşılaşmalarımız için planlar hazırladık.

İngiliz ve Amerikalılar benden daha çok,

NATO'ya sızmış ajanlarımız olup olmadığını öğrenmek istiyorlardı. Onlara Paris elçiliğimizdeki personelin gerçek kimlikleriyle burada nelerle uğraştıklarını anlattım. Zaten çoğu GRU ve KGB mensubuydu.

Daha sonraki buluşmalarımızda da Moskova'ya döndükten sonra nasıl bir tutum izleyeceğim hakkında tavsiyede bulundular. Benim, merkez komitesi üyeleriyle daha sık temas sağlamamı ve Rusya'da bir gizli teşkilât kurmamızın mümkün olup olamıyacağını araştırmamı istiyorlardı. Bu arada hazırladığım filimleri de Anne Chisholm kanalıyle onlara ulaştırabileceğimi belirttiler.

«MİLLET MECLİSLERİNDEKİ KOMÜNİSTLER, BİZE ÇOK FAYDALI OLUR»

Ben Londra'dayken, İngiltere'deki büyükelçimiz Soldatof'la konuşmuş ve İngiliz komünist partisi üyeleriyle nasıl temas sağladıkları hakkında bilgi almıştım. Komünist partisinin resmen serbest faaliyet gösterdiği ülkelerde hükümet ve yasama meclisleri içinde olup bitenleri öğrenmek nisbeten kolay oluyordu. Oradaki ajanlarımız bize meclis görüşmelerini rahatlıkla aktarıyorlardı. GRU'nun bu ülkelerde kilit adamları vardı. Hattâ Kruşçef, Berlin krizi sırasında doğrudan doğruya Soldatof'a talimat vererek, onun İngiliz komünist partisi üyeleriyle temasa geçip, İngiliz hükümetinin kriz sırasında nasıl bir tutum izleyeceğini öğrenmesini istemişti.

Durum Fransa'da da aynıydı. Sergi dolayısıyle Paris'e geldiğim zaman buradaki elçilik personeliyle görüşmüştüm. Ananyef bana:

— Biz burada -yani GRU ve KGB mensupları- Fransız komünist partisi erkânı ile temas etmekteyiz. Hele meclisteki komünist milletvekilleri bize çok faydalı bilgiler vermektedirler.

Ananyef'le Prokhorof, Paris elçilik mensuplarımızdı. Asıl görevleri, Paris'te ve NATO'da entelijans işlerini teşkilâtlandırmaktı. Hele Prokhorof bir konuşma sırasında bana, diğer ülkelerde, özellikle Ortadoğu'da meclis ve hükümetten haber sızdırmanın çok zor olduğunu söylemişti.

Ben oradayken, İngiliz ve Amerikalılar'ın yeni bir tip gaz maskesi üzerinde çalıştıklarını duymuştuk. GRU bununla çok ilgilendi. Bir de Amerikan bahriyesinin kullanmaya başladığı aşınmaya mukavim ceketler hakkında da bilgi almak istedi. İlgilendiğimiz diğer konu da, İngiliz ve Amerikan ordusunda kullanılan elektronik füzeler idi.

KGB İLE GRU ARASINDAKİ REKABET

Şimdi bir de iki teşkilâtımız arasındaki rekabetten söz edeyim. Her iki teşkilâtın da görevi, haber toplamaktı ama, bu iki teşkilât arasında gizli bir çekişme vardı. KGB ve GRU mensupları yeni bir haberi Moskova'ya daha önce uçurmanın çabası içindeydiler. KGB'nin bütün dış elçiliklerimizde bir sürü teknisyeni bulunmaktadır. Bunlar, gece gündüz «orayı» gözlerler. GRU da öyle. Sudin adlı ajan Ortadoğu'da ve bilhassa Türkiye'de, bazı ajanları teşkilâtlandırmakla görevlendirilmişti. Türkiye birinci sekreteriydi. İvan Melek de, 1955'de Birleşmiş Milletler'deki teşkilâtımıza kâtip olarak Amerika'ya gönderilmişti, ama asıl işi orada teşkilât kurmaktı. Ne var ki, Melek, A.B.D.'nde fazla çalışamadı. 1960'da FBI tarafından tevkif edildi. 1961'in 17 nisanında da Amerika'yı terketmesi istendi.

Melek, GRU'ya bağlıydı. Ama KGB'nin dış ülkelerde daha çok ajanı olduğu bir gerçektir. Hele İngiltere ve Amerika'da. Bir gün Londra'da Şapolof'la konuşuyordum.

— Beni İngiltere'ye göndermek istedikleri zaman bir hayli korkmuştum, diye anlattı. Belki İngilizler bana vize vermez diye. Ama korkumuz çok sürmedi. İngiltere'ye girebildim.

Dış ülkelerdeki KGB ve GRU mensupları ile sık sık müşterek konferanslar tertipleriz ama, yine de iki teşkilât mensuplarının rekabet hırsı ortadan kalkmaz. KGB ve GRU mensupları merkez komitesine karşı daha iyi çalışır görünmek için haberleri ilk göndermek isterler. Bakın bir misal vereyim. Ben Türkiye'deyken, KGB mensubu bir albay vardı elçilikte: Pavel Dimitriyeviç Yerzin. Birçok gizli bilgiyi, benden bile sırmış gibi saklardı. Sonra bir şey yakaladı mı hemen merkez komitesine ulaştırırdı. Halbuki bir de haberin doğruluğunu ölçmek gerekmez mi? Sonra haber Moskova'ya ulaşır ulaşmaz hemen beni çağırır, öğrendiğini bana da naklederdi. Böylece, aynı gayeyle çalışıyormuş hissini vermeye çalışırdı. Yerzin, Ankara'da bir yıl kadar kaldı. Serof'la da hiç geçinemez, sık sık çatışırlardı. Yerzin, bu arada bazı batılı diplomatları da kendi safına çekmeye uğraşırdı.

Tuğgeneral Kazakeviç de Ankara'da askerî ataşeydi. Aynı zamanda, parti teşkilâtı sekreteri görevini yürütüyordu. Tabiî asıl işi hükümete sızmaktı. Nerelerden nasıl haber topladığını bilmiyorum ama bir gün Moskova'ya çağırıldı. Suslof tarafından da sıkı bir sorguya çekildi. Mer-

kez komitesince, siyasî görüşlerinde isabetsizlik sebebiyle hem ataşelikten, hem de partiden uzaklaştırıldı.

YENİ HABER GÖNDERME YOLLARI ARIYORUZ

Paris'te Wynne ve Amerikalı ajan Alex' le, bütün ihtimalleri gözden geçirip, hangi kanallardan bilgileri Batı'ya ulaştırmamın mümkün olacağını araştırmıştık. Şüphe çekmemek için dikkatli olmak gerekiyordu. Sonunda, gizli belgeleri ve filimleri Mrs. Ann Chrisholm kanalıyle Batı'ya ulaştırmaya karar verdik.

Mrs. Chisholm, Moskova'daki İngiliz elçilik mensuplarından birinin karısıydı. Ancak yabancı elçilik mensupları sıkı göz hapsinde olduğundan, onunla fazla sık buluşmak tehlikeliydi. Bu yüzden çocuklarına şeker kutusunu verdikten sonra, bir defa daha, gene önceden tertiplenen bir şekilde filimleri ona aktardım. Sonra, bu yoldan vazgeçmenin daha iyi olacağını hissettim.

Onunla buluşmalarımız suya düşünce, bu defa başka bir yol denedik. Yabancı elçiliklerde sık sık partiler verilirdi. Ben de bazen davetli olurdum. Eğer parti İngiltere elçiliğinde olursa o zamanda da Mrs. Ann Chisholm'la karşılaşır, şöyle bir ayak üstü sohbet ederdik. Tabiî bu arada gerekli bilgileri verirdim.

Yalnız bu yol pek süratli işlemiyordu. Bunun üzerine «bırakma» yolunu denemeyi uygun bulduk. Moskova'da seçeceğimiz belirli yerlere gizli belgelerin filimlerini bırakacaktım. Sonra da elçilikten biri gelip, bıraktığım yerden filimleri alacaktı.

İlk olarak Puşkin caddesi 5 nolu apartımanın girişini seçtik. Kapıdan girince hemen sağda bir radyatör vardı. Siyah boyalıydı. Radyatör dilimleriyle duvar arası iki buçuk santim kadar aralıktı. Ben mikrofilimleri buraya bırakacaktım. Kararlaştırılan bir zamanda da gelip alacaklardı.

Onlara haber vermek için G 3.26.87 ve G 3.26.94'e telefon ediyor, fakat hiç konuşmuyordum. Karşı taraf telefonu açınca hemen kapatıyordum.

Bu arada şüpheyi üzerimize çekmemek için filimleri her defasında ayrı yerlere bırakmaya karar vermiştik. Daha çok yabancıların bile kolayca gidebileceği yerleri seçiyorduk. Bunlar arasında Vagankofskoy mezarlığı da vardı. Burada ünlü Sovyet şairi Sergei Yesenin'in mezarı vardır. Bir de Gogol bulvarındaki umumî telefondan yararlanıyorduk. Hattâ bir defasında bir kiliseden bile faydalandık.

Bunların yanı sıra gene de partilerde İngiliz diplomatlarıyle de görüşebiliyordum. 28 mart 1962'de İngiliz elçiliğinde bir parti verilmişti. Bu partide Mrs. Ann Chisholm'u gördüm. En müsait bir zamanı kollayıp, ona altı rulo filim aktarmayı başardım.

O tarihten üç gün sonraydı, 31 martta İngiliz elçiliğinde gene büyük bir parti verildi. O gün kraliçenin doğum günüydü. Toplantıda Mrs. Ann Chisholm da bulundu ve bana, daha ilerde yapacağım işlerin talimatını havi bir mikrofilim aktardı.

TEHLİKELİ GÜNLERE DOĞRU

4 temmuzdu. Amerika'nın Kurtuluş Günü münasebetiyle Amerikan elçiliğinde bir yemek verildi. Burada Amerikan gizli servis mensubuyle görüştüm. Amerikalı benden, Rusya'daki füze imali hakkında bilgi istediğini ifade etti. Ben de, bilgileri sağlar sağlamaz kendilerine ulaştıracağımı söyledim.

Tam bu sıradaydı, Wynne, Moskova'ya

Kruşçef, Kremlin'de yapılan bir toplantıda konuşuyor.

Robert Baltch (solda) ve Aleksandra İvanova Egorova (sağda). FBI tarafından Amerika'da casusluk yaparken yakalanmışlardır.

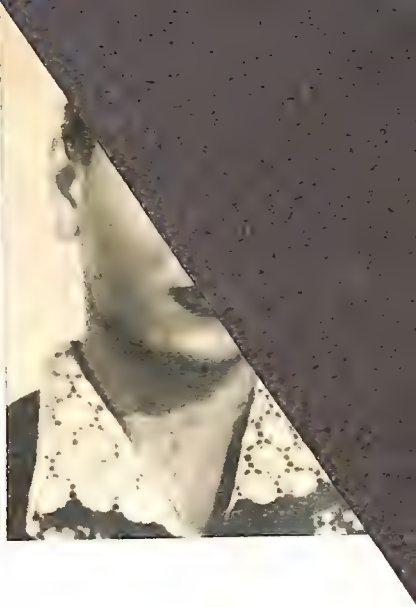

geldi. Yalnız şunu söyleyeyim, çevremde garip bazı olayların cereyan ettiğini hissetmeye başlamıştım. Sanki daima takip ediliyormuşum gibi geliyordu bana. Wynne'i havaalanından aldım, Ukraniya Oteli'ne götürdüm. Yolda halimi garipsemiş olacak ki:

— Sıkılacak bir olay mı geçti, halinizde bir tedirginlik görüyorum, diye sordu.

— Galiba takip ediliyorum, dedim.

Wynne bir şey söylemedi buna, yalnız bana bazı talimatı muhtevi bir mektup verdi. Bir de pasaport. Evet, takip edilip yakalanmak ihtimali halinde kaçıp Batı'ya sığınmak için bir pasaport.

Bundan sonra düşünmeye başladım. Hissim bir şüpheye mi dayanıyordu, yoksa ciddî emareler mi vardı?

Paris'teyken Amerikan ajanlarıyle bu konuyu da görüşmüştük. Böyle bir ihtimal olunca hemen Baltık sahilinde önceden tesbit edilen bir yere gitmemi söylemişlerdi. Burada bir denizaltı beni bekleyecekti.

KGB'nin arkamda bazı oyunlar çevirdiğini hissediyordum. Nisanda Amerika'da bir gezici kitap sergisi açacaktık. Bunun için ben de görevlendirilecektim. 19 nisanda hareket edecektik. Nedense hiç bir sebep yokken Amerika'ya gitmeme müsaade etmediler.

Sonra bir olay da şüphelerimi arttırmaya yetti. Wynne, Moskova'ya gelmişti. Pekin Lokantası'nda bir yemek yemeyi tasarlamıştık. 5 temmuzdu. O sabah merkez komitesinde Wynne üzerine bir tartışma çıktı. Levin, nedense Wynne'le ilgilenmeye başlamıştı. Bunu anlattı. Azıcık telâşlıydım, olanları Wynne'e nakletmek istiyordum.

Lokantaya geldiğimde Wynne'i oturur gördüm, sıkı bir göz hapsindeydi. İki detektif her hareketini kolluyordu. Lokantada boş masa yoktu, hatta bir an kapıdan bile görünmeyip lokantaya girmemeyi geçirmiştim aklımdan. Belki, beni de takip ediyorlardı. Ama, ya Wynne'in bana vereceği talimat var idiyse, hem kendisine bazı belgelerin fotokopilerini de vermem gerekiyordu. Girdim lokantaya ve hiç oturmadan çıktım. İçimden de inşallah Wynne anlar da beni takip eder diyordum.

Öyle de oldu.

Az sonra Wynne'in lokantadan çıkıp arkamdan geldiğini gördüm. Hemen caddenin yanındaki parka girdim. O da geldi, aynı anda iki detektifin arkamızdan geldiğini gördüm; acele bir iki kelime konuştuk, bu arada ona yanımdaki filimleri aktardım.

Bütün bunlar bir iki dakika içinde olup bitmişti. Parktan çıkıp hızla eve yürürken, içimdeki şüphelerin artık karanlık bir tehlike çanı halini aldığını görüyordum.

Gelecek sayımızda:
RUSYA HAKKINDA GİZLİ BİLGİLER.

Robert Baltch (solda) ve Aleksandra İvanova Egorova (sağda), FBI tarafından Amerika'da casusluk yaparken yakalanmışlardır.

geldi. Yalnız şunu söyleyeyim, çevremde garip bazı olayların cereyan ettiğini hissetmeye başlamıştım. Sanki daima takip ediliyormuşum gibi geliyordu bana. Wynne'i havaalanından aldım, Ukraniya Oteli'ne götürdüm. Yolda halimi garipsemiş olacak ki:

— Sıkılacak bir olay mı geçti, halinizde bir tedirginlik görüyorum, diye sordu.

— Galiba takip ediliyorum, dedim.

Wynne bir şey söylemedi buna, yalnız bana bazı talimatı muhtevi bir mektup verdi. Bir de pasaport. Evet, takip edilip yakalanmak ihtimali halinde kaçıp Batı'ya sığınmak için bir pasaport.

Bundan sonra düşünmeye başladım. Hissim bir şüpheye mi dayanıyordu, yoksa ciddî emareler mi vardı?

Paris'teyken Amerikan ajanlarıyle bu konuyu da görüşmüştük. Böyle bir ihtimal olunca hemen Baltık sahilinde önceden tesbit edilen bir yere gitmemi söylemişlerdi. Burada bir denizaltı beni bekleyecekti.

KGB'nin arkamda bazı oyunlar çevirdiğini hissediyordum. Nisanda Amerika'da bir gezici kitap sergisi açacaktık. Bunun için ben de görevlendirilecektim. 19 nisanda hareket edecektik. Nedense hiç bir sebep yokken Amerika'ya gitmeme müsaade etmediler.

Sonra bir olay da şüphelerimi arttırmaya yetti. Wynne, Moskova'ya gelmişti. Pekin Lokantası'nda bir yemek yemeyi tasarlamıştık. 5 temmuzdu. O sabah merkez komitesinde Wynne üzerine bir tartışma çıktı. Levin, nedense Wynne'le ilgilenmeye başlamıştı. Bunu anlattı. Azıcık telâşlıydım, olanları Wynne'e nakletmek istiyordum.

Lokantaya geldiğimde Wynne'i oturur gördüm, sıkı bir göz hapsindeydi. İki detektif her hareketini kolluyordu. Lokantada boş masa yoktu, hatta bir an kapıdan bile görünmeyip lokantaya girmemeyi geçirmiştim aklımdan. Belki, beni de takip ediyorlardı. Ama, ya Wynne'in bana vereceği talimat var idiyse, hem kendisine bazı belgelerin fotokopilerini de vermem gerekiyordu. Girdim lokantaya ve hiç oturmadan çıktım. İçimden de inşallah Wynne anlar da beni takip eder diyordum.

Öyle de oldu.

Az sonra Wynne'in lokantadan çıkıp arkamdan geldiğini gördüm. Hemen caddenin yanındaki parka girdim. O da geldi, aynı anda iki detektifin arkamızdan geldiğini gördüm; acele bir iki kelime konuştuk, bu arada ona yanımdaki filimleri aktardım.

Bütün bunlar bir iki dakika içinde olup bitmişti. Parktan çıkıp hızla eve yürürken, içimdeki şüphelerin artık karanlık bir tehlike çanı halini aldığını görüyordum.

Gelecek sayımızda:
RUSYA HAKKINDA GİZLİ BİLGİLER.

Dünya Harbine Girerken

Çeviren: OSMAN ÖNDEŞ

1914 SENESİ ekim ayında, bir gün, Alman ataşemiliteri Binbaşı von Lafert, Birinci Ordu Komutanlığı'nda bana müracaatta bulundu. Derhal odama çağırttım.

Binbaşı, büyük bir heyecan ile Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz Boğazı dışında Rus harp gemileri ile çarpıştıklarını, muharebenin başarı ile neticelendiğini bildirdi. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığının sona erdiğini gösteren şüphe götürmez ve katî bir delil oluyordu.

Türk Genel Karargâhı'ndan, 30 ekim 1914 günü Alman askerî heyetine bir resmî tebliğ geldi. Bu tebliğde şöyle deniyordu:

«Donanma Komutanlığı'ndan 29 ekim 1914 gün ve saat 11,15'de verilen bilgiye göre, Rus donanması, 27 ve 28 ekim tarihlerinde, Türk donanmasının bütün harekâtını takip ve yaptığı bütün eğitim ve tatbikatı devamlı olarak taciz etmiş ve bugün de düşmanca hareketlere başlamıştır. Bir Rus mayın gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisinin düşmanca bir fikir ile Karadeniz Boğazı'na doğru ilerlemesi üzerine Goeben harp gemimiz tarafından Rus mayın gemisi batırılmış, bir torpidobot ağır hasara uğratılmış, kömür gemisi müsadere edilmiş, ayrıca üç subay ve 72 er esir alınmıştır. Goeben sancak gemimiz refakatinde olan filomuz, Sivastopol'u başarı ile bombardıman etmiştir...»

HARP BAŞLIYOR

Bu harp haberi, beni son derece hayrette bıraktı! Gerçi, 20 eylül tarihinde Büyükelçi von Vangenhaim'ın Goeben ve Breslau harp gemilerini Alman sancağı altında Karadeniz'e çıkarmak fikrinde bulunduğunu güvenilir bir kaynaktan haber almış ve derhal Tarabya'ya giderek bu teşebbüsten çekinmesini önemle söylemiştim. Goeben ve Breslau, bir diplomatik oyun ile ismen dahi olsa artık Osmanlı hükümetinin sancağını taşıyan harp gemileri haline gelmişlerdi. Ayrıca bu iki geminin Osmanlı hükümetine satıldığı bütün dünyaya duyurulmuştu.

Şimdi bu gemilerin yeniden Alman sancağı çekilerek Karadeniz'e, hem de bir savaşa gönderilmeleri Türk kamu oyunda büyük tepkiler yaratır ve Türk halkını Almanya aleyhine çevirebilirdi. Zaten Türkler, canlarından, dişlerinden arttırdıkları paralarla sipariş ettikleri Sultan Osman ve Sultan Reşad zırhlılarına İngilizler'in son anda, parayı tahsil eder etmez elkoymalarından dolayı son derece hassastılar. Goeben ve Breslau'ın böyle bir anda Osmanlı donanmasına katılması, senelerce çalışılsa, elde edilemeyecek bir Alman sevgisi sağlamıştı. Bu Alman gemileri Türk

sancakları toka ettikten, isimleri Yavuz Sultan Selim ve Midilli şeklinde millîleştirildikten, hattâ Alman olan subay ve erlerine fes giydirildikten sonra, 17 eylül günü Heybeliada önünde, padişah huzurunda bir geçitresmi yaptığı halde, tekrar Alman gemisi şeklinde ortaya çıkarılması, büyük ihtilâtlar yaratabilirdi.

Karadeniz'de meydana gelen çarpışmalar, Türk sancağı altında vuku bulduğuna göre, bu filonun Boğaz'dan dışarı çıkması için bahriye nazırı Cemal Paşa'nın müsaadesi alınmış olmalıydı. Cemal Paşa, Türk nazırları arasında o zaman, siyasî görüşleri bakımından kesin surette Almanya'ya meyleden bir şahıstı. Bu zâtın siyasî görüşleriyle Türkler'in tarafsızlığını terk etmesinde büyük bir tesiri olduğu aşikârdır.

İstanbul'da o zaman dolaşan havadis ve söylentilere göre Türk ve Alman gemilerinin Karadeniz'deki muharebesinden sonra Rusya, Türkiye'nin tarafsızlığını tanımakta devam edeceğine dair bir teklifte bulunmuş ve bu maksatla Alman askerî heyeti ile Goeben ve Breslau gemilerindeki Alman subay ve erlerinin derhal Almanya'ya iadesini şart koşmuştu. Rusya'nın bu teklifinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmediği dahi yayılmış ise de, bu olay ve haberlerin doğruluk derecesini tasdik ve tekeffül edemem.

Çarpışmalardan birkaç gün sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, muhasım devletler halıne gelmişlerdi. Çanakkale Boğazı daha eylül ayı nihayetinde mayınlarla kapatıldığı halde bu keyfiyet, ordu ve donanma seferberliği hususlarından sayıldığı için İtilâf hükümetleri tarafından normal ve ihtiyatî bir tedbir olarak telâkki edilmişti.

CİHÂD - I EKBER

Kasım ayı ortalarına doğru Osmanlı hükümeti tarafından gösterişli bir surette mukaddes savaş (Cihâd-ı Ekber) ilân edildi. Bu suretle İslâm âleminin eski devirlerde en kuvvetli silâhı olan Müslümanlık da harp terazisine atıldı.

Bu ilân ve tedbir ile, İslâm âlemi üzerinde pek büyük bir manevî tesir yapılacağı sanılıyordu ama, bu bir hayaldi. Esasen padişahın asırlardır «Allah'ın dünya üzerindeki gölgesi» şeklinde bilinmesi sebebi ile, hakanları uğrunda cesaret ve emniyetle ölüme atılan derin inançlı Anadolu askerleri için bir Cihâd-ı Ekber ilânına lüzum yoktu. Türkler'in hâkimiyeti altında bulunan Araplar arasında ise mukaddes savaş, kendileri ile Türkler arasında kökleşmiş ayrılıklar sebebiyle ve hemen genellikle Türk idareleri hakkındaki memnuniyetsizlik dolayısıyle hiç bir tesir gösteremedi.

Aksine, Türkiye'nin, Hıristiyan hükümetlerle birleşmesi ve Türk ordularında

Amiral De Robeck, General İan Hamilton, Komodor Keyes, General Braitwaite, Triod savaş gemisinin güvertesinde.

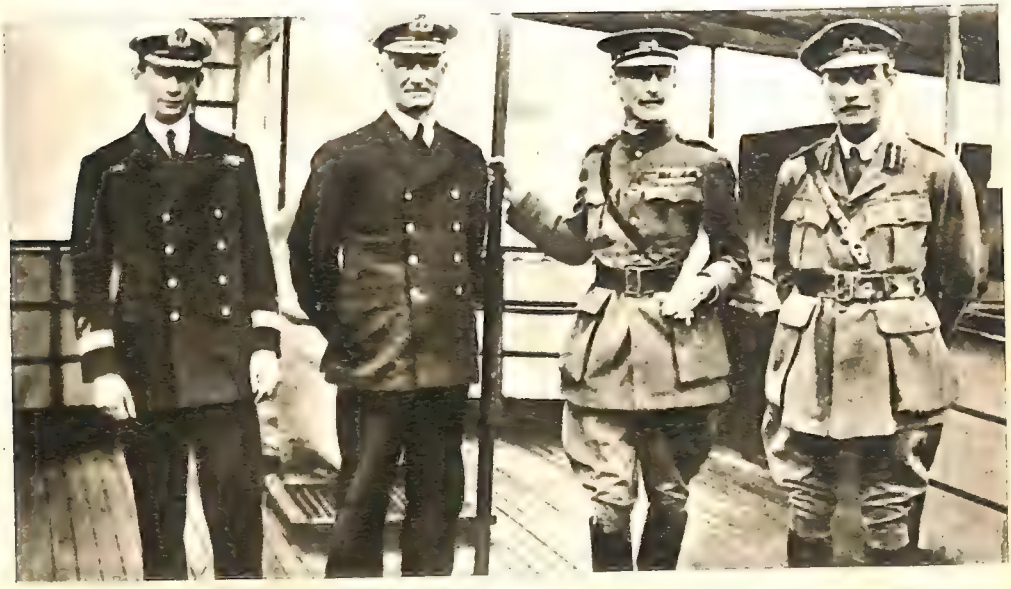

Alman ve Avusturya subay ve erlerinin görev alması şeklinde ve pek garip bir tarzda tecelli etti!

Savaş ilânı, 1914 yılı kasım ayında İstanbul'da genellikle millî gösterilerde yapılması mutad olan bir takım tertiplerle alevlendirildi. Türk polisi tarafından tertip ve tanzim edilen bir takım olaylar, sokaklar, caddelere yayıldı ve sunî bir heyecan yaratıldı.

ÇANAKKALE'DEKİ ÇALIŞMALARIM

1915 yılı başlangıcında, devletlerin nazarları gittikçe Çanakkale'ye doğru dönmekteydi. Düşmanın maksadı, süratle açığa çıkıyordu. 24 mart günü dairemde çalışırken, telefon çaldı: Enver Paşa, kendisi gelinceye kadar daireden ayrılmamam için ricada bulunuyordu. Çok geçmeden gelerek, Çanakkale'de teşkili düşünülen 5'inci ordunun komutasını deruhte edip edemiyeceğimi sordu. Paşanın teklifini derhal kabul ettim, fakat her geçen zamanın çok mühim olduğunu açıklayarak halen orada olan bütün birliklerin takviye edilmesi gerektiğine nazarı dikkatini çektim.

25 martta İstanbul'dan ayrılıyordum. Bu ayrılış beni İstanbul'dan tam on ay uzak bırakacaktı.

26 mart sabahı Gelibolu'ya vararak, şehirde karargâh kurduk.

O sırada yarımada içinde, bir baştan öbür başa kadar devam eden yol yok gibiydi. Ancak, patikalardan faydalanılıyordu. Yük taşıyan at, katır, eşek gibi hayvanlardan teşekkül eden ikmal konvoyları, ancak teker teker ilerliyebiliyorlardı. Birliklerin bu yeni mevzilere kadar ulaşmaları, düşman uçaklarının gözetleme uçuşları sebebiyle, gece yürüyüşleri yapılarak sağlandı. Bu sıralarda Beşinci Ordu'da bir tek uçak bile yoktu. Çanakkale'deki birkaç uçak ise müstahkem mevki emrinde bulunuyordu.

Birliklerinin talim, terbiye ve idareleri, bu kritik devrede çok büyük bir dikkate ihtiyaç göstermiştir. Zira her bakımdan faaliyet gösteren düşman gemileri, hemen bütün sularda devriye yaparak birliklerimizi topçu ateşi altında tutuyorlardı. İstihkâm alet ve cihazları da çok mahdut sayıda idi. Fakat biz mümkün olduğu derecede mevcutlarla ve Almanya'dan tedarik ettiğimiz aletlerle görevimizi ifaya çalıştık. Torpito kovanlarını lâğım işlerinde kullandık. Münferit manialarının kazık ve dikenli tellerini mecburen şahıslara ait bahçe ve tarlaların etrafındaki çitleri ve telleri sökerek sağladık. Düşman çıkarmasına müsait olan sahilleri gerek kumsallarda ve gerekse su altında olmak üzere dikenli tellerle çevirdik.

İngiliz basınının sonradan yazdığına göre, İngiliz uçakları, Osmanlı birliklerinin çatışma öncesi tertibatını doğru tayin ve tespit edememiş ve kesin haberler sağlayamamışlardır. İtilâf Devletleri pilotları hakkındaki bu tenkit yerinde değildir. Ancak çıkarma planı daha evvelki uçak keşiflerine göre yapılmış ve bu son haftalar zarfında birliklerin yeni konuş şekillerini tatbik etmemiz düşmanı şaşırtmıştı.

24 nisan günü Anadolu cihetinde on birinci tümen ile büyükçe bir tatbikat yaptırıyordum. Bu tatbikatta esas mesele ve hedef, Küçük Beşige limanına bir çıkarma hareketi idi. Öğleden sonra geç vakit Gelibolu'ya döndüm. 25 nisan günü çıkarma harekâtına başlayan veya başlamak tehlikesi gösteren büyük birliklerin durumları hakkında sabah erken saatlerde ve bilhassa saat 05.00'den sonra Gelibolu'daki genel karargâha raporlar yağmaya başladı. Bir çıkarma harekâtının kuvvetle muhtemel görüldüğü ihbar ediliyordu. Kumkale civarında 3. Tümen'in ileriye sürülmüş birlikleri müteaddit Fransız harp gemilerinin en şiddetli ateşi altında oldukları halde, sahile çıkartılmakta bulunan Fransız birlikleriyle şiddetli bir çarpışma halindeydiler.

Gelibolu yarımadasının güney ucundaki Seddülbahir Teke Burnu, Soğandere mansabı ve Morto limanında üstün sayıda ve çok iyi teçhiz edilmiş İngiliz birlikleri, köprübaşı elde etmek ve çıkarma mahallerini zaptetmek için 9. Tümen'in ileri birlikleriyle muharebe ediyordu. Bütün bu sahil kısımları ile bunların gerileri büyük çapta İngiliz harp gemilerinin ateş desteği altında feci şekilde bombardıman ediliyordu.

ŞİDDETLİ BOMBARDIMANLAR

Gelibolu'da bulunan 7. Tümen'in Bolayır istikametine hareketi emredildikten sonra ben de, Alman yaverim ile birlikte Bolayır Tepesi'ne gittim. Tek bir ağaç veya çalının bile gözetlemeye mani olmadığı Bolayır'ın dar sırtı üstünden yukarı Saros Körfezi kâmilen görünüyordu. Karşımızda pek yakın olmak üzere düşmanın kısmen harp ve kısmen nakliye gemilerinden mürekkep yirmi kadar büyük gemisi sayılabiliyordu. Bazıları yalçın sahillerin yamaçlarına yapışık görünecek kadar yakın duruyorlardı. Diğerleri ise, biraz daha uzak bir mevkide, körfez dahilinde duruyor yahut henüz seyir halinde bulunuyorlardı. Harp gemileri, genellikle bordalarını sahile vermişler, aralıksız bombardımana devam ediyorlardı. Bu sebep-

İtilâf Devletleri'ne ait bir topçu birliği Çanakkale Savaşları'nda.

ten bordaları devamlı bir ateş ve duman bulutu altında bulunuyordu. Gemilerin kara bombardımanı son derece tesirliydi, öyle ki, sahil bir yana, bulunduğumuz tepeler bile, düşman mermilerinin tane ve şarapnellerine hedef teşkil ediyordu. Bu unutulmaz korkunç ve feci bir manzara idi. Henüz çıkarmaya delalet edecek hiç bir hareket görülmüyordu. Anlıyordum ki, buraya gelmekte geç kalmamıştık.

Bir müddet sonra Üçüncü Kolordu Komutanı Esad Paşa, bulunduğum yere geldi ve çarpışmalar hakkında yeni bilgiler verdi. Verdiği raporlara göre, yarımadanın güney ucundaki İngiliz çıkarma harekâtı püskürtülmüştü, fakat düşman büyük bir inatla devamlı olarak yeni birlikler çıkartmaya devam ediyordu. Kayatepe civarında vaziyet lehimize bir durum gösteriyordu. Düşman, Kayatepe'ye ayak atamamıştı. Arıburnu civarında sahile yakın olan tepeler, İngilizler'in eline geçmiş idiyse de, 9. Tümen, mezkûr tepeleri geri almak için yürüyüşe başlamıştı.

Ben, Esad Paşa'yı derhal bir gemiye binip Maydos'a çıkmaya ve yarımadanın güneyinde emir ve komutayı eline almaya memur ettim. Kendim, geçici olarak Bolayır yönlerinde kaldım. Zira, yarımadanın buradan kapanıp kesilmemesi en büyük önemi taşıyordu. Anadolu cihetindeki birlikler ise Albay Veber'in emniyetli elleri altında bulunduğundan o yönden müsterih bulunuyordum. Sekiz buçuk ay devam edecek olan, üç buçuk milyona yakın insan toplayan Çanakkale Savaşları'nın başlangıcı bundan ibaretti.

İtilâf Devletleri'nin ilk hazırlıkları, cidden takdire değer. Bence bu seferde tatbik ettikleri planlara ait bir kusur varsa o da Türkler'in inatçı savunmalarının pek takdir olunmaması idi. Bundan dolayıdır ki istenilen ezici başarı kazanılamamıştır.

Tahminimize göre ilk başarı için düşmanın hazırladığı kuvvet 80 ilâ 90 000 civarında olduğu halde, 5. Ordu'nun kuvveti o zamanlar azamî 60 000 erden ibaretti. Ancak bu kuvvetten diğer mevkilerde alınması lâzım gelen emniyet tedbirleri için ayrılmış olan kısımların çıkarılması şarttır. Üstelik düşmanın üstün topçu ateşi dayanılmaz derecede idi. Ulaştırma imkânları bizim aczimizle mukayese edilmeyecek derecede mükemmeldi. 25 nisanda muhtelif gözetleme mevkilerimizden 200'e yakın büyük harp gemisi ve nakliye gemileri, araçları sayıldı. General Ian Hamilton'un görevini gayet iyi değerlendirdiği ve güç bir görev karşısında olduğunu kabul ettiği aşikârdı. Nitekim, General Ian Hamilton'un düşünceleri aşağıdaki emrin tercümesinden açığa çıkmaktadır:

«Ordu Genel Karargâhı
21 nisan 1915

Fransız devletinin ve Majeste Kral'ın askerleri,

Asrımızın harp idaresinde misli görülmemiş bir macera teşebbüsü karşısında

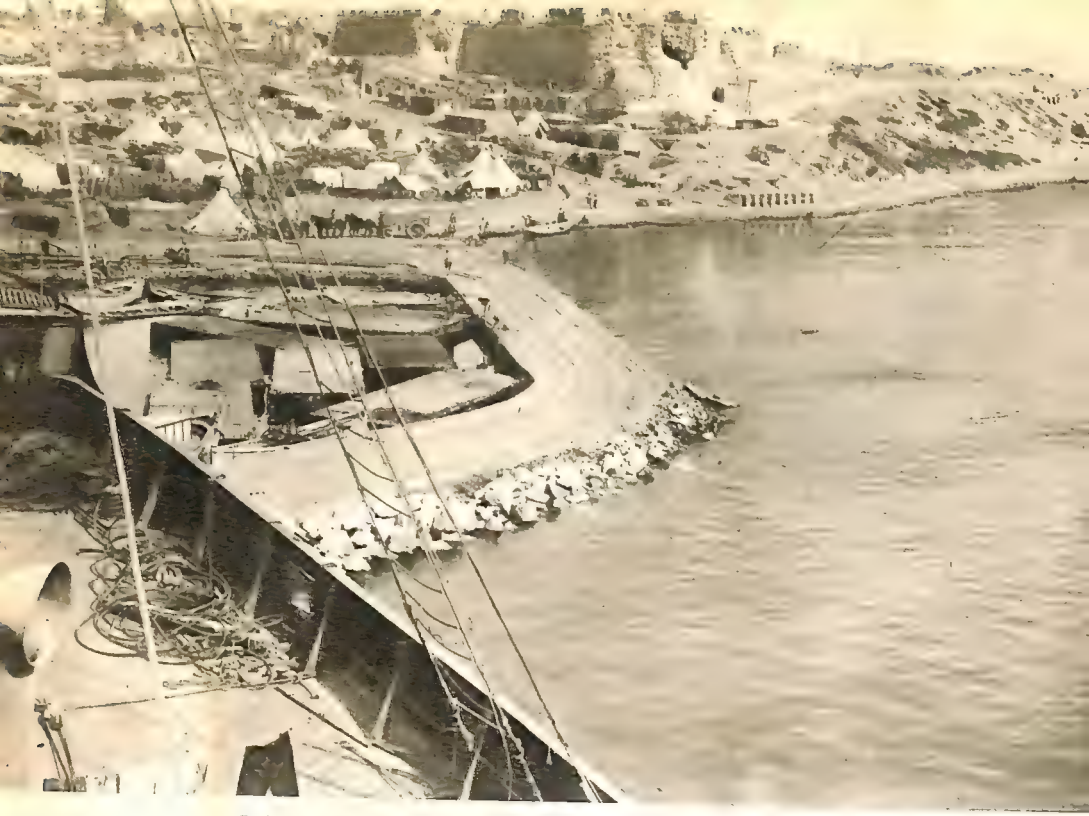

Sed - ül Bahir'deki Fransız birliklerine ait bir köprübaşı.

bulunuyoruz. Düşmanlarımızın zaptedilemez diye bir şöhret atfederek tavsif ettikleri mevkiler önünde açık bir limanda denizci arkadaşlarımızla birlikte, her türlü güçlüğe rağmen, karaya çıkmak azmindeyiz. Tanrı'nın inayeti, donanmanın yardımı ile, çıkarma harekâtı başarı ile cereyan edecektir. Düşman mevzileri hücum ile zaptedilecek ve çarpışmalar bizi, şerefli bir sona ve zafere bir adım daha yaklaştırmış olacaktır.

Hatırlayınız; Lord Kitchener'in veda ederken söylediklerini hatırlayınız: «Gelibolu Yarımadası'na bir kere ayak attıktan sonra, sonuna kadar muharebe etmelisiniz. Bütün cihan bizim ilerlemelerimizi takip edecektir.»

Bize tevdi edilen çok büyük ve kutsal harp görevine lâyık olduğumuzu kesinlikle ispat edelim.

İmza

General Ian Hamilton»

Çıkarma harekâtında fevkalâde bir cesaret ve metanetle harp eden General Ian Hamilton'un askerlerini hasımları dahi takdir ve sitayişe mecburdur.

25 nisan günü Saros Körfezinde çok sayıda nakliye gemilerinden silâhlı mavnalar, şalopalar sahile yanaşmağa başladılar. Fakat ateşimiz karşısında derhal geriledi-ler. Bu hareket tarzı bana hakikî çıkarma planını saklamak maksadına matuf göründü. Üstelik nakliye gemileri tam kapasiteleri ile yüklenmemişti. Zira gemilerin façaları, ancak su kesimi altında kalıyordu. Ayrıca, güverteleri dikine sıralanmış ağaç dallarıyle sıkı sıkıya çevrelenmişti. Bu suretle gemilerin içinde birliklerin bulunup bulunmadığı anlaşılamıyordu. Harp gemilerinin kara bombardımanı ise, aralıksız devam etmekteydi.

CEPHANE DARLIĞI

5'inci Ordu'nun en büyük problemlerinden biri cephane durumu idi. Cephane temini daima büyük bir problem yarattığından, son çare olarak Alman deniz albayı Piper komutasında olmak üzere İstanbul'

da bir top cephane fabrikası tesis edildi. Lâkin bu fabrikanın yardımı da mahdut kaldı. İngilizler'in yeni Türk cephanesine pek ehemmiyet vermediklerini açıkça anlıyorduk. Esirlerin ifadelerine göre 20 mermiden ekseriya bir tanesi infilâk ediyormuş.

Bununla beraber, cephane fabrikasının bu küçük yardımı bile bizce çok sevindiriciydi. Zira, daha evvel piyadelerimizi ateşle himaye ettiğimize inandırmak için bazı bataryalarda manevra mermileri kullandığımız dahi olmuştu.

O günlerde İngiliz harp gemilerinden Majestik ve Triumph, denize döşenen mayınlara çarparak battılar. Bunun üzerine İtilâf Devletleri Komutanlığı gemilerini bir müddet için İmroz ve Limni limanlarına çekip kara kuvvetlerini deniz bombardımanı bakımından küçük tonajdaki gemilerinin yardımına terketti. Bu tedbirler neticesi olarak Alman denizaltı gemileri bir nakliye gemisinin batırılması olayı hariç, Çanakkale savaşlarının son yedi aylık müddeti zarfında hemen hemen, kaydetmeye değer hiç bir başarı elde edemediler.

Temmuz ayı sonlarında büyük bir çıkarma harekâtının yapılacağına dair havadisler çoğalmaya başladı. Batı cephesinin her iki yanı denize dayanıyordu. Arıburnu cephesinde ise her iki yan açıktı. İngilizler güney cenahı ele geçirmek için çok teşebbüs ettiler. Bütün bu gayretler neticesinde ise Türk sol cenahını biraz geriye doğru sürebilmişlerdi.

5. Ordu'nun en çok endişe ettiği bölge Arıburnu cephesi ile güney grubu arasındaki serbest bölge idi. Zira buraya yapılacak bir çıkarma, aynı zamanda güney grubunu ortadan tehdit ederdi. Binaenaleyh güney grubunda birlik değiştirmesi ve gerekse diğer takviyeler sebebi ile boş kalan bazı birliklerin 9. Tümen'e verilerek mezkûr bölgeye tahsis edilmesi uygun görüldü ve bu birlikler Kayaltepe'nin batı yamaçlarına yerleştirildi.

VAZİFEMDEN AYIRMAK İSTİYORLAR

Yarımadayı tehdit eden yeni çıkarma teşebbüslerine karşı alınması gereken tedbirler ve hazırlıkların ortasında Alman Başkomutanlık Kurmay Başkanlığı'ndan bir telgraf aldım. Beni bazı izahat için Alman genel karargâhına davet ediyorlardı. Bu davet benim hayretime sebep oldu. Çünkü beni bu kadar ateşli bir harp cephesinden, arada bu kadar bitaraf devletin bulunduğu toprakları aşıp Almanya'daki genel karargâha davet etmenin ne demek olduğunu ben derhal anladım. Bu davete ait olan yazışmaları aynen aşağıya çıkarıyorum ki, herkes kendi kendine bir muhakeme yürütebilsin ve bir sonuç çıkarabilsin:

Genel Karargâh
26 temmuz 1915

General Otto Liman von Sanders ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya;

Liman von Sanders, Çanakkale'deki askerî vaziyet hakkında Alman ordusu kurmay başkanını aydınlatmak üzere genel karargâha gönderildiği takdirde, Majeste İmparator müteşekkir kalacaktır. Çanakkale Boğazı komutanlığında generalin yerini tutmak için Feldmareşal Baron von der Goltz'un tefriki uygun mütalâa edilmektedir. Kendisine kurmay başkanı olarak arzu ettiği takdirde ataşemiliter Albay von Losow tayin edilebilir.

İmza
General von Falkenhayn

Not: Bu yazı, Osmanlı hükümetine de gönderilmiştir.

Bu telgrafa nazaran hiç akla getirmemiş olduğum bir komuta değişmesi için çalışılıyordu. 28 temmuz tarihinde askerî kabine (1) başkanına gönderdiğim cevap aşağıdadır:

«Askerî Kabine Başkanlığına
28 temmuz 1915

Genel karargâha intikal ederek, General von Falkenhayn'a, Çanakkale vaziyeti hakkında malûmat vermem arzu ediliyor. Bu istek, devamlı harplerle, üç aydan fazla bir müddettir burada 5. Ordu'yu sevk ve idare ettiğim anda vuku bulmaktadır. Her an düşmanın büyük bir hücumu beklenmektedir.

General von Falkenhayn, doğrudan doğruya bu harekât ile alâkadar değildir. Malûmat vermekliğim için talepte bulunanın da İmparator olmadığına bilhassa dikkati celbederim.

Aynı zamanda, Baron von der Goltz vekilim olarak hükümetçe teklif edilmektedir ve yukarıdaki malûmat verme hususu aslî görevleri meyânında bulunan ataşemilitere de kurmay başkanlığı tevcihi düşünülüyor. Buradan uzaklaştırılmaklığım hiç bir suretle Türk hükümetinden veya Enver Paşa tarafından tertip edilmemiş ve tarafımdan da istenmemiş olduğundan, Türkiye ordusundaki hizmetimden geri alınmamın Majeste İmparator ve Kral Hazretleri tarafından emir buyurulup buyurulmayacağının bildirilmesini rica ederim.

İmza
General Otto Liman von Sanders»

İki gün sonra, Alman genel karargâhından aldığım cevapta, şimdilik çağırılmaklığımdan vaz geçildiği, lâkin Albay Losow'un karargâhıma iltihâk etmesi lüzumu bildiriliyordu. Albay Losow 13 ağustos günü bu emir gereğince karargâha katıldı. Lâkin, çok kısa bir müddet görevde kaldı, zira kendisi için karargâhımda hiç bir kullanış yeri yoktu. Bu olaydan kısa bir zaman sonra, Enver Paşa'nın haberi olmaksızın tertip edilmiş olan bu meselenin bütün teferruatı ile esası, İstanbul'dan gizli olarak bildirildi. Fakat büyük ve güç muharebelerin kısa bir özetini yapmaya çalıştığımız bu satırlarda şahsî entrikalara girmek istemiyorum.

15 000 ÖLÜ

Anafarta çıkarma harekâtı büyük ölçüde tertip edilmiş bir teşebbüs idi. Çanakkale seferi, Anafarta çıkarması ile İngilizler tarafından arzu edilen taktik kesin sonuca ulaşabilse idi, Çanakkale istihkâmları az zamanda tahrip edilebilirdi. Müteakiben mayın manialarını kaldırılabilir ve muzaffer İngiliz ordusu ile müttefiklerinin donanmaları İstanbul'a güçlükle karşılaşmadan ulaşabilirlerdi. Bu sebeple sekiz buçuk ay süren Çanakkale seferinin ortasına tesadüf eden Anafartalar çıkarma harekâtının değerlendirilmesi, bu harbin askerî ve siyasî yönden en önemli noktasını teşkil eder.

28 ağustos günü düşman o zamana kadar Anafartalar bölgesinde çıkartılan bütün kuvvetlerinin iştiraki ile hem Anafartalar ovasında, hem de ovanın iki tarafında büyük ve birleşik bir taarruz yapmaya teşebbüs etti. Bu saldırı çok şiddetli ve zayiatlı çarpışmaları mucip olmuş, fakat Türkler tarafından son ihtiyatların kullanılması ile ve hattâ süvari birliklerinin dahi ateşe sokulması ile püskürtülmüştür. O zaman muhtelif İngiliz gazeteleri, düşmanın ağustos muharebelerindeki zayiatını 15 000 ölü ve 45 000 yaralı olarak göstermişlerdi. Bizim tarafta, 22 ağustos gününden 26 ağustos gününe kadar geçen dört gün zarfında cephe gerisine 26 bin yaralı taşınmıştır. Yarımada üzerinde tertip edilen hastaneler, büyük çarpışma günlerinde ihtiyaca kâfi gelmediğinden, yaralıların çoğu denizden İstanbul'a nakledilliyordu. Türk hastalarına Alman kızılhaçı, kurdukları hastanelerle yardım ediyorlardı. Lâkin bu hastanelerin hiç biri ihtiyaca kâfi gelmiyordu. Keza hastane gemileri ile muvakkaten yaralı nakli için tadil ve tanzim edilen küçük vapurlar da gece gündüz yolda bulunmalarına rağmen yeterli değillerdi.

6 ve 7 ağustos günleri Yukarı Saros Körfezi'nde kullanılabilen veya kullanılabilecek bütün birlikler 5. Ordu'nun takviyesi için getirtilmiş olduğundan ağustos ayı ortalarında bu bölgenin korunması için Mareşal Von der Goltz komutasında bulunan I. Ordu, müdafaa görevini deruhte etmişti. Mareşal von der Goltz, bu maksatla karargâhını Gelibolu'ya nakletti.

Düşmanın bütün harp faaliyetleri Gelibolu Yarımadası'nın üç cephesinde toplanıyordu. Güneyde Seddülbahir grubunda, düşmanın ilk hattı, Kirte'nin 1200 metre güneyine kadar ilerlemişti. Bizim tarafımızda, güney cephesi Vehib Paşa kumandasında olarak umumîyetle ilk hatta, beş ve bazan da yalnız dört tümenle tutunuyordu. Düşman tarafından karaya çıkarılan bataryaların miktarları durmadan artmaktaydı.

ANAFARTA SAVAŞLARI

Esad Paşa komutasındaki Arıburnu cephesinin sol yanı, Anafarta çıkarmasından sonra, düşmanın kuvvetli çevirme teşebbüsüne karşı, bir muhtelit tümen tarafından Kayatepe taraflarına doğru uzatılmıştı.

Mustafa Kemal Bey komutasında yeni teşekkül eden Anafarta grubu, Kireçtepe kuzeyinden başlayıp, güneye doğru uzanarak, Kocaçimen Dağı'nı ihtiva eden ve sonra Arıburnu cephesinin sağ yamaçları ile birleşen araziyi müdafaa ediyordu ve bu birlikler altı tümenden mürekkepti. Anafarta ovasında, takriben sahile paralel olarak devam eden grup cephesinde bütün hâkim tepeler hattı Türk topçularının işgalinde bulunuyordu.

Türkler'in Kireçtepe'deki sağ cenahları Binbaşı Vilmer komutasında olup, 11. Tümen birliklerinden müteşekkildi. Bu tümen, cephe ateşinden başka, Saros Körfezi'nden açılan yan ateşi ile de zarar görüyordu. Mevcut olan yegâne 8,8'lik uzun menzilli batarya ile ve karanlıktan faydalanarak ileriye alınan 15 santimetrelik birkaç obüsle, gemilere ateş baskısı yapmaya çalışılıyor ve gemilerin menzil dışına sürülmesine gayret ediliyordu. Halbuki gemi toplarının menzilleri daha uzun olduğundan, gemiler bizim menzilimiz dışında mevki alarak yine müessir kara bombardımanına devam edebiliyorlardı.

Gelecek sayımızda:
DÜŞMAN KAÇIYOR!

(1) Askerî Kabine; İmaprator'un yanında bulunan askerî bir dairedir. Orduya ait olup, savunma bakanlığının salâhiyeti üstünde veya dışında olan bütün askerî hususlarla uğraşır.

Yüz yıl önceki Afrika

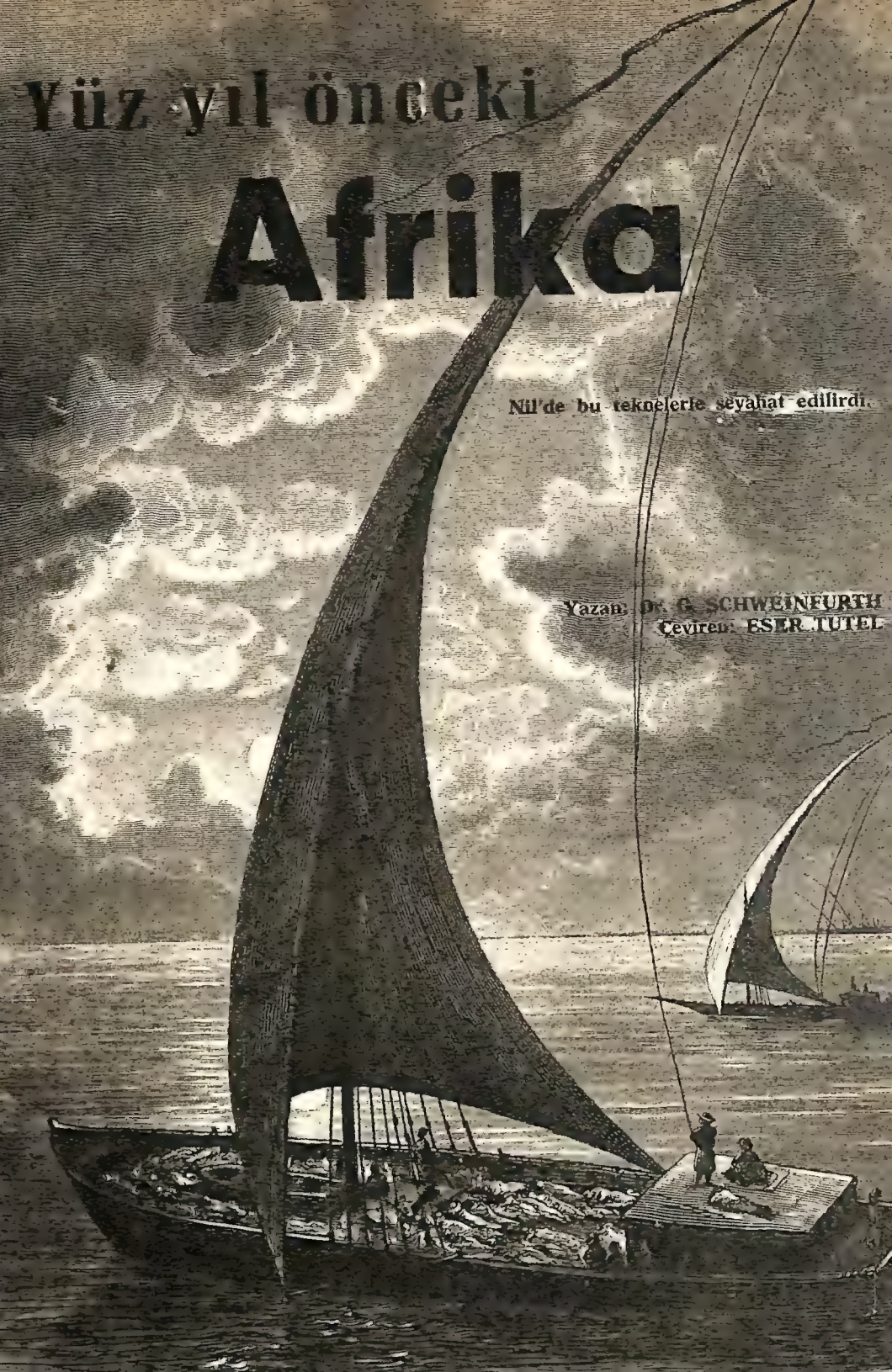

Nil'de bu teknelerle seyahat edilirdi.

Yazan: Dr. G. SCHWEINFURTH
Çeviren: ESER TUTEL

Dr. George Schweinfurth'un bir Afrika köyüne girişi. (Öndeki yerli Türk bayrağı taşımaktadır. O tarihlerde bir yabancı Türk bayrağının himayesinde olmadan Afrika'da dolaşamazdı).

rika'da insan değerinin hiç olduğunu bir kere daha anladım.

Teknemizin ortasında 5-6 metre uzunluğunda bir direk, onun da ortasından asılmış 20-25 metrelik uzun bir sırığa bağlı üç köşe, kocaman bir yelken var. Hareketimizden az sonra esmeye başlayan kuzey rüzgârı yelkenimizi öylesine şişirdi ki, nehrin akıntısına rağmen büyük bir hızla yol almaya başladık. Buharlı bir istimbot bile ancak bu hızla gidebilirdi.

Gece olunca her taraf mutlak bir sessizliğe büründü. Suyun küpeşteye çarpmasından çıkan şırıltı, bir de arada bir öten gece kuşlarının tiz çığlıklarından başka çıt çıkmıyor.

Böylece Nil üzerinde günlerce yol aldık. Arada bir kıyıya yanaşıyor, bitkilerden nümuneler aldıktan, içme suyumuzu tazeledikten sonra tekrar yola çıkıyorduk.

Nehrin kumluk kesimlerinde yüzlerce turnayla karşılaşmak önceleri beni çok şaşırttı. Üçer üçer sıralar halinde asker gibi dizili, kımıldamadan durmaları gerçekten seyre değer bir manzara. Arada bir avladığımız turnalar, son zamanlarda monotonlaşmaya başlayan yemek listemizi gerçekten zenginleştiriyor.

YABANİ MANDA ÜRKÜNCE

14 ocak günü hiç beklemediğimiz bir anda meydana gelen feci bir kaza yalnız beni değil, bütün adamlarımı üzdü. Kazanın olmasındaki kabahat doğrudan doğruya değilse bile, yine de benim sayılırdı. Adamlarım, kıyıda bir teknenin demirlemiş olduğunu görmüşler ve adaya yanaşmamız için ısrar etmeye başlamışlardı. Bana kalsa, o tarafa yanaşacak yerde, ilerde, nehrin ortasındaki adalardan birine yanaşıp bitki aramayı tercih ederdim. Ama çoğunluk o şekilde istediği için razı olmak zorunda kaldım.

Tekneyi kıyıya iyice yaklaştırınca aşağıya ilk atlayan en yakın adamlarımdan Mehmed Emin oldu. Mehmed Emin, sazlıklar arasında tedbirsizce içlere doğru koşuyor, bir yandan da arkadaşına o

Afrika köylerinin birinde günlük hayat.

Afrika köylerinin birinde günlük hayat.

Bir yamyam köyünden görünüş (solda). Yabanî manda Mehmed Emin'e böyle saldırmıştı (sağda).

tarafa gelmesini işaret ediyordu. Nasıl olduysa, korkunç bir böğürtüyle irkildik. Meğerse orada otların arasında uyuklayan bir yabanî manda korkup uyanmış, zavallı adamı kanlar içinde yere yıkmıştı.

Ne yapacağımı şaşırmıştım. Ateş edemezdim, çünkü tüfeğimi Mehmed Emin'e vermiştim ve tüfek şu anda yaban mandasının boynuzlarından birine, kayışından asılı kalmış, öne, arkaya sallanıp duruyordu. Adamlarımdan biri, tüfeğini alıp iki el ateş ettiyse de, isabet ettiremedi.

Bir şeyler yapmak, Mehmed Emin'i kurtarmak gerekiyordu. Fellahlardan biri belinde asılı duran demir baltasını aldı, iyice nişanladıktan sonra, bütün gücüyle yaban mandasının alnına doğru fırlattı. Hayvan baltayı keskin tarafından alnının ortasına, iki boynuzunun arasına yiyince çılgına döndü. Kimbilir canı ne kadar yanmış, üstelik ne kadar da korkmuştu ki, ayaklarının altındaki Mehmed Emin'i unutup, böğüre böğüre otların arasında gözden kayboldu.

ŞİLLUKLAR'LA BERABER

Mehmed Emin'in yanına gittiğimiz zaman zavallıyı feci vaziyette bulduk. Biçareyi itina ile oradan alıp, tekneye taşıdık. Fellâhın kendine gelip ayağa kalkabilmesi tam üç hafta sonra mümkün oldu.

Geçtiğimiz kıyılarda «Şilluk» adı verilen bir zenci kabilesi olduğunu söylediler. Bizim kıyıya yaklaşmamıza hacet kalmadan, bir gün etrafımızın teknelere binmiş Şilluklar'la çevrildiğini gördük. Bu zenciler, munis ve sevimli insanlar. Hepsinin altında birer kişilik, küçücük tekneler var. Bunlara tekneden ziyade, sal demek daha doğru.

Teknenin iyice yakınına sokulan Şilluklar, başımdaki geniş kenarlı güneş şapkasını hiç yadırgamadılar. Fakat şapkamı çıkarıp onlara selâm verince, başımdakinin kendimden bir parça olmadığını gördüler ve buna çok şaştılar. Ondan sonra da beni işaret ederek, bütün arkadaşlarını teknenin yanına çağırdılar. Anlaşılan, ben onlar için gerçekten seyre değer bir yaratıktım. O zamana kadar benim gibi, başında şapka bulunan birini daha görmedikleri muhakkaktı.

Orada da fazla oyalanmadık. Yeniden yelken açarak güneye doğru yol almaya başladık. Çünkü o kesimde, kıyının iki yanında uçsuz bucaksız step uzanıyordu. Oralarda da ilgimi çekecek bir şey bulacağımı hiç sanmıyordum. Birkaç saat sonra nehrin geniş bir kavis çevirmeye başladığı yere geldik. Nehir burada kuzey-

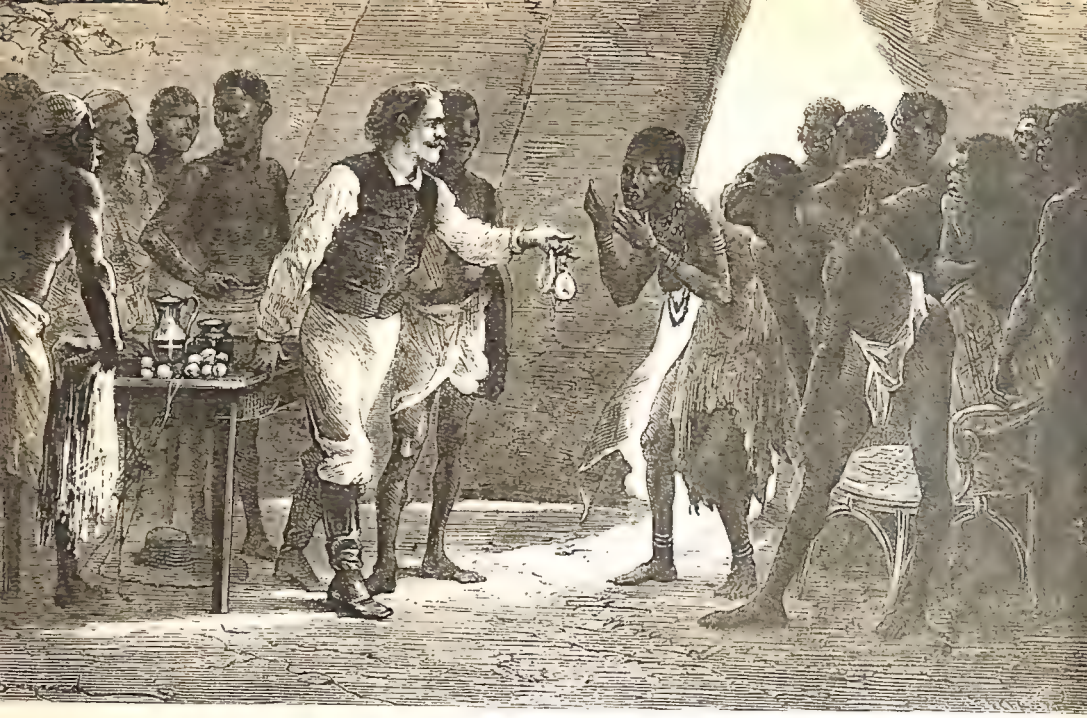

Dr. Schweinfurth getirdiği hediyeleri gösteriyor.

doğuya dönüyor ve 10 km. kadar bu şekilde uzanıyordu.

Ne var ki, gidiş yönü değişince, yelken ters taraftan rüzgâr alıyor, teknenin yol alması için iplerle kıyıdan çekilmesi gerekiyordu. Çaresiz kalıp adamları kıyıya çıkardım ve attığımız iplerle tekneyi yedekletmeye başladım.

ARILARIN HÜCUMU

İşte ne olduysa o sırada olmuş. Kıyıda, yerde sürünen ip, sazlar arasındaki bir arı kovanına raslayıp dağıtmış, on binlerce arı bulut gibi etrafı kaplayıverdi.

— Arılar geliyor! Arılar geliyor! çığlıklarıyle bağrışan adamlarım, binlerce iğnenin ıstırabı altında kendilerini yerden yere atıyor, bazıları, suya atlayıp, arılardan kurtulmaya çalışıyorlardı...

Yüzümü gözümü mendilimle kapatmak istedim, bunun da faydası olmadı. İnsan ne kadar hareket ederse, arılar o kadar çok hücum ediyordu. Elim, alnım, gözüm, saçlarımın içine batıp çıkarılan yüzlerce iğnenin acısıyle alev alev yanıyordu. İnsanın acıdan çıldırması işten bile değildi. Karyolamın altında yatan köpeklerim de kudurmuş gibi, önlerine ne çıkarsa devirerek dışarı fırladılar. Ben de ne yaptığımı bilmeden kendimi suya attım.

Arkamdan seslenenlere kulak asmadan bütün gücümle, kıyıya doğru yüzmeye koyuldum. Ayaklarım kumlara değince de, canımı dişime takıp ilerdeki bataklığa doğru koşmaya başladım. Dikenler bacaklarımı yırtıyor, arada bir tökezleyip yere yuvarlanıyordum. Ama fazla koşamadım. Kollarımdan yakalayan iki fellâh, böyle bir delilik yapmamın önüne geçti. Çünkü bataklıkta timsahlara yem olmam işten bile değildi.

Bir süre sonra uğultular kesildi. Artık herkes kendi derdine düşmüştü. Ben, elimde bir cımbız, vücudumdaki iğneleri çıkarmaya giriştim. İğnesini çıkardığım yerdeki sancı, biraz olsun azalıyordu. Ama saçlarımın arasındakileri tabiî çıkartamadım. Baş derimin içinde kalan iğnelerin etrafı zamanla şişti, su topladı. Hayatımda bu kadar ıstırap çektiğimi hatırlamadığım gibi, çekeceğimi de sanmıyorum.

İşte, Afrika demek bu demekti. Her şeye rağmen yola devam etmek, hiç bir zorluk karşısında yılmadan bilim uğrunda çalışmam gerekiyordu.

Topladığımız nümuneleri Avrupa'da öğrencilerime gösterip, onların da bilgilerini arttıracağım düşüncesi insana yola devam etme azmi, zorluklarla mücadele cesareti vermeye kâfi geliyor...

TARİHE AKAN BİR AY

Kasım 1967

1 KASIM

İngiltere'ye bir haftalık resmî bir ziyarette bulunacak olan Sunay, Londra'ya vardı ve Kraliçe Elizabeth tarafından karşılandı.

● Ferruh Bozbeyli üçüncü turda Millet Meclisi başkanlığına seçildi.

2 KASIM

Turhan Dilligil, Adalet Partisi'nden ihraç edildi.

3 KASIM

Cumhurbaşkanı Sunay, iki gün sürecek İskoçya gezisine başladı.

5 KASIM

Yemen'de ihtilâl oldu. Ordu idareyi ele aldı. Yeni yöneticiler Mısır'a bağlılıklarını bildirdiler.

8 KASIM

Cumhurbaşkanı Sunay İngiltere'den yurda döndü.

10 KASIM

Atatürk'ün ölüm günü anıldı.

● A.B.D. dünyanın en büyük füzesi Satürn-5'i fırlattı. 110 metre yüksekliğinde, 3 000 ton ağırlığında olan füze, 140 ton ağırlığındaki bir uzay aracını yörüngeye koydu. Uzay aracı 8 saat 37 dakikalık bir uçuştan sonra Büyük Okyanus'a indi. 3 000 tonluk füze hareket ederken, tarihte insan eliyle yapılan en şiddetli gürültüyü (atom bombası hariç) meydana getirdi.

12 KASIM

Gizlice Kıbrıs'a çıkmak isterken yakalanan Kıbrıs Türk cemaati başkanı Rauf Denktaş, Türk hükümetinin müdaheleleri sonunda serbest bırakılarak yurda döndü.

13 KASIM

M.D.O. ile ilgili bulundukları iddiasıyle 5 tabiî senatörün dokunulmazlıklarının kaldırılması istendi. Dokunulmazlıklarının kaldırılması istenenler şunlardır: Sezai Okan, Mucip Ataklı, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner ve Suphi Karaman.

15 KASIM

Rumlar Kıbrıs'ta Lefkoşa - Limasol yolundaki Geçitkale ve Boğaziçi köylerini işgal ettiler.

16 KASIM

Türk hükümetinin gösterdiği şiddetli tepki ve aldığı müdahele kararı üzerine Rumlar geri çekildi. Geçitkale ve Boğaziçi'nde 24 Türk'ün şehit edildiği bildiriliyor.

17 KASIM

Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümete silâhlı kuvvetleri kullanma yetkisini verdi.

18 KASIM

Bütün Yunan askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesini istedik. Türk jetleri Kıbrıs semalarında devriye geziyor.

● İngiltere, sterlinin değerini % 14,3 düşürdü.

21 KASIM

Kıbrıs buhranının silâhlı bir çatışma olmadan halli için milletlerarası diplomatik faaliyet devam ediyor. Türk ordusu alarmda. Yunan genelkurmay ikinci başkanı Lefkoşa'ya gitti.

22 KASIM

İstanbul'da yapılan büyük mitingde on binlerce genç, Kıbrıs için savaş isteklerini belirtti.

23 KASIM

A. B. D. Cumhurbaşkanı Johnson'un gönderdiği özel temsilci Ankara'ya geldi. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant da, Ankara'ya bir özel temsilci gönderdi.

25 KASIM

Kıbrıs'ın isteği üzerine acele toplanan Güvenlik Konseyi, tarafları barışı tehlikeye düşürmekten kaçınmaya çağırdı.

26 KASIM

İstanbul ve Ankara dahil 9 ilde karartma tatbikatı yapıldı.

● Lefkoşa'nın Rum kesiminde 4 günde 30 bomba patladığı bildiriliyor.

29 KASIM

Diplomatik faaliyetler sonunda Yunanlılar, Kıbrıs'taki kuvvetlerini 1,5 ay içinde çekmeyi kabul etti.

Resimlerle

Eski Türkiye

Bu sayımızdan itibaren «Resimlerle Eski İstanbul» yerine, «Resimlerle Eski Türkiye»'yi vermeye başlıyoruz. Her ay bu sayfalarda gerek bugünkü sınırlarımız içinde, gerekse eski Türkiye sınırları içindeki şehir ve kasabalarımızın, eski Türkiye ile ilgili çeşitli olayların fotoğraflarını bulacaksınız.

Selânik, semalarında yüzlerce yıl Türk bayrağının dalgalandığı bir vilâyet (eyalet) merkezimizdi. Bu fotoğraf, Selânik'teki Hamidiye caddesinin 1895 yılındaki durumunu tesbit ediyor.

Bu ilgi çekici fotoğraf, bundan 73 yıl önce, Manisa'da bir çiftlikte harman makinesinin kullanılışını tesbit ediyor.

Büyükada çok eskiden beri İstanbul'un sevilen mesirelerinden biridir. Yandaki resim 1895 yılında Büyükada'nın sevilen köşelerinden birini gösteriyor.

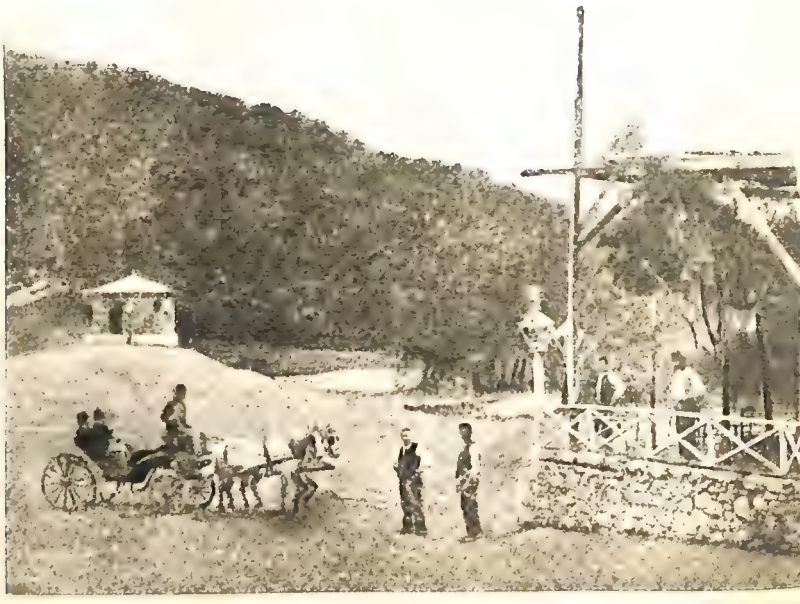

Trabzon limanının bundan 75 yıl önce çekilmiş bir fotoğrafı

1895 yılı ocak ayında çekilen bu fotoğraf, Sirkeci istasyonunun karlar altındaki halini tesbit ediyor.

1895 yılında Erzincan caddelerinde resmigeçit yapan 4. Ordu birlikleri.

— Buraya kadar arkamdan geldi anne, onu yiyebilir miyim?

Karikatür

YAZISIZ

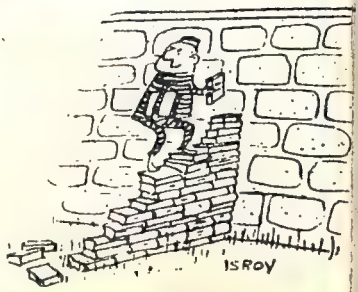

Kitap meraklısı mahkûm

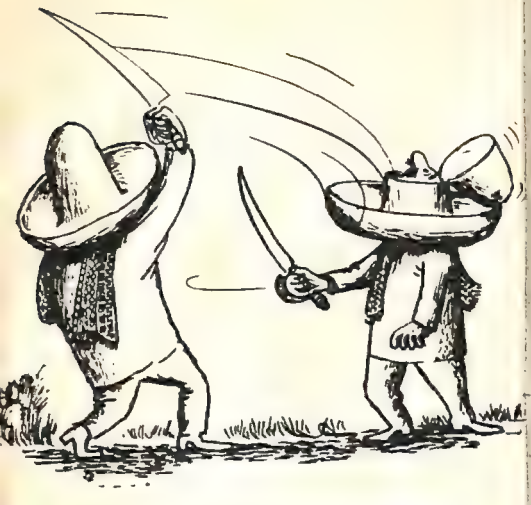

YAZISIZ

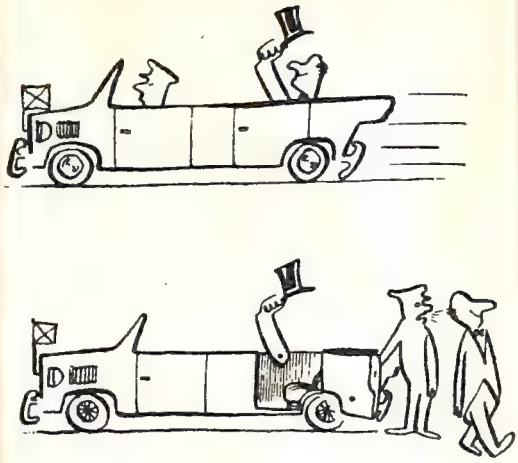

YAZISIZ

— Buralısınız galiba?

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Kemal Kutlu (Kızıltoprak - İstanbul)

Anadolu Selçukluları üzerinde hangi kitapları tavsiye edersiniz?

Türkiye tarihinin birinci devresini teşkil eden Selçuklular devri, pek az incelenmiştir. Bu konuda Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç merhumun klasik olmuş bir eseri vardır. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı geniş *Selçuklular* maddesinde, Prof. Dr. Mehmed Altay Köymen *Selçuklu Devri Türk Tarihi*'nde, Prof. Dr. Osman Turan, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı Selçuklu hükümdarlarının biyografilerinde ve *Selçuklular Tarihi*'nde, bu mevzuu incelemişlerdir. Bu eserlerde, bütün bibliyografyayı bulmak mümkündür. Ancak sizin istediğiniz bir Anadolu Selçukluları Tarihi henüz yazılmamıştır. Bu devre, mektubunuzda bahsettiğiniz tarihçinin ihtisası dışında kalmaktadır, o, Osmanlı devri ile uğraşmaktadır. Anadolu'yu fetheden Türk kumandanları hakkındaki bilgilerimiz kıttır. Bazılarının sadece isimlerini biliyoruz. Dânişmend Gazi, Türk asıllıdır. Ermeni dönmesi olduğu hakkındaki rivayetin, en küçük tarihî esası yoktur. İlk Haçlı seferine katılan 600.000 kişinin ancak küçük bir kısmının muntazam ordu, gerisinin halk yığınları ve serseri başıbozuklar olduğu muhakkaktır. İltifatlarınıza teşekkür eder, sorularınıza daha geniş cevap veremediğimiz için özür dileriz.

Birol Ünoğlu (Bakırköy — İstanbul)

Türkler, Ergenekon'da iken hangi dili konuşuyorlardı, dinleri neydi? Mezomorta Hüseyin Paşa kimdir, nerede, ne zaman doğmuş ve ölmüştür?

«Ergenekon», coğrafî bir yer adı değildir. Ünlü «Ergenekon Destanı»'nda geçen destânî, tasavvurî bir ülkedir. Bu pek mühim destan, takriben VI. asır ortalarında (550 civarı) teşekkül etmiştir. Göktürk İmparatorluğu'nun kurulmasını anlatır. Bu devirden veya az sonraki yıllardan kalan Yenisey yazıtları, Türkçe'dir ve Göktürk yazıtları'nın dilini kullanır. Zaten Türkler'in Türkçe'den başka bir dil kullanmış olmaları ihtimali mevcut ddeğildir.

Mezomorta Hüseyin Paşa, Türk tarihinin sonuncu büyük denizcisidir. Kapdân-ı deryâ (deniz kuvvetleri kumandanı veya bahriye nazırı) idi; bu makamda ölmüştür. 1640 yıllarına doğru doğmuş, 20 temmuz 1701'de 61 yaşlarında vefat etmiştir. Doğduğu tarih tam olarak bilinmiyor. Tahminlere göre, doğum yeri Cezâyir, ölüm yeri ise, Ege Denizi'nde Kiklad takımadalarından Paros adasıdır. Donanmay - ı Hümâyûn'un başında burada bulunuyordu. Sakız Adasının merkezi Sakız limanına getirildi. Bütün donanmanın katıldığı muazam bir törenle buraya gömüldü.

Kadir Yavuz (Eğridir - Isparta)

Eğridir kalesi ne zaman, kimin tarafından yapılmıştır?

Eğridir'de «hisar» denen küçük kaleyi, en kuvvetli rivayete göre, Anadolu Selçukluları'ndan Sultan Alâeddin Keykubâd, 1230 yıllarına doğru inşa ettirmiştir. Hisarın sûr duvarlarının yüksekliği 10 - 15 metredir.

İsmail Yerli (Bursa)

«Âteş-i Rûmî» nedir?

«Âteş-i Rûmî = Rum Ateşi», Bizanslılar'ın kullandıkları bir kimyevî terkiptir. Ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Söndürülmesi imkânsız denecek kadar müşkül yangınlar çıkarır, üzerine su atıldıkça daha çok parlardı. Bizans, yalnız kendisine mahsus olan ve başka yerlerde bilinmeyen bu silâhına çok güvenirdi. Gerçekten, birçok muhasaralardan bu sayede kurtulmuştur.

Süleyman Taş (Sarayönü - Konya)

Kazıklı Voyvoda ve Patrona Halil kimdir?

Zulmünden ve kan dökmeye merakından dolayı Türkler'in «Kazıklı Voyvoda» dedikleri Wlad Tepeş, 1456 - 62 yılları arasında Eflâk (Ulahya = Güney Romanya) prensi idi. Türkler'e tâbi idi. Fâtih Sultan Mehmed'e isyan etti. Fâtih, üzerine yürüdü ve voyvodayı kovdu. Kazıklı, Macaristan'a sığındı. Keyif için insanları kazıklatır, karşılarında şarap içip, kebap yerdi. — Patrona Halil, 1730'da III. Sultan Ahmed zamanında Sadrâzam Dâmad İbrahim Paşa'ya karşı bir çapulcu ayaklanması tertipleyen hamam dellâkidir. İhtilâlden iki ay sonra bütün avanesiyle beraber öldürülmüştür.

Hasan Demirel (Anafartalar — İzmir)

İstanbul'u ilk kuşatan Türkler kimlerdir? Ulubadlı Hasan kimdir?

İstanbul'u Ortaçağ'da Hunlar, Avarlar ve Bulgarlar gibi Türk kavimleri kuşatmışlardır. Müslüman Türkler'den Osmanlılar, Yıldırım Bâyezid zamanında (1389 - 1402), birkaç defa şehri muhasara veya abluka etmişlerdir. Fâtih'in fetihle neticelenen muhasarası, Osmanlı Türkleri'nin Bizans'ı 7. kuşatmasıdır. — Ulubadlı Hasan, 29 mayıs 1453 sabahı, İstanbul sûrlarına ilk defa Türk sancağını diken askerdir.

İlhan Çeneli (Hayrabolu — Tekirdağ)

Tarih Postası'*na kim cevap veriyor? «Ajun» kelimesinin menşei nedir?*

Tarih Postası'na gelen mektuplar, mütehassıs elemanlardan müteşekkil bir heyet tarafından cevaplandırılmaktadır. — «Ajun» kelimesi, *Dîvânu Lugaati't - Türk*'te «dünya» mânasına kullanılmıştır. Ancak kelime, bir Fars lehçesinden o devirdeki Türkçe'ye geçmiştir. Yani Türk menşeli değildir. Son zamanlarda Dil Kurumu, bu yabancı ve sevimsiz kelimeyi «acun»a çevirerek «dünya» mukabilinde dilimize sokmak için çok gayret gösterdi, fakat tutmadı. — Osmanlı alfabesinde «dad» (noktalı sad) harfi, hem «d», hem «z» şeklinde okunabilmektedir. Umumiyetle bir çeşit «z» sesi verir. Bu gibi meseleleri, okuduğunuz fakültedeki hocalarınıza danışabilirsiniz.

Cahit Alpay (Şereflikoçhisar — Ankara)

İsmimin ve soy adımın mânaları nedir?

«Câhid» Arapça'da «cihâd eden, kutsal savaş yapan» demektir. Soy adınız ise Türkçe «alp» ve «ay» kelimelerinden müteşekkildir. «Alp»ın mânası, «şövalye, yiğit, centilmen, kahraman» demektir.

Sait Akalın (Üsküdar — İstanbul)

Fâtih'in elimizdeki resimleri neden birbirine benzemiyor? Padişahların kavukları arasındaki şekil farkının sebebi nedir?

Fâtih, yalnız Venedikli ressam Gentile Bellini'ye poz vermiştir. Diğer resimleri, az veya çok hayalîdir. Maamafih, resimleri arasında benzer noktalar, benzemeyenlerden fazladır. Bir de yaş farkı vardır. Bazıları gençliğini, bazıları daha ileri yaşlarını temsil etmektedir. Hiç Fâtih'e benzemeyen, tamamen fantezi resimler de yapılmıştır. — Yüzlerce yıl içinde kavuk modasının aynı kalacağını nasıl düşünebilirsiniz? Tabiatıyle az çok değişmiştir. Osmanlı devrinde hükümdarlar ve devlet adamları, rasgele elbise ve başlık giymezlerdi. Bunların nasıl olacağı, kumaşın cinsine ve rengine kadar tayin edilmişti.

Ümit Çavuşoğlu (Fatsa — Ordu)

İstanbul'un Fethi'nden sonra ilk ezan hangi camide okundu? Sultanahmet Camii hangi tarihte, hangi padişah tarafından yaptırıldı?

29 mayıs 1453 sabahı İstanbul fethedilince, İslâm - Türk geleneğine göre, sûrlar üzerinden ezan okundu. 3 gün sonraki cuma günü de, camiye çevrilen Ayasofya'da ilk resmî namaz kılındı. Bu üç gün içinde şehre giren Türk ordusu için namaz saatlerinde ezan okunmuştur. Bir takım kiliseler camiye çevrilmiştir. Ancak bu hususta elimizde sağlam bir kronoloji yoktur. — Sultanahmed Camii, I. Sultan Ahmed tarafından yaptırıldı ve onun adını taşıyor. İnşaat, 7 yıl, 5 ay, 6 gün sürdü. 9 haziran 1617'de ibadete açıldı.

Dursun Bostancı (Karabük - Zonguldak)

«Sokollu» adının mânası nedir? Sokollu'nun Türk - İslâm siyasetinin amacı ne idi, bu siyaset kendisinden sonra niçin izlenmedi?

«Sokollu», «Sokol kasabasından» demektir. Sadrâzam Dâmâd Uzun Mehmed Paşa, Bosna'nın bu kasabasında doğduğu için «Sokollu» diye ün kazanmıştır. Biz bu zatın hususî, şahsına mahsus bir Türk - İslâm siyasetini takip ettiğini ve bu siyasetin kendisinden sonra terkedildiğini bilmiyoruz.

Karşı sayfadaki ilânda Türkiye Ansiklopedisi'nin fiyatı yanlışlıkla 25 TL. olarak çıkmıştır. Ansiklopedinin fiyatı ciltli olarak 35 liradır.

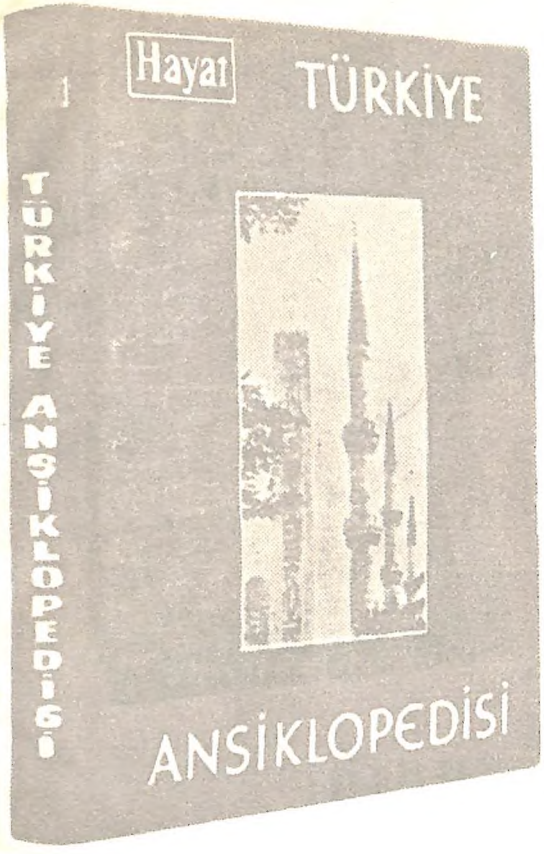

Eşsiz
Bir
Eser

Hayat

TÜRKİYE
Ansiklopedisi

Hayat Mecmuasının fasiküller halinde yayınladığı Türkiye Ansiklopedisi, ciltli olarak piyasada satılmaktadır. İsteyen okuyuculer, ellerindeki fasikülleri, özel cilt kapaklarımızla ciltleterek nefis bir esere sahip olabilirler. Hayat Türkiye Ansiklopedisi ciltli olarak 25 liradır.

Cilt kapakları ve ciltleri, Hayat satan bayilerle müvezzilere sipariş edilebileceği gibi, umumi bayiimiz BATEŞ BAYİLİK TEŞKİLÂTI, Cağaloğlu - İstanbul adresinden de temin edilebilir. Yalnız cilt kapaklarının fiyatı 7,5 liradır.

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

TÜRKİYE TARİHİ

Yazan : T. YILMAZ ÖZTUNA

12 Cilt

Her cilt renkli karton kapak içinde 304 sayfa ve 7'5 liradır. 3.666 sayfa tutan 12 cildin tamamında yüzlerce tifdruk baskı resim, harita ve liste vardır.

Mevcudu kalmayan ilk beş cilt yeniden basılarak satışa çıkarılmıştır.

Genel Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı
Cağaloğlu - İstanbul